

Pedagógia

KATOLIKUS

KATOLIKUS FŐISKOLA

2017/3-4.

TANULMÁNYOK

BERZSENYI EMESE:

Az ókori és kora középkori kereszténység fogyatékoságtörténete

SZARKA EMESE:

A zarándokutak személyiségformáló és spirituális hatása

DÉVAI ADRIENN:

A posztmodern és a gyermek

MŰHELY

BOGNÁRNÉ KOCSIS JUDIT:

Karácsony Sándor, a hívő neveléstudós

MOLNÁR KRISZTINA:

Művészetpedagógia és élményközpontú irodalmi nevelés

Szabó Magda *Abigél* című regényének újraolvasása

SZEMLE – KÖNYVAJÁNLÓ

CSILLAG FERENC – MÉSZÁROS LÁSZLÓ:

Gondolatok két Janusz Korczak-könyv kapcsán

KATOLIKUS PEDAGÓGIA

NEMZETKÖZI NEVELÉSTUDOMÁNYI SZAKFOLYÓIRAT

VI. ÉVFOLYAM, 2017/3–4. SZÁM

LAPTULAJDONOS: APOR VILMOS KATOLIKUS FŐISKOLA

Főszerkesztő:

Mészáros László, PhD (Magyarország, Apor Vilmos Katolikus Főiskola)

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. hab. Jan Zimny (Lengyelország, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie w Stalowej Woli)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Prof. PhDr. ThDr. Amantius Akimjak, PhD (Szlovákia, Katolícka univerzita v Ružomberku)

Prof. Dr. Peter Lenninger, PhD (Németország, Katholische Stiftungsfachhochschule München)

Dr. Péter Lilla, PhD (Románia, Babeş–Bolyai Tudományegyetem/Universitatea Babeş–Bolyai)

Bethlenfalvyné dr. Streitmann Ágnes, PhD (Magyarország, Apor Vilmos Katolikus Főiskola)

Dr. Gianone András, PhD (Magyarország, Katolikus Pedagógiai Intézet)

Tokár Imre P. János OFM (Magyarország, Katolikus Pedagógiai Intézet)

Varga Józsefné Dr. Horváth Mária, PhD (Magyarország, Győri Hittudományi Főiskola)

Palkóné Dr. Tabi Katalin, PhD (Magyarország, Apor Vilmos Katolikus Főiskola)

Olvasószerkesztő: Henkey-Hönig Imola

Szerkesztőségi titkár: Fehér Ágota

ISSN 2080-6191

Írások beküldése, információ: katolikuspedagogia@gmail.com

Megrendelés: avkf@avkf.hu

Egyes szám ára: 1300 Ft – Előfizetőknek: 1200 Ft

Összevont számaink: 2017/1–2. és 2017/3–4.

KIADJA AZ APOR VILMOS KATOLIKUS FŐISKOLA

2600 Vác, Konstantin tér 1–5.

FELELŐS KIADÓ: LIBOR JÓZSEFNÉ DR.

Tipográfia és nyomdai előkészítés: SZABÓ ZSOLT

Nyomdai kivitelezés: PRINT PROFI DIGITÁLIS GYORSNYOMDA, VÁC

Felelős vezető: KOMÁROMI ZSOLT

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BERZSENYI EMESE: Az ókori és kora középkori kereszténység fogyatékoságtörténete.....	3
SZARKA EMESE: A zarándokutak személyiségformáló és spirituális hatása.....	57
DÉVAI ADRIENN: A posztmodern és a gyermek.....	105

MŰHELY

BOGNÁRNÉ KOCSIS JUDIT: Karácsony Sándor, a hívő neveléstudós.....	127
MOLNÁR KRISZTINA: Művészetpedagógia és élményközpontú irodalmi nevelés: Szabó Magda <i>Abigél</i> című regényének újraolvasása.....	143

SZEMLE – KÖNYVAJÁNLO

CSILLAG FERENC – MÉSZÁROS LÁSZLÓ: Gondolatok két Janusz Korczak-könyv kapcsán.....	151
---	-----

Berzsenyi Emese

Az ókori és kora középkori kereszténység fogyatékoságtörténete¹

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Fogyatékos személyek minden korban és kultúrában éltek. Nem kizárólag a definíció pontosságán és a társadalom, a közösség toleranciáján múlik ennek a fogalomnak az alkalmazása, hanem azokban a fizikai elváltozásokban mérhető, melyekről tudjuk, hogy nehezítették, a köznapitól eltérővé alakították az egyén életét.

Nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre az ókori társadalmak mindennapjainak életéről, ezen belül a fogyatékos emberek és közvetlen környezetük nehézségeit és problémáit különösen elszórt, apró részletekben, csak nyomokban leheljük fel. Attól függetlenül, hogy egy közösség szinte szentté emelt vagy kivetett és elűldözött egy fogyatékos személyt, még az egyénnek magának és családjának is komoly nehézségekkel kellett szembenéznie. A társadalmi kapcsolatok vizsgálatának esetében az egyén sorsa, a közösség reakciói és a közvetlen környezeti hatás egyaránt szerepet játszanak, azonban kölcsönösen és feltétlen szükségszerűséggel befolyásolják egymást.

¹Az írásomban szemelvényeket közlök *A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahám vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében* című doktori disszertációból.

A fogyatékoság része és mindenkor része volt a mindennapi élet struktúráinak, azonban feldolgozottsága a tudományos kutatásban kimondottan alulpreferált. A világ-vallások – e dolgozat esetében a kereszténység – szent könyveiből kiolvasható struktúrák is csak kis mértékben kutatott területnek számítanak. Különösen nehéz megragadni a tanítás, a nevelés és a képzés különbözőségeit egy olyan világban, amiről ennyire keveset tudunk. Ha ezt a fogyatékos személyek tanításának, nevelésének és képzésének összefüggésében vizsgáljuk, akkor pedig csak alig vagy szinte nem is találunk egzakt módon elemezhető adatokat. Már az is problematikus, hogy a tanítás, nevelés és képzés határait hogyan húzzuk meg. A betegségek és ennek párhuzamán a fogyatékoság témaköre a történetírás során alig kapott figyelmet az ép és / vagy egészséges többség részéről. Gyakoribbak a megmaradt orvoslástörténeti munkák, melyekben a többség érdekében jegyezték fel a szükséges és jól hasznosítható tudnivalókat, és megint más a rögzült állapotok részletes leírása. Az általam képviselt társadalomtörténeti fogyatékoságtörténet nem erre az irányra fekteti a kutatási hangsúlyt.

Az Ó- és Újszövetség különlegesen finom érzékkel foglalkozik a társadalom három nagy hátrányos helyzetű csoportjával: a szociálisan hátrányt szenvedőkkel (idegenek, árvák, özvegyek, rabszolgák, szegények), a fogyatékos emberekkel (bénák, siketek, vakok, némák és a társadalomból kizárítottak, például a leprások), és az értelmi fogyatékos személyekkel, valamint a lelki betegekkel. (Sachs, 2000. IX.) Az esélyegyenlőségi törekvések tekintetében aktualitását adja e munkának az a folyamatosan erősödő, állami és egyházi szinten is megmutakozó, nemzetközi és hazai tendencia, hogy a társadalom perifériás csoportjait egyre több és átfogóbb módszerekkel segítsük az integráció felé.²

Társadmunkat minden korábbinál erősebben foglalkoztatják az áldozatok – írja René Girard (2013. 195). Véleménye szerint egyetlen eddigi történeti korban és társadalomban sem foglalkoztak ennyit a hátrányos helyzetűekkel, és tettek is oly sokat értük – köztük a fogyatékos személyekért is –, mint napjainkban. (Girard, 2013. 195–201.)

² Csak néhány kiragadott példa erre vonatkozóan: 1997. XXXI. törvény §6. (3.), a gyermekek, különös tekintettel, a fogyatékossgal élő gyermekek jogaira vonatkozóan (Internet Új Jogtár). – 2000–2002: Európai Unió irányelvek a sajátos nevelési igényű tanulók együttneveléséről (Vargáné, 2004). 2010–2020: Európai fogyatékossgügyi stratégia, megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt (Európai Bizottság, 2010). – 2016: Ferenc pápa a római katolikus egyház számára meghirdette az irgalmasság évét.

A szekularizált társadalmak megjelenése előtti időben a vallások nem csupán az emberek belső, személyes hitéletének terét képezték, hanem egy átfogó, globális rendszert, mely meghatározza többek között a hívők mindennapi életét, a társadalom részletes rendjét, a hívők egymáshoz, illetve a nem hívőkhöz vagy más vallásúakhoz való viszonyát is. Egyszóval az élet minden területét. (Rostoványi, 2004. 17.) Így értendő tehát, hogy a fogyatékosághoz való viszonyt a teológia is meghatározza. Maga a fogyatékoság alapvetően háromféle természetű lehet: a testi funkciókat vagy az értelmi képességeket érintő, illetve e kettőnek együttes előfordulása. A közösségnek és / vagy a társadalomnak az ilyen egyénekhez fűződő viszonyát nagyban befolyásolja az a kép, amit az adott kor a testről és a lélekről alkotott, azonban már a testi megjelenés is nagyon határozottan elhatárolhatja az egyik társadalmi réteget a másiktól.

A KERESZTÉNYSÉG HAGYOMÁNYA

„Isten a szentírásban emberek által, emberi módon beszélt. Ha tehát a szentírás-magyarázó meg akarja látni, hogy mit akart közölni az Isten, akkor figyelmesen meg kell vizsgálnia, hogy mit is akartak mondani a szentírók, és szavaik által mit látott jónak kinyilatkoztatni az Isten. A szentírók szándékának kiderítése végett egyebek közt ügyelni kell az »irodalmi műfajokra« is. Az igazság más módon van előterjesztve és kifejezve a többféle műfajú történeti szövegekben vagy a prófétai, vagy a költői szövegekben, vagy az egyéb beszédformákban. Szükséges továbbá, hogy a magyarázó azt az értelmet kutassa, amelyet a szent szerző ki akart fejezni, és ki is fejezett a meghatározott körülmények közepett, a maga korának és kultúrájának nyelvén, az akkori irodalmi műfajok segítségével. Mert annak helyes megértése végett, hogy a szent szerző mit akart kijelenteni írásával, kellőképp figyelni kell egyrészt azokra a szokásos törőlmetszett gondolkodás-, szólás- és elbeszélésmódokra, amelyek a szentíró korában virágoztak, másrészt azokra a módokra, amelyek akkortájt a társadalmi érintkezésben uralkodtak.” (Cserháti – Fábián, 1975. 149.)

Abban már szinte biztosak lehetünk, hogy minden emlék, leírásának időpillanatától függetlenül, ősi anyagot tartalmaz. De míg magának a szövegnek a keletkezési idejét megközelítő pontossággal meghatározhatjuk, addig a benne megörökített hagyományanyag nem sorolható szigorú időrendbe. Így az áthagyományozott irodalmi egységeket csakis önmagukban, egymástól függetlenül szabad elemeznünk.

Ma már egyetemesen elismert megállapítás, hogy a fentebb bemutatott ókori irodalmi anyagok legnagyobb része (mely lehet: epikus elbeszélés, tanhagyomány, törvény vagy liturgikus anyag) első lépcsőben, általában egy viszonylag hosszú időszakon át, csak szájhagyomány³ útján öröklődött. Az élőszó hagyománya jobban megmarad ott, ahol az írást már ismerik, mert meghatározott mederben tartja a szárnyaló emberi fantáziát. Szívósabb akkor is, ha egy társadalmi szervezet ennek segítségével kívánja fenntartani az ősi hagyományokat. A fenti feltételek kedvező mértékben érvényesültek a nagy világvallások kialakulásának idején, mivel az írást történelmük minden időszakában már általánosan ismerték (Berzsenyi, 2003).

A kereszténységről szólni csak Jézus személyével összefüggésben lehet. A Jézus név a *Jehusua*, *Josua* személynévből ered, amelynek jelentése „JHWH⁴ az üdvösség”. Valamikor Kr. e. 4 előtt, valószínűleg Kr. e. 6-ban a júdeai Betlehem városában zsidónak született és talán Kr. u. 27-ben lépett fel Galileában vándortanítóként. Háromévnnyi működés után feszítették keresztre, pontos adatok hiányában azt mondhatjuk, hogy a Kr. u. 26–36 közötti években halhatott meg – abban az időszakban, amikor *Pontius Pilatus* volt Róma Iudeae tartományának helytartója. A keresztény vallás szerint nemcsak korának próféta, vallási tanító és hitújító volt, hanem maga a *Krisztus*, a *Messiás*, az *Isten Fia*. A görög „*khrisztosz*” és a héber „*másijach*” kifejezések szó szerinti jelentése „felkent”. Ezt a Ta-NaK még a legitimen uralkodó királyokra, főpapokra és pátriárkákra használta, a késői zsidóság viszont a jövőbeli megígért királyt értette rajta. A római megszállás alatt Izrael a függetlenséget helyreállító, a megszabadító nemzeti királyt várta, akinek hatalma az egész világra kiterjed majd.

A keresztény szóhasználat letisztult teológiai formájában ez a kifejezés „*Messiás* = *Krisztus*” az ősegyház korától kezdve a názareti Jézus kitüntetett címe lett, és a „megváltó, üdvözítő, szabadító” jelentéstartalommal gazdagodott. (Rahner–Vorgrimler, 1980. 348, 492.)

³ Számolnunk kell a ténnyel, hogy ez a fajta átörökítés sematizál, tipizál, és kizárólag a lényegre koncentrál. A könnyebb tanulhatóság kedvéért sablonos formákban rögzíti az anyagot, de alakíthatja, tanító céllal ki is egészítheti vagy megrostálhatja (ha az idő múlásával vagy a szavak esetleges torzulásával értelmüket veszítik a dolgok).

⁴ JHWH a zsidók – ókori viszonylatban – láthatatlan istenének neve, megközelítő kiejtéssel „*Jahve*”. E név kimondása a vallási előírások szerint tilalmas, ezért Örökkévalónak vagy Mindenhatónak illik említeni. Eredete a „vagyok, aki vagyok” (héb. *ehje ’aser ’ehje*) Kiv 3,14-ből jön.

Fogyatékos csecsemők, rendellenes újszülöttek

A római katolikus álláspont szerint a születendő gyermek fogantatása pillanatától számít emberi lénynek, személynek (*nefes*) és rendelkezik a beleoltott isteni lélekkel (*ruáh Elohim*), így a magzati életszakaszban feltárt esetleges rendellenességek diagnosztizálásakor már fel sem merülhet az abortusz mint lehetőség. A gyermek Isten ajándéka, ennek értelmében a szülő maga nem rendelkezhet élete és / vagy halála felett.

A Katolikus Egyház Katekizmusa (2006) az 1988-as hittani kongregáció „Donum vitae instrukció” kezdetű határozatára hivatkozva a 2274. pontjában kimondja, hogy a magzatot fogantatása pillanatától kezdve személyként kell kezelni, épségét és életét védelmezni, valamint gondozni és ápolni kell. A magzati vizsgálat megengedett, ha tiszteltben tartja az anyaméhben fejlődő magzat életét és épségét, és kizárólag a magzat megtartására és / vagy gyógyítására irányul. *„De súlyosan ellenkezik az erkölcsi törvénnyel, ha a vizsgálat eredményétől függ az abortusz. A diagnózisnak nem szabad azonosnak lennie a halálos ítélettel.”* (KEK, 2006. 2274.)

A fogyatékos személyekre vonatkoztatható eutanáziával kapcsolatban a keresztény álláspont megegyezik a zsidó törvénykezéssel. *„Különös tiszteletet igényelnek azok, akiknek élete fogyatékos vagy meggyengült. A beteg vagy fogyatékos személyeket támogatni kell, hogy a lehetőségekhez képest normális életet élhessenek.”* (KEK, 2006. 2276.) *„Bármilyen is indítéka vagy eszköze, a közvetlen eutanázia azt jelenti, hogy a fogyatékos, beteg vagy halál közelében lévő személyek életének véget vetnek. Ez erkölcsileg elfogadhatatlan.”* (KEK, 2006. 2277.) Az ilyen tettek az isteni akarat ellen irányulnak és gyilkosságnak minősülnek, melyen az emberi jóakarat, illetve jóhiszemőség sem változtat.

A magzatelhajtás Isten akarata szerint nem lehetséges, az evangélikus egyház is messzemenően ennek legalizálása ellen foglalt állást. Azonban az olyan orvosi esetekben történő terhességmegszakítás – ami az anya életét hivatott a méhében fejlődő gyermek élete árán megmenteni, különben mindketten meghalnának – lehetséges. Azonban egy megállapodás szerint csak akkor hajtható végre, ha az anya ebbe tiszta tudattal és szabad akaratából egyezik bele. (Klöcher–Tworuschka, 2005. 29–30.)

Társadalomtörténeti körkép

A Római Birodalom idején még Iudeae⁵ provinciának nevezett területen élő késői zsidóság politikai, társadalmi, gazdasági és szociokulturális helyzetét a fogyatékos emberek vonatkozásában mutatom be.

Jézus korában Iudeae, a Mediterránium és a Közel-Kelet egy jelentős területe már majd egy évszázada Róma fennhatósága alá tartozott. Kezdetben a birodalmi kormányzat kiemelkedő toleranciával viseltetett a judaizmus iránt, amit a hitbeli kölcsönös meg nem értések politikai sikra tereltek, és az ebből kirobbanó felkelések, zavargások az ellenkezőjére változtattak. Mindez úgy is megfogalmazható, hogy a zsidó állam nem volt képes ellenállni a birodalmak katonai nyomásának, de maga a zsidó vallás fennmaradt, mert sikerrel vert vissza mindennemű kulturális asszimilációt és változást. (Johnson, 2005. 13, 17.) Különösen Augustus császárságának idején (Kr. e. 27 – Kr. u. 14) okozott a „Pax Romana” kereskedelmi és gazdasági fellendülése mélyreható változásokat. Új csoportok kerültek a társadalom felső rétegeibe, azonban a középső és az alacsonyabb rétegek életszínvonala és egzisztenciája jelentősen leromlott. Különösen a széles réteget alkotó földművesek, halászok és kézművesek – akiket folyamatos adóhátralékaik miatt az eladósodás és ezzel a teljes elszegényedés fenyegetett – voltak érintettek a változásokban. Az egész országra óriási gazdasági nyomás nehezedett, felbomlott a régi tulajdoni rendszer, és kiéleződött a különbség a helyi termelők és a sok esetben távol élő tulajdonosi réteg között.

Egy másik jelentős probléma a *Josephus Flavius* által is feljegyzett túlnépesedés volt. *Heródes király* (Kr. e. 73 – Kr. u. 4) és utódai korában az anyaországon kívül is megszorodtak a zsidók lakta települések. Mivel ebben az időben Iudeae elsősorban mezőgazdasági ország volt – így például Galilea összterületének 97%-a művelés alá esett –, ami erősen korlátozta a lakóövezetek népszerűsödésének lehetőségét. Az állandó politikai villongásokra válaszul a rómaiak a tartomány központi részének birodalmi adóját mintegy 25%-kal magasabban határozták meg, mint a környező területekét, például Szamáriáét. Az ezen felül fizetendő állami adó maradt a mózesi törvényekben

⁵A Római Birodalom *Iudeae* provinciája nem tévesztendő össze Júdeával, ami a történelmi Izrael egyik területi egysége, majd az ország kettészakadása után (Kr. e. 931) külön királyság volt. A második Jeruzsálemi Templom pusztulása után a Római Birodalom politikai átrendezését követően Iudeae területe is Palesztina tartomány része lett.

meghatározott tized. Megingott az ekkor már ezer éve fennálló értékek és elvárások stabil hagyományrendszere, többé nem volt megvalósítható a kölcsönös létbiztonságot garantáló *cedaka*⁶ ősi rendje. Felbomlott, illetve szétfelbomlott az ezeken alapuló, mindenki számára személyes biztonságot és gondoskodást jelentő hagyományos társadalmi és családi rendszer is. Jézus korára jelentősen megnövekedett a területen élő, olyan gyökerüket vesztett emberek száma, akik már esetleg ténylegesen elvesztették mindenüket és / vagy folyamatosan ennek valós veszélyében éltek mindennapjaikat.

A Római Birodalom politikájának hatására megváltozott a társadalom összetétele. Jeruzsálemet kivéve Nagy Heródes uralma alatt a városokban a hellenisztikus-római kultúra került fölénybe és integrálta a zsidó lakosság jelentős hányadát. Vidéken az ország java részét alkotó parasztság számára csak a mindennapok túlélése maradt a tét, sem idejük, sem anyagi lehetőségeik, sem energiájuk nem maradt a változások követésére.

Feszültségforrásként megjelenik tehát a zsidó és római kultúra közötti ellentét, a városi és vidéki lakosság minden téren megmutatkozó szétválása, valamint az ősi főváros, Jeruzsálem szerepe. Jeruzsálem, mint a templom helye, a kultusz központja és a *sekhiná*, azaz az isteni szentség kiadásának forrása, ezért a történelmi főváros a társadalom minden rétegének beleegyezésével történő konszenzus alapján megőrizte konzervativizmusát és régi rendjét, ellenállt a római hatásoknak. A zsidók változatlanul legalább *pészahkor*, az Egyiptomból való szabadulás ünnepén felmentek a templomba, ami jelentős népmozgással járt, és ide fizették be az állami adót is. Nem itt székeltek a római helytartók, és idegenek is csak korlátozottan laktak a várost, ezzel együtt a zsidó pártok és nézetek széthúzó, valamint a rómaiak erős katonai jelenléte nem tette lehetővé a helyi lakosság helyzetének megváltozását.

Bár a messiás eszméje régóta része volt a zsidó hitvilágnak, Jézus korának feltételei tetőfokára emelték e várakozást. Mivel Nagy Heródes arab (idumeai) származású volt és csak a rómaiak jóvoltából uralkodhatott, a szabadítót egy legitim, Dávid házából származó király személyében várták, aki elsősorban politikailag változtatja meg világukat és állítja vissza a mózesi törvények régi rendjét. (Szagun, 1983. 73–74.)

⁶ Vallási törvények és hagyományok által szabályozott társadalmi igazságosság rendje.

A fogyatékos emberek helyzete a Jézus korabeli zsidó társadalomban

A názáreti Jézus tevékenységének megértéséhez szükség van a fogyatékos személyek helyzetének és nevelésének kortörténeti vizsgálatára és az ezen alapuló újszövetségi tanítások helyes értelmezésére is.

Az Ószövetség könyveivel ellentétben feltűnik, hogy az evangéliumokban milyen sok szó esik a valamilyen fogyatékoságú emberekről és a fogyatékoságukból eredő egyéni, nehéz helyzetükről. Mivel ezek a történetek többnyire Jézus csodás gyógyításai-val vannak összefüggésben, arra is érdemes felfigyelni, milyen fontos az adott állapotból való megszabadulás eszméje. Az evangéliumok tehát egy speciális nézőpontból, a hit, az új hit, az Isten Fiában való hit révén történő megszabadulásokról tesznek tanúságot. Mindemellett azt bizonyítják, hogy ellentétben az ószövetségi időkkel, Jézus korára jelentős és megoldatlan társadalmi tényezővé vált a vak, a nyomorék és különösen a megszállott koldusok tömege, – azaz a kirekesztett és a társadalom periferiájára került fogyatékos személyek jelentősen megnövekedett létszámú csoportja. Anna-Katherina Szagun hivatkozva Senecára azt írja, hogy ez a jelenség általánosan elterjedt volt a birodalomban. A hajdani Izrael számára tehát a Jézus korát megelőző évszázad három sarkalatos társadalmi és gazdasági változása szétzilálta a mózesi törvények ősi rendjét, ám nem adott választ a kialakult problémák megoldásának kérdésére.

— A túlnépesedés, a tulajdonviszonyok megváltozott eloszlása és a megduplázódott adóterhek, ezzel együtt a középső és alsó társadalmi rétegek jelentős létszámcsökkenése / lecsúszása és létének folyamatos veszélyeztetettsége felbontotta a hagyományos társadalmi struktúrát.

— A félelem a megszálló hatalomtól, valamint a belső feszültségek a különböző pártok támogatói között állandó belpolitikai bizonytalanságot eredményeztek. Már a rokoni kapcsolatok sem jelentettek megbízható védelmi hálót és biztonságot.

— A termelési viszonyok megváltozása révén a működési rendszerét tekintve rugalmas, zárt házigazdasági formáról áttértek az exporttermelésre. Háttérbe szorult a széles körű szükségletek kielégítése, helyette a szűk tulajdonosi és vezető réteg pénzügyi érdekeinek kiszolgálása került előtérbe. A gazdaság a piac igényeitől, áraitól és szállítási körülményeitől függött. Megszűnt a közérdeket szolgáló igazságos elosztás ősi rendje, helyette a teljesítmény-bér-fedezet elvei váltak fontossá és elsődlegessé. (Szagun, 1983. 73–75.)

Az új feltételek mellett a fogyatékos személyeket már nem tudta felvenni a szintén felbomlóban lévő nagycsaládi rendszer biztonságot nyújtó szociális hálóját. Egy ilyen családtag szinte elviselhetetlen teherként nehezedett a régivel már jóval kisebb lélekszámú mikroközösségre, ezért koldulni kényszerült, hogy legalább saját ellátásának költségét megkeresse. Feltehetően sok fogyatékos személyt kitaszított a családjából, vagy egyszerűen hátrahagyták őket, amikor adótartozásaik miatt elmenekültek a tartományból. E viselkedés teológiai magyarázatát adja az a farizeusi gondolkodás, ami a papokra vonatkozó mózesi tisztasági törvényeket a népesség egészére alkalmazta, és ezzel a fogyatékos embereket még inkább leválasztotta a társadalomról. Ők távolságtartó módon, kizárólag pénzbeli adományokkal óhajtották ezt a kérdést rendezni, ami sem megoldást nem jelentett, sem a beilleszkedést nem tett lehetővé. (Szagun, 1983. 74–75.) Ez is mutatja, hogy a megerősödött farizeusi mozgalom nem a társadalmi megvalósíthatóság és szükségesség elvei szerinti megoldásokat nyújtott, hanem – sokszor értelmezési rendszeréből teljesen kiragadva – a szó szerint vett mózesi parancsolatokkal akarta a vallást a hellenizmus hatásaitól megmenteni.

Mindez pontosan elemezhetően mutatja a zsidóság akkori önértelmezési válságát olyan helyzetben, amikor egy önmagát saját Istene által kiválasztottnak tudott nép külső elnyomás alá került, amely végső pusztulással fenyegette és nemcsak belső egyensúlyát borította fel, hanem egyenesen a kulturális, társadalmi, politikai és vallási megsemmisülés szélére sodorta. Ezek az intézkedések – bár alapjai lettek a későbbi ellenséges értelmezések lehetőségének – még nem kifejezetten a fogyatékos személyek ellen irányultak, hanem ezekkel mintegy utolsó kapaszkodóként, a meglévő értékekhez próbáltak a végéig ragaszkodni. A fogyatékosok történetének szemszögéből vizsgálva súlyosságukat azonban egyértelmű, hogy társulva a világ- és emberkép nagyon jelentős értelmezési változásával, megalapozóivá váltak a későbbi diszkriminációnak.

Jézus korának fogyatékosképe és démonológiatana

A *megszállottakról* – mai fogalmaink szerinti fogyatékos és lelki beteg személyekről – szóló és gyakran felmerülő történetek az Újszövetségben azt jelentik, hogy a hagyományos családi nevelés, oktatás és gondozás elmaradása eddig nem látott mértékben növelte meg a zsidóság körében azon enyhe és középsúlyos értelmi fogyatékosok számát, akik

korábban hasznos tagjai voltak a társadalomnak, de ekkorra többnyire a kinasztítottak közé kerültek. Közrejátszottak és a római korban hatványozottan felerősödtek mindazok a pszichológiai és pszichiátriai problémák, amelyek a korábbi társadalmi és gazdasági berendezkedés biztonságában fel sem merültek, illetve java részben viszonylag egyszerű módon kezelhetőnek bizonyultak. A fentiekben részletezett változásokkal járó pszichés terhelés is a többszörösére növekedett és valószínűleg az egyéni katasztrófák hatására a korábbinál sokkal több embernél lépte át a lelki terhelhetőség legmagasabb szintjét. (Szagun, 1983. 76–77.)

Ebben az időszakban a társadalom már nem tudta többé megteremteni azokat a lehetőségeket és feltételeket, melyek a *cedaka* értelmében lehetőséget nyújthattak volna a fogyatékos személyek ellátására, oktatására és társadalmi tekintetben vett hasznosságuk fejlesztésére.

Mindazokban, akik az idegen befolyás okozta változások nehézségeinek hatásába belebolondultak vagy beleőrültek, azaz megszállottakká váltak, az idegen hódítók idegen isteneit és *démonait*⁷ látták munkálkodni. *Aurelius Augustinus*⁸ összegezve a platonista filozófusok nézeteit azt írja, hogy „a démonok fajukra nézve élőlények, lelküket illetőleg indultatosak, testük szempontjából levegőszerűek, életkorukat tekintve pedig örök életűek”. (Aurelius, 1943. 186.) A 96. zsoltár 5. versét pedig úgy fordítja, hogy a pogányok minden istene démon, az Atya Istent pedig minden istenek felett állónak nevezi. A pogányok istenekként tisztelt lényei csak démonok. (Aurelius, 1943. 209.) A *De civitate Dei* első köteteiben árnyaltabb és rendszerezett módon igyekszik katalógust összeállítani az ég és a föld közötti régiók lakóiról. Világuk aktív kommunikációra ösztönzi híveiket és ellenfeleiket egyaránt, vagy kéri őket és imádkoznak hozzájuk, vagy elűzni, elzavarni, elpusztítani akarják. A létezés különböző szintjein eltérő hatalommal tevékenykedő istenek / démonok álmokban és jóslatokban mutatkoztak meg, illetve nyilvánítják ki akarataikat a népi hitvilág elképzelése szerint. (Lafont, 1998. 57–58.)

Szerb Antal *A világirodalom története* című összefoglaló művében az alábbiakat írja: A régi istenek kifejezésen nem szabad megbotránkozni. Hiszen az egyház is tudatában

⁷ Korlátolt hatalommal rendelkező és a földet lakóhelyül választó negatív természetfeletti lények. (Szabó, 2011. 133.)

⁸ *Aurelius Augustinus* (Kr. u. 354–430) keresztény egyházatyja, a patrisztikus irodalom legjelentősebb képviselője. Hippó városának püspökét a katolikus egyház *Szent Ágostonként* tiszteli.

van annak, hogy a pogány népek csak lassú fejlődés során képesek felemelkedni a Tiszta Tan magasztos egyszerűségéig. A csodák, kalandos történetek és szemléletes képek mitológiai sokszínűségére is szükségük van e folyamat során. Ezért a történelem bizonyos szakaszaiban bölcsen elfogadta, hogy a régi istenek helyét a szentek foglalják el, mint ahogy a pogány szentélyeket átalakították keresztény templomokká. Arra is számos példa akad, hogy a régi istenek maguk váltak szentekké és éltek tovább a hitvilágban, a meggyilkolhatatlan sárkányölő *Szent György* alakjában *Mithras* isten alakját vélik felfedezni, *Szent Kristóf*ban pedig a sakál fejű *Anubis*t. (Szerb, 1945. 1/210.)

Az Ószövetség említ néhány helyen démonokat – „*Nem kell félned az éji kísértettől*” (Zsolt 91,5), „*úgy hallom az emberektől, hogy démon ölte meg őket*” (Tob 6,14) –, olyanokat is, akiket Isten bíz meg az emberekkel kapcsolatos különféle feladatokkal. *Saul* királyt is démon szállta meg, akit *Dávid* zeneterápiával kezelt (1Sám 16,14–16 és 16,23). Ezeknek a szellemi lényeknek a léte és tevékenysége azonban nem hatotta át a régebbi korok gondolkodását és nem befolyásolta világképét. A *kereszténység története* című munkájában írja *Paul Johnson*, hogy a „*Sátán csak ritkán tette tiszteletét*” (2005. 4), így nem lehetett a bűn ősoakanak tartani, és valójában csak kevés zsidó tette magáévá a jó és gonosz egymással szüntelenül harcban álló világainak zarathusztrai (zoroasztriánus) eredetű gondolatát. Azonban ismerték és elfogadták a köztes létező – szigorú hierarchikus rendben sorakozó – angyalok világát. Mivel egyre több bizonyítékát látták a démoni tevékenységeknek, egyre részletesebb formáját alkották meg a *démonológiának*, azaz a démonok tanának. Az ágostoni értelmezések alapján világos, hogy ez része volt a rómaiak által behurcolt / magukkal hozott hellenista világképnek is. (Volz, 2004. 321–322.)

A Krisztus utáni első század vége felé már a kereszténység összefoglalóan azonosította e negatív, ártó transzcendentális erőket *Azazé*l, a bukott főangyallal és magával a *Sátán*nal, a gonosz kísértővel, azaz az ördög hatáskörébe sorolta őket. (Haag, 1969. 155.) „*És Ő ezt mondta: »Hadd maradjon tizedrészük ömellette, és kilenced részüket vessétek alá az ítélet helyére.« És egyikiünknek megparancsolta, hogy Noénak tanítsuk meg mind a gyógyító szereket; mert tudta, hogy nem fognak egyenes úton járni, sem epekedni az igazságért. És szavának megfelelően cselekedtünk: a veszélyes gonoszakat egybekötöttük a kárhozta-tás helyén, és tizedrészüket meghagytuk, hogy Sátán alárendeltjei legyenek a földön.*” (Jub 10,9–11.)⁹ (Wintermute, n. a.)

⁹ Az angol fordítás 1985-ben jelent meg, a magyar fordításhoz nincs adat.

A Jubileumok Könyve felfogásának az alapjai ugyan periferikusan megjelennek az Ószövetségben, azonban csak Jézus korának zsidósága alakította ki a démonológiának azt a speciális rendszerét, amelyben minden betegséghez meg tudtak nevezni egy démont és egy bizonyos bűnt is. „Elsősorban a hit alapján kell közelíteni a betegségekhez. A betegség és a bűn kapcsolata előtérbe kerül.” (Soltész, 2003. 16.) Az a szerv, amellyel a bűnt elkövették, kapja a betegségben a büntetést is, például a veleszületett vakságot lámpás fényénél történő nemi aktusra vezették vissza. A betegségek és fogyatékoságok kiváltó okai között jelentős arányban szerepelnek még a nemiséggel, a gyermeknemzés aktusával összefüggő magyarázatok is. (Szagun, 1983. 78.) A betegség alapvető okát az isteni világgal való kapcsolat megromlásában látja, amely összefügg a bűn – ebben az olvasatban, az Istentől való elfordulás – fogalmával, az egyiptomi értelmezés szerinti *Ma'at*¹⁰ rendjének felbomlásaként vett értelemben. (Kőszeghy-Parragh, 2003. 4.)

Az apokrif irodalom démonokkal népesítette be a kozmoszt, ezek a zsidóság sokféle tanításait, nézeteit képviselték, és az egyes alkotások mögött más-más zsidó irányzat húzódott meg. Találkozhatunk itt a démonok száma és osztályozása szerinti különböző szerepeinek, feladatainak leírásával is, mint például az ártó befolyás, pusztítás, öldöklés. (Szabó, 2011. 145.)

Ezek az alapokon fejlődik ki az Újszövetség démonológiája is, az evangéliumokban már egyértelműen ez az értelmezés jelenik meg: „Amikor beesteledt, sok ördögtől megszállt embert vittek hozzá. Szavával kiűzte a gonosz lelkeket, és mind meggyógyította a betegeket” (Mt 8,16). „Elvittek hozzá minden szenvedőt, olyanokat, akiket különféle betegségek és bajok gyötörtek, ördögtől megszállottakat, holdkórosokat, bénákat, és meggyógyította őket.” (Mt 4,24.)

Természetesen nem vélték minden betegség forrásának és okának az ártó szellemeket, hiszen tisztában voltak az ember alapvetően sebezhető, halandó és sérülékeny voltával, de sok esetben nem láttak más kiváltó okot a betegségre. Az orvostudomány még nem volt elég magas szintű, és nem is örvendhettek túl jó hírnévnek a korabeli orvosok, így

¹⁰ Az ókori Egyiptom hitvilágában a *ma'at*, a világ létezését biztosító örök igazság isteni egyensúlya, az élet alapja, aminek része az is, amit mi igazságnak hívunk, de az egész sokkal több annál. A *ma'at* egy mindent átható vallási eszmerendszer. *Ma'at* istennő az igazság princípiumának perszonifikált, és egyben egy olyan istenség, akinek személyében igen tiszta formában megmaradt a kötődés az eszméhez, melyet képvisel. A fáraó legfontosabb feladata az, hogy a *ma'at* uralmát, a világ igazságosságát fenntartsa, megőrizze annak egyensúlyát, és biztosítsa az emberek és istenek közötti kapcsolatot. Nevének jelentése „igazság”, „rend”, „törvény”. Általában női alakban ábrázolják toldísszal a fején.

az egyetlen igaz gyógyítónak csak magát Istent tartották. Gyógyításai ellenére Jézust sehol nem nevezik orvosnak a szövegek, mert tevékenysége valójában még csak nem is hasonlított a korabeli orvosok munkájára. (Szagun, 1983. 78.)

A kereszténység tanításának fejlődése a lélek megmontásáról és a bűn fogalmáról

A keresztény démonológia kialakulása

Az Újszövetség betegség fogalma már ötvözi a hellenizmus római eszmeáramlatait, a népi hitvilág és a zsidó misztika (kabbala), azaz a művészi tökéletességre emelt filozófiai gondolkodás hagyományait és tanításait. A démonokat egyértelműen a sátánnal vagy annak gonosz szellemeivel azonosították, akik az embert kívülről, fizikai megbetegedések és fogyatékoságok révén tudták megmontani, illetve belé bújva és megszállottságot okozva a lelkét, elméjét tehették tönkre. Egészen bizonyos, hogy Jézus pontosan ismerte mindhármát, és szeretettának részeként szükségesnek látta felszabadítani az emberek lelkét a rájuk nehezedő hihetetlen nyomás alól. Ezzel magát a beteget gyógyította meg, nem a betegséget kezelte. Pusztán emberi tudása révén valószínűleg nem mérhette fel a mai mélylélektan értelmében a betegségek és fogyatékoságok gyökereit, azonban, mint Isten Fia tehetett csodát.

Ma már pontosan tudjuk, hogy az egyén számára súlyosnak megélt lelki gondok minden további nélkül fizikai és szervi tüneteket idézhetnek elő, amelyek akár maradandó egészségkárosodáshoz is vezethetnek. Egy ilyen történet szól az asszonyról, akit „megkötözve tartott a sátán”, azaz meggörnyedt az élet súlya alatt. *„Volt ott egy asszony, akit már tizennyolc éve gyötört a betegség lelke; teljesen meg volt görbedve, úgyhogy nem is tudott fölegyenesedni. Amikor Jézus meglátta, odahívta és így szólt hozzá: »Asszony, megszabadultál betegségedtől.« Közben rátette a kezét. Az rögtön fölegyenesedett, és dicsőítette az Istent.”* (Lk 13,11–13.)

Arnold Fruchtenbaum démonológiája szerint (2012) is képesek a démonok fizikai bajokat, betegségeket és problémákat előidézni:

- Vakságot, némaságot és siketséget *„Egy ördögtől megszállt némát hoztak eléje. Mihelyt kiüzte belőle az ördögöt, a néma megszólalt.”* (Mt 9,32–33.) *„Egy ördögtől megszállt, vak és néma embert vittek hozzá. Meggyógyította, úgyhogy beszélt és látott.”* (Mt 12,22.)

— Epilepsiát

„Mihelyt a lélek meglátta, nyomban gyötörni kezdte [a fiút], úgyhogy az a földre zuhant s habzó szájjal fetrengett. Jézus [...] ráparancsolt a tisztátalan lélekre: »Néma és süket lélek, parancsolom neked, menj ki belőle, és ne térj többé vissza belé!« Az felordított, s heves rángatások közepette kiment belőle.” (Mk 9,18–26.)

„Holdkóros szegény és sokat szenved. [...] Jézus ráparancsolt, s az ördög kiment belőle. A gyerek azonnal meggyógyult.” (Mt 17,15–18.) „Egy lélek keríti hatalmába, felordít, az meg gyöttri, marcangolja, úgy, hogy habzik a szája, s csak nehezen hagyja el azután, hogy agyonkínózta. [...] az ördög ide-oda rángatta, és a földhöz vagdosta a fiút, de Jézus ráparancsolt a tisztátalan lélekre, meggyógyította a fiút.” (Lk 9,39–42.)

— Értelmi fogyatékoságot és lelki sérüléseket

„Két ördögtől megszállt emberrel találkozott.” (Mt 8,28–32.) „Egy ördögöktől megszállt ember tartott feléje. [...] Megparancsolta ugyanis a tisztátalan léleknek, hogy menjen ki az emberből [...], sok ördög tartotta megszállva. [...] Jézushoz érve ott találták az embert, akiből az ördögök kimentek: a lábánál ült, felöltözve, ép ésszel.” (Mk 5,2–15; Lk 8,27–39.) (Fruchtenbaum, 2012. 20.)

Mivel az evangéliumok Jézus életét és cselekedeteit írják le, így sok esetben ismétlődő történetekkel is találkozunk. Ezek némileg eltérhetnek egymástól, ahogy a szent szerzők emlékezete és a hagyomány megőrizte, de alapvető jelentéstartalmukban mindig megegyeznek. René Girard (2013) a kereszténység kritikai apológiájában a *Láttam a sátánt, mint villámlást lehullani az égből* című művében részletesen kifejti a kereszténység vonatkozó tanításait.

Magát a négy kánoni evangéliumot két csoportra osztjuk, Márk, Máté és Lukács szinoptikusok, és a héber *sátán*¹¹ szót használják. János egy későbbi, sokkal teljesebben kidolgozott, bővítettebb változatot képvisel és a görög *diabolosz*¹², ördög kifejezést alkalmazza. A sátánra vonatkozóan még Girard megjegyzi, hogy „az evangéliumok-

¹¹ A héber *satan* (שָׁטָן) kifejezés „vádolt, ellenfelet, vetélytársat” jelent. A zsidóság korai történetében ő is Isten angyala, semleges módon, az isteni udvartartás része és parancsainak teljesítője. A római időkben és a rabbinikus korban már kifejezetten tulajdonnévként szerepel, és megkülönböztetik a bukott angyaloktól és a büntetés angyalával azonosítják, aki az Isten és az emberek közötti viszonyt mérgezi meg az ellentmondás, az engedetlenség vétkével. Qumránban már a gonoszság maga. (Haag, 1981. 1526–1528; Buchberger Kasper, 1994. 1360–1370.)

¹² A görög ördög, azaz *diabolos* (διάβολος) kifejezés már a bűn és a kárhozat megszemélyesítésének

ban betöltött komoly szerepe ellenére a modern kereszténység nemigen szentel figyelmet alakjának.” (Girard, 2013. 49.) Ebből adódóan a jelenleg is érvényben lévő 1983-as Egyházi Törvénykönyvben található erre vonatkozó szabályozásnak két magyarázata lehetséges. Egyrészt, hogy valamiféle figyelmetlenség folytán ez a régi törvény benne felejtődött az 1917-es törvénykönyvet felváltó új jogszabálygyűjteményben, – talán ez a kevésbé reálisnak tűnő magyarázat. Másrészt, hogy az egyház két évezred tapasztalatát és Jézus evangéliumi tanításainak hitelességét alapul véve – jó okkal – benne hagyta.

„1172. kán. 1. §. Senki sem végezhet törvényesen ördögűzést megszállottakon, ha a helyi ordináriustól külön és kifejezett engedélyt nem kapott. 2. §. Ezt az engedélyt a helyi ordinárius csak jámbor, tudós, józan és kifogástalan életű áldozópapnak adja meg.”¹³ (Erdő, 1997. 803.)

Az Újszövetség történeteiben a betegség az egész emberre vonatkozik, egész lényé szenved minden síkon. Sajátos válsághelyzetbe kerül, amelyben a bűn kérdése mindig az Isten és az ember kapcsolatának kérdéséhez vezet. (Soltész, 2003. 17.) Jézus gyógyításai a megszabadítás cselekedetei. „Leányom, hited meggyógyított. Menj békével, és maradj egészséges!” (Mk 5,34.) A hit és a hitetlenség, a hit és a kételkedés állandó párhuzama mentén futnak az események története. A hit üdvözít, a hitetlenség a kárhozatra vezet. Nehéz az embernek hitében folyamatosan megmaradni, nehéz tartania magát az úthoz, amit Jézus mutatott neki. A test csábítása, az eltévelyedés, a hitbeli megingás vagy csak egy kis engedmény is bűn, ami büntetést von maga után. A zsidó „törvény a testi ígéreteket lelki dolgok jelképeiként használja” (Aurelius, 1943. 258), ezért ők annak betartásához ragaszkodnak.

A keresztények Jézust követik, aki újraértelmezte a mózesi törvények szigorú, már-már formálissá merevedett kötöttségeit: „Az én igám édes, és az én terhem könnyű” (Mt 11,30), és a hit által történő üdvözülés lehetőségét teremtette meg: „Ne gondoljátok, hogy megszüntetni jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem megszüntetni jöttem, hanem teljesé tenni” (Mt 5,17). A teljes belső önátadásért cserébe az örök életet ajánlotta fel.

bukott anyala, aki szabad elhatározásából áll szemben Istennel és a krisztusi üdvrenddel, célja az ember elvetése és az üdvösségből való kizáratása. (Haag, 1981. 1526–1528; Buchberger-Kasper, 1994. 1360–1370.)

¹³ Az 1917-es egyházi törvénykönyv szerinti rendelkezés a 1152. és 1153. kánonban található.

Az örök élet a mennyországban vár a hívők büntetlen lelkére, ahol gyönyörködhetnek majd Isten állandó színe látásában – azaz visszaáll a paradicsomi állapot. Azonban akik nem tudnak ellenállni a kísértésnek, a csábításnak, és letérnek a hit útjáról, a sátán hatáskörébe kerülnek. Mindazok, akik ebben az állapotban meg is maradnak, megátalkodottakká válnak, és a kárhozatra kerülnek. Ennek helye a pokol, a sátán birodalma.

A sátán hatása az ember egészségére és testének épségére a démonok közreműködése révén, valamint a bűn büntetésének fogalma egyenesen vezet a pokol definiálásához. Georges Minois *A pokol története* (2012) című művében részletesen leírja a Bibliára és a keresztény filozófiai gondolkodásra ható kultúrákban fellelhető teljes fejlődési ívet. A keresztény gondolkodást és a fogyatékos, tehát az ördögtől megszállott, neki engedelmeskedő – értelemszerűen az Istentől elfordult vagy éppen őt megtagadónak bélyegzett – emberek történetét jelentősen meghatározó gondolatok alapjait a korai egyházatyák fektették le.¹⁴

Az ágostoni hagyomány

Szent Ágoston a patrisztikus kor legnagyobb hatású képviselője volt, Nyíri Tamás szerint ő maga a patrisztika, aki a Nyugat tanítójaként másfél ezer évre meghatározta Európa szellemi arcát. Filozófiájában több olyan részlet is megjelenik, ami szöveggörnyezetéből kiragadva vagy eredeti jelentőségének és gondolati tartalmának elvesztésével átértelmeződött. Ezeknek az önálló részleteknek az értelmezése, a hivatkozott szentírási szöveghelyek elemzése nélkül továbbgörgeti a középkorra lavinává duzzadt félreértéseket. A Nyugatrómai Birodalom¹⁵ összeomlásakor életműve a civilizált és a barbár világ találkozási pontján, a görög-római és a zsidó-keresztény kultúra összekeveredett eszmeáramlataiban született. Méltán tekinthetjük a lineáris történelmi gondolkodás megalapítójának. Szerinte a történelemnek kezdete, iránya és célja van, amely a világ teremtésétől Jézus kereszthalálán át eljut majd a második eljövételig. Műve a görög filozófiára támaszkodó klasszikus bölcselet utolsó nagy alkotása, ugyan-

¹⁴ Részletes újszövetségi démonológiai elemzést nyújt még Otto Böcher *Das Neue Testament und die dämonischen Mächte* (1972) című bibliatudományi műve.

¹⁵ Egy másik, szintén gyakran alkalmazott nemzetközi tudománytörténeti megnevezés szerint Szent Birodalomként említik.

akkor nézőpontjában már a középkori keresztény gondolkodást vetíti előre. (Minois, 2012. 170; Nyíri, 1991. 129.) A görög–római műveltség általa hasznosnak ítélt elemeit beillesztette a kereszténység alakulóban lévő tudományrendszerébe, „így hidat tudott verni az ókori és a középkori műveltség közé”. (Pukánszky, 2005. 38.)

Eltávolodva a *kalokagathiától* és a zsidóság feltétlen törvénytiszteletétől Ágoston ráébred, hogy az embert az igazsághoz való viszonya teszi igazán emberré. Hite szerint igazságról igazságra emelkedve juthat el az ember Istenhez mint legfőbb igazsághoz. Isten tökéletessége a feltétlen igazság és jóság örök mértéke, melyhez minden más csak közelíthet, de el nem érheti azt. A lelket tartja az embernek. A mellőzhetetlen testet, amelyben e földi létben élni kényszerül, csak nagyon nehezen tudja elfogadni. Bár a kinyilatkoztatás a test és lélek egységéről és teljes egyenjogúságáról beszél, Ágoston ezt a kettősséget soha nem tudta feloldani. Filozófiája „*még ma is beárnyékolja a keresztény antropológiát*” (Nyíri, 1991. 128), mert egészen a modern időkig a testnek és a testi élet szükségleteinek lebecsülése és megvetése uralkodott. (Nyíri, 1991. 126–129; Pukánszky, 2003. 37–40.)

Nagyon határozott álláspontot képvisel a bűnről, a bűnös emberről és a bűnösök büntetéséről, oka lehet ennek, hogy az ő korában a túlzott erkölcsi engedékenységek kezdett elterjedni a hívők között. Georges Minois fentebb említett, *A pokol története* (2012) című könyvében kifejtett kritikus hangvételű állásfoglalása szerint Ágoston az antipelagiánus hevülettől túlfűtötten eljutott az igazságtalanság azon végső fokára, amikor hivatalból a pokolba küldte a pogányokat és a meg nem keresztelt gyermekeket. A patrisztika legjelentősebb képviselőjeként e gondolatmenete azért is meglehetősen problematikus, mert tekintélye folytán később komoly hangsúlyt kapott. Ennek fényében még maga a kereszttség sem jelenti a pokolra kerülés biztos ellenszerét, mert a megátalkodott keresztényekre is a kárhozat vár. (Minois, 2012. 173.) Az ember szabad akaratából választja az erkölcsös életet és törekszik Isten felé, mert az akarat eredendően jóra hajló és Isten felé mutat. Ezért ha törekvése saját javára irányul vagy külső és alacsonyabb rendű dolgokhoz fordul, akkor bünt követ el.¹⁶ A bűn az a hiányosság, aminek kizárólagos oka az emberi akarat gyengesége, attól válik rosszá, hogy elhanyagolja az örök javakat. A bűn rombol, mert olyan javakat isteníti, amelyek maradandó módon nem teszik őt bol-

¹⁶ *De libero arbitrio* 2, 53, 1, 16, 34–35.

doggá.¹⁷ (Turay, 1996. 68.) Az erkölcs alapja az örök törvény, a „Lex aeterna”, ugyan az erkölcsi törvény csak egy részét képezi az örök törvénynek, azonban ezt a részt Ágoston gyakran azonosítja magával az egésszel, és a cselekedet erkölcsiségét nem az értelemből, hanem az akaratból származtatja. (Nyíri, 1991. 126–129.) Minden ember bűnben születik. Ádám és Éva Isten határozott tilalma ellenére ettek a mindentudás fájának gyümölcséből. Engedetlenségükért Isten kiűzte őket a paradicsomból, arról az édeni helyről, ahol a legtökéletesebb állapotban élve mindennap lehetőségük volt találkozni vele. Ezzel az ember halandóvá lett, és csak halála után, az utolsó ítéletkor az igazak lelke találkozhat valóban Istennel. Az áteredő bűn egy teológiai szakkifejezés, az első emberpárnak mint az egész emberiség képviselőjének a bűne, amely mint kegyelem nélküli, bűnös állapot minden emberre átszáll. Ágoston azt a terminológiát használja, hogy az áteredő bűn mindenkinek saját benső bűnös állapota. Ettől a bizonyos áteredő büntől szabadítja meg az embereket a krisztusi keresztség, mert a tanítás szerint Jézus kereszthalálával megváltotta ezt a bünt. Bár a keresztség eltörli az áteredő bünt, azonban az emberben megmarad a bűnre való hajlandóság (concupiscentia), ezért nem jelent magától értetődően üdvözülést, ez a mentesség csak akkor bontakozhat ki teljességgé, ha az egyén életében is Krisztus követője marad. (Rácz–Pásztor, n. a.)

A pokol tudományos elmélete a Biblia valóságként értelmezett képeire és szavaira, a szó szerint vett allegóriákra és szimbólumokra támaszkodik. Az egyházatyák ezekhez adták hozzá tudásukat és a koruk ihlette jelképeket. A hívek és a későbbi prédikátorok pedig az akkori elképzelt fantáziavilág további adalékaival színesítették azt. A 2. századtól már e pokol képe része volt a hívek megfélemlítésének, és leglényegesebb pontjait lassan dogmákká emelték. Az így kialakított, mindenre kiterjedő és szerteágazó büntetőrendszer képi világát a korai középkor hivatalossá tette, népszerűsítette és utódaival együtt gyakorlati célokra használta fel. (Minois, 2012. 179.)

Történelmi jelentésmódosulások és a II. vatikáni zsinat tanítása

Így függ össze a teológiai gondolkodásban a beteg vagy fogyatékos, azaz a démonok által megszállt és hatalmába kerített ember az ördög befolyásával és az örök kárhozattal, mert – a korszak nézetei szerint – hite nem volt elég erős és kitartó. Esetleg veleszületett

¹⁷ *De moribus ecclesiae* 2, 2, 2.

rendellenesség folytán nem is közvetlenül saját, hanem szülei bűneit hordozza. Ágoston filozófiájában ez úgy lehetséges, hogy szerinte a gyermek lelkét a szülők nemzik. Bár Nyíri Tamás szerint e gondolatmenete már a mai fogalmaink szerinti materializmus határát súrolja, mégis ezt az elméletet választotta, mivel a lélek közvetlen isteni terem-tését nem tudta összeegyeztetni az áteredő bűn tanával. (Nyíri, 1991. 128.)

A bűnös tehát pusztulásra ítéltetett, mert (főleg értelmi és ezáltal akarati) fogyaté-kossága okán nem is tudott megszabadulni bűneitől. Ha másképpen nem, hát a sérült emberi testtel együtt végérvényesen meg kellett semmisíteni magát a démont is. Ennek több más tökéletességig fejlesztett módszere mellett leghatékonyabb eszköze a tűz volt, a máglya – a purgatórium tisztítótüzeének mintájára.

Az ártó démonok és fejedelmük, a sátán, a szexuális vagy azzal bármi módon kap-csolatba hozható bűnök mint a félelem forrásai már olyan mélyen rögződtek a Jézus korabeli zsidóság tudatában, hogy az evangélisták és velük együtt a zsidó őskereszténység alapvető okokként hagyományozta át a tanításokban és azok magyarázataiban. Ez az elképzelésrendszer vezetett a bizonyos betegségekben szenvedők és a fogyatékos emberek megbélyegzéséhez, kizárásához, valamint bűnösnek és e bűn potenciális terjesztőjeként történő értelmezésükhöz. Hiszen a démon önálló szellemi lény, aki akár egy másik élőlénybe is átköltözhet, ha az nem tud vagy valamiért nem akar neki hitében kellően ellenállni: „Az ördögök erre kijöttek az emberből, és megszállták a sertéseket” (Lk 8,33).

Ennek ténye és kialakulása azért fontos, mert a történelem egy későbbi szakaszá-ban alapot szolgáltat majd a fogyatékos személyekkel való bánásmód egy igen szélső-séges példájára először az eretnek-, majd a boszorkányüldözések formájában. Eretnek volt mindenki, aki másképpen értelmezte vagy nem szó szerint mondta vissza a ka-tekizmust. Shulamith Shahar *A negyedik rend – Nők a középkorban* című könyvének „Boszorkányok” fejezetében kifejti:

A boszorkányságról¹⁸ kialakított elmélet azzal a sajátos nyugat-európai jelentéstartal-

¹⁸ A boszorkány szót a latin nyelvben két külön fogalom jelöli. Könyves Kálmán (1074–1116) rendelete még a régebbi kifejezést használja: „De strigis vero quae non sunt...”, azaz „Boszorkányokról pedig, amelyek nincsenek ...”. A strigák működését a korabeli egyház a bálványimádás egy visszaeső szintjének tekintette, a bűnösöket rontással vádolta, mert az ismerte a természet erőit, kapcsolatot keresett a szellemvilág lényeivel és tevékenységéhez hívta őket segítségül. Ezeket a szellemi lényeket, illetve démonokat még inkább a régi vallásokhoz tartozónak vélték és nem azonosították az ördöggel. Aki hitt a boszorkányokban, az elfogadta a pogány istenek befolyását, és maga is az eretnekség vagy bálványimádás bűnébe esett. 1435 előtt csak szórványos esetekben fordult elő, hogy valakit az ördöggel való cinkossággal *maleficaként* vádoltak meg. (Shahar, 2004. 345–362.) – Jeanne d’Arc perében szerepel ugyan a boszorkányság vádja is, azonban Szent

mával együtt, hogy a boszorkány az Ördög cimborája, csak a középkor végének utolsó évtizedeiben jelent meg. Maguk az üldözések legnagyobb részben már a 16–17. században zajlottak. (Shahar, 2004. 345–346.) *Johannes Nider*, domonkos rendi szerzetes 1436 körül megjelent „Formicarius” (Hangyaboly) című teológiai műve Európában elsőként írt részletesen a boszorkányok tévelygéseiről, és ő sugallja először, hogy a boszorkányok egy titokzatos, sátáni szekta tagjai. Sok gondolatát átvéve a két német inkvizítor *Jakob Sprenger* és *Heinrich Institoris* tollából 1486-ban megjelent a *Malleus maleficarum*, azaz a „Boszorkányok pörölye” című inkvizítori kézikönyv, ami már a boszorkányperek gyakorlati útmutatójaként szolgált. Ennek értelmében boszorkány (a *malifica*¹⁹) az, aki szövetségre lépett az Ördöggel, engedelmeskedik a démonoknak, tagadja Krisztust, a keresztséget és a szentségeket. (Shahar, 2004. 350.)

Boszorkány bárkiből lehetett, főleg azokból a szerencsétlen és vétlen emberekből, akik fogyatékoságuk révén megtestesíteni látszottak a fentiekben részletezett paranoiás félelmeket és téveszméket, de sem önmagukat megvédeni nem voltak képesek és az ő védelmükre sem kelt vagy nem is kelhetett abban a korban senki.

A fogyatékos személyek sorsa még a keresztény egyház értelmezésében is történetileg tekintve rendkívül eltérő mintákat képes felmutatni az elvárások és szokások, a szentírási értelmezések és magyarázatok, valamint a társadalmi érzékenység változásaiból kifolyólag. (Kollmann–Püttmann, 2001. 128.) A názáreti *Jézus* a világ szabadítójaként mindenkit meghívott a megváltásra. A büntetés több ezer éves történetét a jelen korra bekövetkezett ember- és istenkép változásainak szem előtt tartásával értékelte át és egy módosított, enyhített formában fogalmazta újra a II. vatikáni zsinat tanítása. Véglegesen lezárni azonban nem áll módjában, mert a dogmákat – legyenek bármilyen régiek is – megsemmisíteni nem lehetséges, hiszen az a dogmák tagadásának minősülne, ami önmagában is eretnokség. Az egyház immár a szeretetet, a hitet és a jóra való törekvést helyezi a középpontba, biztat, de nem fenyeget, figyelmeztet, de az ítéletet meghagyja Istennek. *Jézus* tanításával a kereszténység újra elindult azon az integráló, befogadó, megmentő és segítő úton, amely a zsidóság ősi hagyományos rendszerében a *cedaka*

Johannát 1431. május 30-án az egyházi bíróság még mint visszaeső eretneket zárta ki és ítélte máglyahalálra (Diós, 2009).

¹⁹ *Maleficium* jelentése: varázseszközök használata mások ártalmára vagy a környezeten és a természeti erőknél való hatalom gyakorlására. Azt tartották a *maleficákról*, hogy a jó helyett a rosszat választották és az Ördögöt imádva, elhagyták Istent. (Shahar, 2004. 346–349.)

volt, és amelyre napjainkban is visszatért, és egyre inkább megerősíteni látszik azt.

„Az ember tudata mélyén olyan törvénnyel találkozik, amelyet nem ő szabott meg önmagának; amelynek engedelmeskedni tartozik. E törvény szava mindig arra szólítja, hogy szeresse és cselekedje a jót és kerülje a rosszat.” (Cserhádi-Fábián, 1975. 454.)

A II. vatikáni zsinatot XXIII. János pápa hívta össze 1962. október 11-én, de már 1965. december 8-án VI. Pál pápa zárta be. Mindkettőjük emberi nagyságát, hitét, tudását és a modernizálódó világ problémáinak felismerését jelentette a zsinat pozitív emberi hangja és új korszakot nyitó történelmi elkötelezettsége. XXIII. János megnyitó beszédében azt mondta: „Krisztus jegyese ma szívesebben nyúl az irgalmasság olaja után, mintsem, hogy a szigor fegyverével fenyegetőzzék; úgy véli, jobban segít korunk szükségletein, ha tanításának gazdagságát kínálja fel az embereknek és senkit nem ítél el.” (Cserhádi-Fábián, 1975. 9–10.)

Jézus Krisztus szeretettana és a megváltás teológiája a fogyatékoság tükrében

„Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda, hogy aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örökké éljen” (Jn 3,16).

Bármennyire egyértelműnek tűnik János evangéliumának ez az alapvetése, ami egyben a kereszténység alapgondolata is, számtalan félreértelmezésre adott már okot a dogmatika fejlődéstörténetének kétezer esztendeje alatt. Mit jelent a szeretet? Szerethetik-e az emberek egymást, vagy csak a Jézus iránti szeretet fényében értelmezhetik saját érzelmeiket? Ha az ember testben élő lény e földi világban, akkor a testi szeretet kifejezője-e a lelki szeretetnek, vagy ez a testi vágy bűn, és eltávolít Jézus szeretetétől? Az önszeretet megengedhető-e vagy csak a teljes önátadás, a minden másról való lemondás az egyetlen és igaz megnyilvánulása az Isten iránti szeretetnek? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása kívül esik e dolgozat terjedelmén és határain, azonban van egy részlete, amely fontos, és mint a fejlődés napjainkra elért pontja mindenképpen említésre érdemes.

Mit jelent ez a szeretet azokra az emberekre vonatkozóan, akik kívül esnek a teljes öngondoskodás és önrendelkezés körén, akikről akár mi magunk sem tudhatjuk pontosan, hogy milyenek valójában? Hiszen nem mindenki tud a másik ember számára tökéletes és egyértelmű módon, minden kétséget kizáróan megnyilvánulni. Ezek fizikai

adottságokból létrejövő gátak, melyeket orvosilag ma már meg tudunk magyarázni, azonban mindezen korlátok és fogyatékoságok nem zárják ki, hogy az ember lelke – az isteni lélek, a *Ruah Elohim* – érintetlen, tiszta és szent maradjon. Ezekhez hasonló kérdések és válaszok hosszú sora vezet át bennünket a kereszténység morálteológiai fejlődésén, és megjárva talán már a létező utak legtöbbjét jut el napjaink értelmezéséhez. 1965 decemberében a II. vatikáni zsinat már az alábbiak szerinti tanítást teszi közzé az egyház missziós tevékenységéről hozott határozatában (Ad Gentes): *„Isten ingyenes szeretettel szeret minket: hívei is a szeretet sugallatára gondoskodjanak az emberekről ugyanazzal a jósággal karolva fel őket, amellyel Isten kereste az embert. Amiként tehát Krisztus bejárta minden várost és falut s meggyógyított minden betegséget és bajt, annak jeléül, hogy közeledik Isten országa, úgy az egyház is ott van gyermekei által minden rendű és rangú ember mellett, különösen pedig a szegények és elnyomottak mellett, és szívesen hoz áldozatot értük.”* (Cserháti-Fábián, 1975. 284–285.) Ennek alapján az emberek egymás iránti szeretete Isten akarata. Az Újszövetség hangsúlyozza a rászorulóknak nyújtott önzetlen segítség alapvető fontosságát: *„Amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek”* (Mt 25,40).

Szerb Antal megfogalmazásában az a szépség, tisztaság, emberfölötti nemesség, amely az evangéliumokból árad, Krisztus alakjának visszavert fénye. (Szerb, 1945. 1/148.)

Augustinus már így értelmezi át Akiva Rabbi magyarázatát: *„Embertársamat akkor szeretem, ha azt a jót, amelyet magamnak akarok, neki is akarom. [...] S minthogy az embert csak a személyes Isten teheti hiánytalanul boldoggá, a valódi szeretetben Istent akarom önmagamnak és embertársamnak.”*²⁰ (Idézi Turay, 1996. 67.)

Az Újszövetség tanítása a betegségről és a fogyatékoságról

Az Biblia újszövetségi részében a „noszosz” (νόσος) jelenthet betegséget, a „kakósz” (κακός) ezt kiegészítve még az ördögtől való megszállottság fogalmaként is előfordul. A „malakía” (μαλακία) csakúgy, mint Pál apostol leveleiben a „asztheneia, aszthenéma” (ἀσθένεια, ἀσθηνημα) ógörög kifejezés található a gyengeség fogalmának fizikai és szellemi értelemben egyaránt érvényes jelölésére. (Györkösy–Kapitánffy–Tegyei, 1993. 154, 538, 648, 704.)

²⁰ De vera religione 46, 87 és Sermo 90, 10; Sermo 34, 5, 8; Ep. 130, 7, 14.

A Teremtés Könyvében leírt istenképiség, azaz, hogy az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtetett egyfajta megfelelést jelent, de nem külső azonosságot. Így sehol nem találjuk meg pontosan, milyen is az a bizonyos ember. „*Teremtsünk embert képünknek, magunkhoz hasonlóvá*” (Ter 1,26). Függetlenül külső megjelenésétől, bőrének színétől, vallásától, a kortól, melyben él, és a testi létben megnyilvánuló fizikai vagy értelmi adottságaitól, képességeitől. (Ebach, 2002. 100.) A teológiának soha nem volt és nem is lehetett volna feladata a betegségek és fogyatékoságok ok-okozati viszonyait felfejteni vagy megmagyarázni. Bizonyos élethelyzeti válságok majdhogynem általános érvényűen lehetnek kiváltó okai betegségeknek. Azonban az ilyen jellegű összefüggések / egybeesések fordított irányú, okozatból kiinduló okmagyarázata és a bűnnel történő indoklása nem elfogadható, és Jézus tanítása is kifejezetten tiltja az összefüggéseknek ezt a fajta magyarázatát. „*Tanítványai megkérdezték tőle: »Mester, ki vétkezett, ez vagy a szülei, hogy vakon született?« »Sem ez nem vétkezett, – felelte Jézus – sem a szülei, hanem az Isten tetteinek kell rajta nyilvánvalóvá válniuk.«*” (Jn 9,2.) János evangéliumának tanítása értelmében a különböző betegségek és fogyatékoságok az emberi élet velejárói, jelei a sebezhetőségnek és a halandóságnak, melyek Isten akaratából az emberi sors részét képezik, ugyanakkor jelei az Isten általi megváltás lehetőségének is. (Winkler, 1978. 270.)

Jézus a különböző betegségeket és fogyatékoságokat eltérően értelmezte és ennek megfelelően teológiailag eltérően is magyarázta. Gyógyításainak jelentős része az ártó szellemi lényektől való megszállotság alóli felszabadítás csodája vagy a démonok külső ártásainak / csapásainak megsemmisítéséről szól. Azonban vannak olyan esetek, mikor a gyógyító erő, az életerő átadására kerül a hangsúly, például *Jairus* leánya és a vérfolyásos asszony története *Márk* evangéliumában (5,21–43) vagy a leprás története *Máté* 8,1–4. versében. Ez még arra az akkoriban élő ószövetségi felfogásra utal, mikor a beteg már teljesen elgyengült, a halál küszöbén áll, és csoda nélkül nincs lehetősége a visszatérésre.

Az Újszövetség értékeli, de nem tartja mindenekfelett állónak az egészséget. „*A saját testét senki sem gyűlöli, hanem táplálja, gondozza*” – írja *Pál* apostol az efezusi levelében (Ef 5,29). Egészséges életvitelre buzdít, amiben sokféle szempont megjelenik. Azonban a kereszténység tanítása szerint minden gondosság ellenére, bizonyos körülmények között az embernek akár az életét, egészségét vagy testi épségét is fel kell

áldoznia másokért. A legnagyobb szeretet abban van „aki életét adja barátaiért” (Jn 15,13), mert a testi épségnél a hit és az üdvösség sokkal fontosabb. (Soltész, 2003. 21; KEK, 2006. 2288–2289.)

A keresztény jámborság történetének egy másik értelmezési vonala éles ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy antik világ görög és római kultúrája nem ismerte a jótékonykodást és a betegápolást. Ennek részletes leírását találjuk René Girard (2013) *Láttam a sátánt, mint villámot lehullani az égből* című, a kereszténység kritikai antropológiáját bemutató művében. Más nézetek szerint a betegséget, a szenvedést és a szegénységet megédesíti az a Jürjen Ebach szerinti hamis vigasz, hogy már közel van az Isten országa. Mindazok azonban, akik a földi szenvedéseket hittel és krisztusi szeretettel eltelve vállalják haláluk után, az utolsó ítéletkor különösen kedvesek lesznek Isten előtt. (Ebach, 2002. 100.) A szerző értelmezésében különösen jelentős szerepet kapnak az Újszövetség záró fejezetének, a Jelenések Könyvének utolsó ítéletről szóló tanításai, mely szerint a végső isteni igazságszolgáltatás értelmében kiegyenlítődnek a földi világ különbségei. Bár mindez kétségtelenül része a kereszténység tanításának, azonban olyan mélységű teológiai magyarázatokat igényelne, melyek e dolgozat témáján kívül esnek. Ennek okán nem szeretném részletesen tárgyalni a túlvilági jelenségekre, a végidők tanára vonatkozó, úgynevezett eszkatológiai tanításokat.

Az evangélisták betegség- és fogyatékoságképeének áttekintő elemzése szerint az általános megállapítás tehető, hogy a szinoptikusok értelmezése nem tér el koruk és kultúrkörük késői zsidóságának hagyományaitól. Egy ilyen speciális rész a démonok, a szellemi lények ártó szándékairól szóló tanítás. A *keresztény démonológia kialakulása* című alfejezetben leírtak szerint a beteg vagy fogyatékos személy pusztán tárgya az őt vezérlő démoni erőknek. Márk evangéliumában „A gadarai megszállott” (Mk 5,1–20) történetében is egy ilyen példát említ. Ezekben az elbeszélésekben sokszor keverednek a különböző betegségek, tünetegyüttesek és -jellegzetességek. Szintén Márknál olvasható „Egy megszállott gyermek meggyógyítása” (Mk 9,14–29), ahol a némaság egy, az epilepsziához hasonló betegség kísérő tüneteként került ábrázolásra.

A leprások megítélése is megmaradt a hagyományos határok között. Az idesorolt fertőző vagy annak vélt bőrbetegségek és a hasonló mellékhatású tünetekkel járó egyéb kóros elváltozások gyógyíthatatlannak számítottak és a kultikus tisztátalanság kategóriájába sorolták azokat. Tehát nemcsak a társadalomból, azaz a mindennapi életből rekesz-

tették ki az érintetteket, hanem megtiltották számukra az isteni közelséget is. A kultikus tisztátalanság súlyossága még csak nem is abban nyilvánult meg, hogy nem viselhettek semmilyen papi vagy templomi hivatalt, hiszen ez csak a társadalom egy kis rétegének volt örökletes kiváltsága. Hanem abban, hogy nem vehettek részt semmilyen ünnepi istentiszteleten és egyéb imádságokon, sőt egyáltalán nem is imádkozhattak. Ennek az életállapotnak a társadalmi kirekesztettség mellett a legsúlyosabb következménye az volt, hogy a betegek semmi módon nem közeledhettek istenükhöz, azaz az isteni szentség kiadásának kegyelmi élményéből is ki voltak rekesztve. Ezzel együtt továbbá ki voltak zárva az isteni törvények teljesítéséből, a túlvilági boldogságba vetett remény adta vigasztalódás és lelki megnyugvás lehetőségéből is.

„...menj, mutasd meg magadat a papnak, és ajánld fel tisztulásodért a Mózes rendelte áldozatot, bizonyságul nekik” (Mk 1,44); „Rájuk emelte tekintetét, és így szólt hozzájuk: »Menjetek és mutassátok meg magatokat a papoknak.« Útközben megtisztultak” (Lk 17,14). Jézus szándékosan fordult e kitaszítottak felé, gyógyításai egyértelmű jelek arra vonatkozóan, hogy a gyógyíthatatlan betegségekben szenvedő, kultikusan tisztátalanok számára is van reménység, valamint az élő, gyakorolható hit a belső megszabadulás örömeivel és a lélek vigasztalódásával járt. Az evangéliumokban többször mondja Jézus, hogy „A hited meggyógyított” (Lk 17,19).

A vakságot a hellenisztikus hagyományrendszert követve gyógyíthatatlannak tartották, és csak az eszkatologikus várakozás részeként tekintettek a gyógyulásra: „Amióta fennáll a világ, sohasem lehetett hallani, hogy valaki visszaadta volna egy vakon születettnek a szeme világát” (Jn 9,32). Részben démoni erők hatásának tartották, részben a test sérülékenységet láttak benne, több esetben itt is megjelennek a vegyes kórképek: „Ekkor egy ördögtől megszállt, vak és néma embert vittek hozzá. Meggyógyította, úgyszólván beszélt és látott” (Mt 12,22). Ha a betegség nem társult megszállottsággal, akkor a gyógyítás leírásánál megtaláljuk az erőátvitelt vagy más néven az életerő-, életenergia-átadást, az érintést, illetve egyéb gyógyászati célra felhasznált anyagokat. Mindezek az eszközök a hellenisztikus csodaelbeszéléseknek is részeit képezték.

A fogyatékoságok felsorolása általánosságban jelenik meg Máté evangéliumában, amikor ezt írja: „Nagy tömeg járult hozzá, magukkal vitték a sántákat, bénákat, vakokat, némákat és a más betegeket, s letették őket a lába elé. Mind meggyógyította őket” (Mt 15,30).

Testi fogyatékoságokként a mozgásszervi zavarok több formája kerül említésre, legtöbbször összefoglalóan bénaságként megnevezve a végtagi gyengeségeket. Itt nem kerülnek szóba a démoni hatalmak ártó szándékai, azonban ismét megjelenik a bűn mint lehetséges ok: „Nézd, meggyógyultál. Többé ne vétkezzél, nehogy még nagyobb baj érjen” (Jn 5,14). Azonban, itt a még nagyobb baj nem feltétlenül evilági gondra, problémára utal, hanem inkább az örök kárhozatra, mely a bűnösökre várhat.

Van még egy fontos adat, ami sokszor lényeges a csodás gyógyításokról szóló tanítások esetében, ez a szenvedéssel töltött idő. Az eltelt életnek azon része, amelyet nem tudott a földi boldogság mértékei és értékei szerint megélni az illető, hanem a másság, a kirekesztettség, a fájdalom, a megvetés volt osztályrésze: „De volt ott egy ember, aki már harmincnégy esztendeje szenvedett” (Jn 5,5); „Volt ott egy asszony, akit már tizennyolc éve gyötört a betegség lelke” (Lk 13,11). A szenvedés hosszú időtartamának megadása azt szolgálja, hogy az isteni erő / hatalom és dicsőség a beteg esetében minél jelentősebben megnyilvánulhasson, és kifejttesse gyógyító, jobbító és a közösség számára tanító hatását.

A csodatörténetek sajátosságai és pedagógiai jelentősége

Az Újszövetség szinte minden fogyatékoságról és betegségről szóló története a csodálatos gyógyítások köré szerveződik. „A csoda attól a pillanattól kezdve létezik, hogy hisznek benne, és akkor tűnik el, amikor már nem lehet hinni benne” (Le Goff, 2005. 20). Azaz a csodatörténetek alapvetően a csodában való hitben gyökereznek. Még csak azt sem állíthatjuk, hogy általában véve a szegényebb, tanulatlanabb néprétegek érzékenyebbek lettek volna az ilyen jelenségekre. Voltak idők, amikor a tanult emberek is következetesen elfogadták az irracionális jelenségeket és az isteni hatalom közvetlen megnyilvánulásai-ként értelmezték azokat. Átörökített irodalmi emlékeik azonban csak az interpretációra képes, műveltebb rétegek közvetítésével maradhattak ránk, akiknek feladatuk volt vagy megengedhették maguknak a kevés számú és drága pénzen beszerezhető írófelületek, mint a pergamen vagy a papirusz használatát. Ezek a feljegyzések az ő nyelvükön íródtak, az adott kor szabályainak megfelelően, és bizonyos célok jegyében születhettek meg. A nagyobb érintettségű, szegényebb sorsú, egyszerűbb gondolkodású társadalmi csoportok hangja nem szólal meg, gondolataik, a témáról alkotott képük nem kap teret.

Ugyanakkor Szagun (1983) szerint a csodatörténetek elbeszélési módja és tematikája az alacsonyabb néprétegek jellemzőit mutatja, ahonnan maga Jézus és az őt követő tanítványok származtak. Legfőképpen ebbe a társadalmi körbe tartoztak a Jézus tanításait életében hallgató sokaságok tagjai, az őskeresztények és kezdetben a római őskeresztény hívők is.

Gerd Theißen (1987) szerint az őskeresztények csodatörténetei az alsóbb néposztályok azon kollektív cselekedetei, melyben elhagyhatták a hagyományosan elfogadott, azaz a hatalom szempontjából rájuk kényszerített életformájukat, az antik világ egy valódi kisebbségeként kitörhettek, és a világ meghódítására indulhattak. (Theißen, 1987.) Amikor az evangéliumokat kanonizálták, azaz beemelték a szent könyvek sorába, egy redakción mentek keresztül, amelyben már magasabb hatalmi célok érvényesülhettek a mondanivaló szerkesztésekor is. Az sem volt mindegy, hogy ki és milyen lelkülettel olvasta vagy hallgatta ezeket a történeteket. Mindenkihez másképpen szólt, más mondanivalót képviselt. „Mindig a másik vallása a babona; Róma szemében a keresztények számitottak babonásnak, a keresztények a régi vallást tartották annak.” (Herzog, 1931. 140.)

Az evangéliumok tanúsága szerint a názáreti Jézus társadalmi érzékenysége abban is megmutatkozik, hogy a „szeresd felebarátodat” értelmében elfogadja és komolyan veszi a másságot. Tanításai során a mindennapi élet gyakorlatában is megvalósítja a fogyatékos embertársak felé irányuló ószövetségi segítséget, valamint képességei és lehetőségei szerint további szenvedés nélkül szünteti meg sérültségüket.

A *Lexikon der Religionspädagogik* „Behinderung” címszavánál Roland Kollmann és Olivia Püttmann (2001) arról ír, hogy az evangélistákat is beleértve az ős- és őskeresztény közösség számára a csodás gyógyításokról szóló történetek olyan jelképes jó cselekedetek, amelyek egyben a beteg és fogyatékos embertársak kirekesztése elleni tiltakozásként is értelmezhetők. Ezek az egyes emberekkel megtörtént csodálatos gyógyulások beemelik a hit síkjára a betegségek, az éhezés, a szegénység, az erőszak és a kétségbeesés leküzdésének lehetőségét. Elindítva ezzel azt a folyamatot, ami Krisztus szenvedéseiben való részt vállalásként és kínjainak egyfajta átvételeként teológiailag értelmezi a fogyatékoságot, a betegséget és a szenvedést. Tehát az érintettek evilági gyötrelmei a feltámasztásban nyernek értelmet és feloldozást. Ez a mélyen elkötelezett keresztényi gondolat még évszázadok múltán is ütközni fog a bűnről, a bűn büntetéséről szóló hagyományos elméletekkel, és végigkíséri a kereszténységet – Nyíri Tamás fentiekben idézett gondolata szerint – szinte napjainkig. (Kollmann–Püttmann, 2001. 127.)

A vonatkozó szakirodalmak elsődleges hivatkozási forrása Gerd Theißen (1987) *Ur-*

christliche Wundergeschichten című műve, illetve ennek 1974-es kiadása. Szagun (1983), ezt a fogyatékoság szempontjából elemzi, Tarjányi Béla (1998) magyarra fordítja, és némileg átdolgozva pedagógiaiilag tárgyalja. Az előző bekezdésben említett Kollmann–Püttmann (2001) pedig Szagunra hivatkozik.

A csoda az ókori zsidó társadalomban

A történeti dokumentumok tanúsága szerint az ókori világban rendszeresen fordultak elő csodák. Ezeket a Tarjányi Béla (1998) által fordított és átdolgozott *Csodák* című gyakorlati teológiai, tanári kézikönyv az irodalmi és formai szempontok szerint az alábbi nagy csoportokra osztja:

- A gyógyító csodák mint a leggyakrabban előforduló történetek jelentik e dolgozat témája szerint a legfontosabb egységet.
- Az előző csoporthoz nagyon hasonlóak a feltámasztási csodák.
- Az ördögűző csodák esetében a csodatévő személy és az ártó, természetfeletti lény küzdelmének színtere a megszállott emberi test.
- A mentő / szabadító csodák esetében a természeti erők felett diadalmaszkodik a csodatévő, vagy a világi hatalom igazságtalanságát győzi le.
- Az úgynevezett szabálysodák esetében az isteni előírások betartásának szükségességét bizonyító, az ennek megfelelő cselekedeteket megjutalmazó és az ellenszegülést büntető példákról olvashatunk.
- Az ajándékozó csodák zárják a sort, amelyekben bizonyos anyagi javak váratlan és csodálatos módon történő megjelenése az isteni támogatás jelképe.

(Tarjányi, 1998. 17–19.)

Maguk a gyógyító csodák is további alcsoportokra oszthatók, mivel megtörténhettek az egyes istenségek szent helyein, mint például az epidauroszi Aszklépiosz-szentélyben, ahol álmukban nyertek csodás gyógyulást a beteg és / vagy fogyatékos emberek. Voltak ilyen helyek még Athénban, Pergamonban és Rómában is. A gyógyulást keresők tömegeit szinte intézményes jelleggel látták el a szentély orvosai, papjai és betegápolói, mintegy helyettesítve ezzel napjaink szakorvosi rendelőit, kórházait és szanatóriumait.

Történhettek csodák mágikus beavatásban részesült segítők által, akiknek hírét a kultuszhelyek nyilvánosságával ellentétben, titokban adták tovább. Ezek a varázslók a megrendelő határozott kívánsága szerint vetették be mágikus hatalmukat, és nem mér-

legelték annak etikai hátterét. Az ő számukra a csodatett megélhetés, üzlet volt. Szerte az ókori világban kiszolgálták az emberek tudatlanságát, kíváncsiságát, félelmét, gyűlöletét és természetesen gyógyítottak is. (Flavius, 2006. 363–364.)

Létezett még a gyógyításoknak egy harmadik fajtája olyan karizmatikus egyéniségek segítő tettei révén, akik új eszméket, új életformát hirdettek. Ebbe a csoportba sorolhatók Jézus az Újszövetségben fennmaradt – csodálatos gyógyításainak elbeszélései is.

Ezekben az esetekben a csodáknak meggyőző, térítő, sőt toborzó szerepük volt. Az esetek jelentős részében több ember vagy nagyobb sokaság előtt történtek nyilvánosan. Minden alkalommal bemutatásra kerül a gyógyulást kérő, illetve elfogadó személy sorának rövid ismertetése. Betegségének vagy fogyatékoságának leírása és az ebben az állapotban eltöltött életidő meghatározása kifejezte a szenvedés, a magány, az elnyomás, a kirekesztettség és a tehetetlenség állandó tapasztalatát. Sok esetben megjelennek a kételkedők, az elégedetlenkedők, az ellenzők is. Jézus minden esetben tanítást, azaz magyarázatot is fűz a megcselekedett csodás gyógyítások mellé. Tanításai egyértelműen a kezdődő Isten országát, Isten uralmát hirdetik, mintegy bizonyítékát nyújtja annak a világnak, aminek az eljövételéről tanít, akkor azonban nemcsak néhány ember kiváltsága lesz a gyógyulás, hanem mindenkié, aki hisz benne: „*De ha én az Isten ujjával üzöm ki az ördögöket, akkor már közel van hozzátok az Isten országa*” (Lk 11,20). Ez az eszkatologikus irány némileg elhalványul az evangéliumi interpretációkban. (Theißen, 1987. 281; Tarjányi, 1998. 5–28.)

E csodák társadalmi tanítása pedagógiai kérdésként érdemel említést. Jóllehet nem kifejezetten a fogyatékos személyek taníthatóságáról és oktatásuk módjáról szól, életük egy adott eseményén keresztül a kereszténység társadalmi tanításának részévé vált.

A nyilvánosság kizárásával történt csodás gyógyítások azt bizonyítják, hogy Jézus tudása, csodatévő ereje, a világ megmagyarázható síkján túlmutató hatalma semmiben nem marad el korának beavatott mágusaié mögött. Ilyen gyógyítások után Jézus figyelmezteti a meggyógyított személyt vagy közvetlen környezetét, hogy ne beszéljenek róla senkinek: „*Vigyázz, ne mondd el senkinek, hanem menj, mutasd meg magad a papnak, és ajánld fel a Mózes rendelte áldozatot bizonyosságul!*” (Mt 8,4.) Ezt az utasítást az előző fejezetekben leírt okok és az akkori társadalmi szokások igazolják, hiszen a leprások a kultikus tisztatlanság és egyben a társadalmi kiközösítés szabályai értelmében csak akkor térhettek vissza a társadalomba, ha a papság is gyógyultnak nyilvánította őket, és visszanyert kultikus

tisztaságuk jeleként ismételten áldozatot vihettek *JHVH* oltárára. Ez a rituálé adhatta meg ismételt védettségüket a közösség tagjaként. A gyógyítások kézrátételes erőátvitellel történtek, és általában valami módon a kimondott szó hatalmának ereje is szerepet kapott a történetekben. *Jairus* leányának feltámasztásakor is: „Megfogta a kislány kezét, s így szólt hozzá: »Talita kum«, ami annyit jelent: »Kislány, parancsolom, kelj föl!« A kislány fölkel, és elkezdett járkálni. Tizenkét éves lehetett. [...] szigorúan meghagyta nekik, hogy senki se tudjon a dolgról, aztán még figyelmeztette őket, hogy azonnal adjanak a kislánynak enni.” (Mk 5,41–43.) Ez esetben az életerejét veszített, elgyengült gyermeket a kíváncsi látogatók zaklatásától is védte.

Márk evangéliumában egy másik, olyan szövegrész is szerepel, ami részleteiben a mágusok, a korabeli orvosok és csodatévők minden elemkészletét felhasználja, de nem szerepel benne az ártó démonokkal vívott küzdelem. Tehát ezekben az esetekben a betegség fizikális jellegének felismerése és gyógyítása van jelen. A siketnéma meggyógyítása csak *Márknál* szerepel: „Itt eléje hoztak egy dadogva beszélő süketet, és kérték, tegye rá a kezét. Különhívta a tömegből, fülébe dugta az ujját, majd megnyálazott ujjával megérintette a nyelvét, föltekintett az égre, fohászkodott és szólt: »Effata, azaz nyílj meg!« Azon nyomban meg is oldódott a nyelve és érthetően beszélt.” (Mk 7,31–37.) Itt is megtalálhatók a korabeli orvoslási módszerek közül a már említett érintés, a gyógyító hatásúnak vélt egyéb anyagok, a varázsigék és az energiaátadás. (Theissen, 1987; Tarjányi, 1998. 5–28.)

Jézus tettei amúgy sem maradtak sokáig titokban. Számára ezekben az esetekben azonban nemcsak saját népszerűsége, gyógyításainak híre és sikere lehetett fontos, hanem inkább az emberi méltóságába visszaemelt személy valós élethelyzetének stabilizálása, realizálása, legitimálása. Tanítványainak szintén átadta gyógyító tudásának egy részét, és ezzel a képességgel felruházva bocsátotta őket térítő útjukra. „Aztán így szólt hozzájuk: »Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki nem hisz, az elkárhozik. Akik hisznek, azokat ezek a jelek fogják kísélni: Nevemben ördögöt űznek, új nyelveken beszélnek, kígyókat vehetnek kezükbe, és ha valami mérget isznak, nem árt nekik, ha pedig betegekre teszik a kezüket, azok meggyógyulnak.« Az Úr Jézus, miután szólt hozzájuk, fölment a mennybe, elfoglalta helyét az Isten jobbján, ők meg elmentek, s mindenütt hirdették az evangéliumot. Az Úr velük volt munkájukban, és tanításukat csodákkal kísérte és igazolta.” (Mk 16,15–20.) (Szagun, 1983. 80–81.)

Később a középkori Európa királyai is rendelkeztek az apostoloknak adott felhatalmazással, hiszen „*a király szent, Jézus Krisztus földi helytartója, nem véletlenül részesült a felkenés szentségében*” (Le Goff, 2005. 22). Mark Bloch már említett *Gyógyító királyok* című történeti kutatásának központi témájaként a csodatévő hatalom és a felszentelés, pontosabban a felkenés kapcsolatával, valamint ehhez szorosan illeszkedve a szakralitás felé fordulás politikai mozgatórugóinak kérdésével foglalkozik. Eszerint például a francia királyok a felkenés által jutottak csodatévő hatalomhoz, kizárólag őket kenték fel isteni eredetű – egy angyal által az égből hozott – szent olajjal. (Le Goff, 2005. 25.)

Jézus csodáinak tanítása és a remény pszichológiája

Történetileg az evangéliumi csodás gyógyítások nem bizonyíthatók minden kétséget kizáróan, mivel ezek nem közvetlen, tárgyilagos híradások és nem is jegyzőkönyvek. A Kr. u. 1. századi Júdeában élő zsidóság népi kultúrájának képi világában megfogalmazva próbáltak a hit szempontjából döntő tapasztalatokat közölni. Nem bizonyíthatók továbbá azért sem, mert olyan személyektől erednek, akik Jézus tanítványaiként közvetlenül érintettek voltak az eseményekben. Nézőpontjuk, egyéni meggyőződésük és legfontosabb motívumként a megfeszített Istenfiának feltámadásába és újbóli eljövetelébe vetett hitük vezérelte őket. Az általuk így elmesélt történetek nemcsak a csodálatos módon gyógyulást nyert emberek beállítottságát, nézőpontját és életkörülményeit változtatták meg, hanem – bár kisebb mértékben –, hatással voltak a későbbi hallgatóságra is. Jézus a csodákkal nemcsak az akkori tudomány lehetőségeinek, hanem a világ megingathatatatlannak vélt rendjének korlátain is átlépett, és ennek lehetőségét hirdette a hit által. Az ókori világban mindaddig példa nélküli módon először hirdette a hit mindent meghatározó és integráló erejét, ellentétben a mózesi törvények betartásának fontosságával vagy a rómaiak vallási életében érvényes „adok, hogy adj”, azaz a „*do ut des*” rendjével.

Azok a korlátok és falak, melyekbe az emberek a Római Birodalom térhódításával megjelenő társadalmi, gazdasági és kulturális változások során szemben találták magukat, súlyos lelki, anyagi és ezzel együtt kapcsolati válságba sodorták az egyéneket, ennek következményeként a zsidó társadalom középső és alsóbb néprétegeinek jelentős hányadát. Az állandó megfelelési képtelenség, a betegségek, az elidegenedés, a megkövült szabályok, a démonoknak tulajdonított erők elfogadása, a reménytelenség, a kitaszítottság és a halál nem engedtek teret az emberek természetes boldogságigényének. Jézus megmutatta és tanította, hogy tetteiben Isten uralma kezdődött meg már itt a földi

világban. Isten személyesen törődik minden benne hívő emberrel, ereje lerombolhatja a korlátokat, tehát a csodák reményt ébresztő, bátorító jelekké váltak. *Theißen* szerint az őskeresztény csodatörténetek valójában az emberi szenvedések feltétel nélküli megsemmisítésének szent jogát fogalmazzák meg.

A betegség és fogyatékoság többé már nem értelmezhető Isten büntetéseként, nem valamiféle megtorlás vagy a figyelmeztetés eszköze. Egyszerűen egy olyan adottság vagy szükségszerűség, ami az ember fizikai létéből és sebezhetőségéből adódó sajátosságként van jelen a földi életben, és ami akár lehetőségként is tekinthető. Mindez a szenvedés nem létezik a halál utáni örök életben, tehát a feltámadás egyben biztosítéka is a sérültség, betegség, fogyatékoság, kirekesztettség, nélkülözés, erőszak és fájdalom, azaz az emberi világ sérülékenységből adódó szenvedéseket maga mögött hagyó túlvilági életnek. (*Sza-gun*, 1983. 86.)

Elsősorban reményt és biztatást, bátorítást adott a társadalom által háttérbe szorított csoportoknak. *Tarjányi Béla* (1998) Órigenészre hivatkozva azt írja, hogy éppen az alacsony sorsúak és a szegények vitték el a kereszténységet a római világba, és adták ezzel tovább a jézusi reményt minden korszak emberének. Természetesen a szerencsétlenség, baj és kétségbeesés nem függ az egyén javaitól. A csodatörténetek szereplői között talá-lunk jó módúakat is, de ez csak életük anyagi részére terjedt ki, lelkük szükséghelyzetben volt. (*Theißen*, 1987; *Tarjányi*, 1998.)

Az Apostolok cselekedeteinek csodái jelentős mértékben megegyeznek az evangéliumi történetekkel, azaz megisméltik és küldetésüknek megfelelően továbbadják a jézusi gyakorlatot. Az Újszövetség e témában íródott történeteinek társadalmi tanítása a remény pszichológiájára épít, ez esetben a gyógyító csodákról szóló elbeszélések is meghatározott céllal és meghatározott irányban ébresztenek reményt a befogadó, nyitott lelkületű emberekben. Megmutatják és feltárják azt az újat, ami az élet meghatározott területein szabaddá tesz. Mindennek alapja a hit, a megfeszített Istenfiának második eljövételébe vetett hit a golgotai kereszt fájdalmának árnyékában. Ez a tanítás vált később a keresztény betegség- és fogyatékosággép központi szimbólumává az őskeresztény korban, amikor a hívő közösségek befogadták, tisztelték és nem közösségi hasznosságuk, hanem egyéni értékeik szerint ítélték meg a kitaszított társadalmi csoportok tagjait is. Az intézményesülés előtti időszakban még teljes jogú tagként fogadták el például a nőket, a gyermekeket, a szegényeket, a betegeket, a fogyatékos személyeket, a rabszolgákat

és az isteni megbocsátást nyert bűnösöket is. A bűnt, a bűntől való megszabadulást ekkor még egyértelműen isteni kegyelemnek gondolták, melyhez az emberek ugyan hozzá tudják segíteni társaikat, de nem ítélezhetnek és dönthetnek sorsuk felett. A bűnt az élet velejárójának gondolták, mely minden emberben megtalálható, a hit megszabadító erejét pedig mindenkre érvényesnek tartották. Tehát az őskeresztény és ókeresztény közösségek istentanának legfontosabb kategóriája a hit és ennek mindenkre egyaránt érvényes szabadító ereje, valamint a krisztusi szeretet volt. (*Theissen*, 1987. 282; *Tarjányi*, 1998. 5–28.)

Később – mint az ágostoni tanításokban olvasható – már a bűn vált kulcsfogalommá, és a hit is csak ennek függvényében fejthette ki az egyénre gyakorolt szabadító hatását, azaz áttevődött a hangsúly, és megváltozott az értelmezési keret: a „vakok látnak, sánták járnak, leprások megtisztulnak, süketek hallanak, halottak feltámadnak, a szegényeknek meg hirdetik az evangéliumot” (Lk 7,22); „Tudjuk azt is, hogy akik Istent szeretik, azoknak minden javukra válik, hiszen ő saját elhatározásából választotta ki őket” (Rom 8,28); „Még szenvedéseinkkel is dicseksziünk, mert tudjuk, hogy a szenvedésből türelem fakad, a türelemből kipróbált erény, a kipróbált erényből reménység. A remény pedig nem csal meg, mert a nekünk ajándékozott Szentlélekkel kiáradt szívünkbe az Isten szeretete” (Rom 5,3–5).

A korai kereszténység tanításának átmeneti időszaka a niceai zsinatig

„Hited meggyógyított téged!” – mondta Jézus, és ez a hit képes volt három évszázad alatt megváltoztatni a Római Birodalom világát.

A Kr. u. 2. században az elpusztított Jeruzsálemet teljesen és római stílusban, római igények szerinti gyarmatvárossá építették újjá. Eközben a kereszténység központja a történelem viharaiban Rómába tolódott, és a jeruzsálemi őskeresztény egyház eltűnésével keletkezett űrt a Pál apostolt követő vallási rendszer töltötte be. (*Johnson*, 2005. 61.)

A keresztény egyház történetének már ebben a kezdeti korszakban sem voltak nyugodt, békés időszakai. Míg a jeruzsálemi őskereszténységet az a veszély fenyegette, hogy – mint oly sok szekta – nyomtalanul visszaolvad a judaizmusba, addig a római ókeresztény kezdetek veszélyei egy további évszázadon át azzal fenyegettek, hogy az emberi élet mér-

tékei szerinti teljesíthetetlenül magas elvárások nem engedik a híveket az egyház tagjaivá válni. Olyan misztériumkultusszá is fejlődhetett volna, amelyik csakis egy szűk közösségnek lehet osztályrésze, azonban ez sem hozott volna biztató jövőt. „Az egyház azonban fennmaradt, és hatalmas területeken töretlen tempóban hatolt be a társadalom minden rétegébe, elkerülte vagy elnyelte a túlzó, szélsőséges tendenciákat – kompromisszumokkal vagy egy kifinomult és simulékony magatartás kialakításával és világi jellegű belső struktúrák létrehozásával sikerült megőriznie egységét és megvalósítania szándékait.” (Johnson, 2005. 87.)

Nagyon lassan haladt a nemzetközi egyház kialakulása a doktrínák sokféleségéből az egyöntetű ortodoxia felé, mindezek javarészt a keresztény Kelet teológiai eszmekörében mozogtak. Az Újszövetséggel szinte egy időben keletkezett és megmaradt írásokat foglalja össze a Vanyó László szerkesztésében megjelent *Apostoli atyák* (1988) című mű.

Ebből a korszakból csak kevés jelentős nyugati egyházatyja írása maradhatott ránk, sok esetben életük során ők maguk is megváltoztatták nézeteiket, és újragondolták a kereszténység lényegi alapjait. A Kr. u. 2. és 3. század a teológiai alapok lefektetésének, a tanok egységesítésének és az egyházi rendszer kialakításának időszaka. Írások csak igen kis számban születtek, és ezeket is sérülékeny papiruszra vetették.

Markion a Kr. u. 120–130 körüli években érkezett Rómába, és jelentős szerepe volt az új hit terjesztésében. Tanításának, nézeteinek részleteit nem nagyon ismerjük, de az bizonyos, hogy Istene *Pál apostol* szeretetistene volt, vallotta az egyszerű szeretetfilozófiát, és elutasította azt az elképzelést, miszerint Isten azért parancsol félelmet, hogy az emberek engedelmeskedjenek neki. Racionális optimistaként az etikát egymagában alátámasztó szeretetet tanította. Ennek értelmében az ember eredendően vágyik arra, hogy jót és helyesen cselekedjen. Gondolataiban már a kezdet kezdetén megjelenik a II. vatikáni zsinat tanításának egyik legfontosabb (fentebb idézett) pontja, az a belső, lelki törvény, ami mindig arra szólítja az embert, hogy szeresse és cselekedje a jót, és kerülje a rosszat.

Teológiai ellenfele a kiváló írói tehetséggel rendelkező *Tertullianus* (Kr. u. 160–220) meggyőződése szerint az ember alapvetően romlott, rosszra hajló, ezért féken tartásához nélkülözhetetlen a kárhozat mechanizmusa. Ez az a kezdeti lépés, amely teret enged a pokol képzetének kialakítása és fejlesztése felé is. *Tertullianus* óriási érdeme, hogy a keresztény teológusok közül elsőként leggyakrabban latinul írt, és ezzel megteremtette az egyházi latint, kidolgozva a szükséges nyelvi fogalmakat és kifejezéseket. Szerinte az

egyház a hívők becses elitje, amelyet meg kellett védeni a minden irányból ható szennytől és fertőtől. Tanítása szerint a gonoszság az emberek között a földön járva csak rontani és ártani akar. *Tertullianus* írásaiban szenvedélyesen támadja a korai egyháznak a nők egyenjogúságára vonatkozó nézeteit, és ezzel megalapozója annak a napjainkig érvényes gyakorlatnak is, ami alapján nők nem tölthetnek be egyházi tisztségeket. Szintén tőle származik az a gondolat, hogy a tanítások között való megingás, azaz az eltévelyedés már önmagában is erkölcsi romlást jelent – mintegy kétségbe vonva ezzel a jóhiszeműséget is. Mivel az ortodoxia tagadta a Szentlélek önálló szerepét, *Tertullianus* élete későbbi szakaszában maga is a montanista²¹ mozgalomhoz csatlakozott.

A fentiekben bemutatott, nagyon leegyszerűsített összefoglalás alapján jól látható, hogy mennyire ingatag és szerteágazó volt a kezdeti kereszténység hitbéli és tanítási rendszere. Míg az első nemzedékek számára Pál apostol jelentette a követendő és elfogadott teológiai magyarázatok világát, addig a 3. század első felétől már *Órigenész* (Kr. u. 184–254) tevékenységének eredményeképpen létrejöhetett egy új tudomány, a bibliai teológia, ami a Szentírás minden mondatát külön elemzésnek vetette alá, és igyekezett felderíteni azok rejtett jelentéseit, különböző szintű jelentésrétegeit és az allegorikus értelmeiket.

Kiterjedt ismereteinek elemeiből megalkotta egy új keresztény univerzum filozófiáját, amelyből a világ minden jelenségére magyarázatot adhatott. Ezeket *Periarchon* című művében foglalta össze. *Thascius Caecilius Cyprianus*²² (Kr. u. 200–258) pedig ezzel szinte párhuzamosan kidolgozta az üldöztetés elleni védekezés és a fennmaradás gyakorlati mechanizmusát. Ő fogalmazta meg elsőként, hogy az egyház isteni intézmény, Krisztus menyasszonya, Anyaszentegyház, minden megváltás és üdvösség közvetítője; egyetlen, oszthatatlan és egyetemes. Az egyház ugyanakkor emberi közösség, amely csak szervezett formában létezhet.

A részben vagy egészben fennmaradt egyházi levelezések bizonyítják, hogy már a Kr. u. 2. században Rómához mint apostoli tekintélyhez folyamodtak a keresztény püspökök, és a birodalmi főváros ezt a pozíciót készséggel elfogadta, ami lényegében a tanítások egységesítéséhez is vezetett. Jeruzsálem pusztulása után az egyetlen apostoli alapítású

²¹ A montanizmus a Kr. u. 2–6. század közötti keresztény mozgalom volt, amelyet az egyház később eretnek mozgalommá nyilvánított. Nevét vezetőjéről, *Montanoszról* kapta. Tagjai az eszményi tisztaság állapotát keresték. Az ember életideje nem arra való, hogy házasságra, szórakozásokra pazarolja és boldogan éljezzé az élet örömeit, hanem bűnbánattal, böjttel és önmegtartóztatással kell bevárnia a közelgő végítéletet.

²² *Karthagói Szent Ciprián*.

egyház Rómában maradt fent. A város két apostol, *Péter* és *Pál* nevéhez is kapcsolódik, mert mindketten itt szenvedtek mártírhálált. Válaszul *Markion* eretnekségére *Cyprianus* hatására, Pált kizárták a római püspökséggel való minden kapcsolatból és a péteri hagyományhoz kapcsolták a hivatalt. A pápa napjainkig Szent Péter utóda és Róma mindenkori püspöke is egyben. (Jonhson, 2005. 59–87.)

A keresztény hitvilág és vallásgyakorlat a Kr. u. 4. századtól vált jelentős erővé a késő római társadalomban, gyakorlatilag készen állt arra, hogy szembeforduljon az ókor leg-hatalmasabb államalakulatával és meghátrálásra kényszerítse azt. *I. Constantinus* császár (Kr. u. 274–337) először Kr. u. 313-ban a mediolanumi, azaz milánói ediktumban a keresztények számára is engedélyezte a birodalom területén a szabad vallásgyakorlást. Majd Kr. u. 325-ben az első niceai²³ zsinaton megfogalmazták a hitvallást és egységesítették a tanokat, Kr. u. 380-ban mintegy utolsó lépcsőfokként, *I. Theodosius* császár (Kr. u. 347–395) rendeletével államvallássá emelte a Nicea-konstantinápolyi hitvallás szerinti kereszténységet. (Häßler–Häßler, 2005. 14.)

E dolgozat szempontjait figyelembe véve érdemes említést tenni a keleti kereszténység két nagy fogyatékos tanítójáról. Ebben a korban élt „*Akakiosz, a palesztinai Caesarea püspöke, akit »egyszeműnek« is neveznek, mivel fél szemére vak volt. Tizenhét kötetet állított össze a Prédikátor könyvéhez, különböző kérdésekről pedig hatot, ezeken túl még sok, különböző témákat érintő értekezést írt.*” (Ladocsi, 1988. 41.)

A másik jelentős személyiség – akiről mint korának nagy pedagógusáról és híres tanítójáról is érdemes említést tenni – a vak *Didümosz* (Kr. u. 313–398) alexandriai laikus²⁴ teológus, tanár és egyházi író. Négyéves kora körül vakulhatott meg, mielőtt írni és olvasni tanult volna. „*Mégis mindenki előtt ámulatos, hogy a dialektikát és a geometriát, melyekhez olyan igen szükséges a látóerő, szinte tökéletes formában elsajátította. Megannyi kitűnő munkát írt [...] a keresztény tanítás alaptételeiről, magyarázatokat, és még annyi mást is, amelyeket számba venni külön jegyzék nélkül szinte lehetetlen.*” (Ladocsi, 1988. 43.) Rendkívül széles körű irodalmi műveltsége bölcseleti érzékkel, írói készséggel és pedagógiai adottsággal párosult. A keleti keresztény irányzathoz tartozó Alexandria egyik utolsó tudósaként tanított a katekéta iskolában, majd miután presbiteri szolgálatba lépett az egyház keretein belül saját tanintézetet

²³ Nicea = Nikaia városáról másképpen nikaiai szinódusnak is nevezik, ami a keresztény egyház püspökei számára az első egyetemes tanácskozás volt.

²⁴ Fogyatékosága miatt nem lehetett pap.

alapított. Fél évszázadot átívelő pedagógusi pályája során tanítványai a niceai hitvallás védői között is megtalálhatók.

Másfél évszázaddal később az 553. évi egyetemes zsinat elítélte, ezért írásait megsemmisítették, így nagy irodalmi művéből csak igen kevés maradhatott ránk. (Kasper, 1995. 212–213.)

A nagy kiterjedésű Frank Birodalomban egészen a Kr. u. 8. századig egymás mellett voltak érvényben a római, a germán és a keresztény szabályok, ami tetten érhető a családi kapcsolatok terén, illetve a házassági szokásokra vonatkozóan is. Lehetséges volt a monogám házasságok mellett a poligámia, a konkubinátus vagy vadházasság, a válás és az örökbefogadás is. Először a Kr. u. 751-ben hatalomra kerülő III. (Kis) Pippin vezette be a szigorú keresztény szabályrendszert. A kelta és germán hagyomány, a népi vallásosság, a babonák és a keresztény tanok keveredéséből kialakult, eltorzult nézet szerint akár születési rendellenességről, akár betegségből visszamaradt vagy balesetből adódó fogyatékosokról volt is szó, Isten büntetését látták másságukban. Az egyház korabeli tanítása szerint bűnös és tisztátalan életvitelükért kellett ilyen módon bűnhődniük. Az evangéliumi küldetés ellenére „*boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa*” (Mt 5,3) a fogyatékos személyeket, de különösen az értelmi fogyatékosok sorsát a bűnnel hozták összefüggésbe. (Häßler–Häßler, 2005. 16.)

A jótékonyági intézmények kiépülésének kezdeti lépései

A születés, a házasság és a halál mindenkit érintő életszentségei felett gyakorolt befolyása révén az egyház rövid időn belül hihetetlen hatalomra tett szert. Ezenfelül az uralkodó szentesítése, a jó és rossz, azaz az isteni akarattal egybecsengő és az ennek ellent mondó állami, hadi, kereskedelmi, politikai stb. gyakorlat jóváhagyása vagy elutasítása is az egyház jogkörébe, illetve kiváltságai közé tartozott (Girard, 2013).

Az egyház a hagyatékok öröklésének jóváhagyásával, az örökbefogadás megtiltásával, a vérfertőző rokonházasságok korlátozásával, valamint a gyermekek szülői anyagi és jogi felügyelet alóli kiemelése (egyenjogúsítása) révén olyan anyagi tartalékokat volt képes létrehozni, amely megteremthette a nagy egyházi komplexumok alapjait. Az első férfi szerzetesek számára létesített kolostorok a Kr. u. 4. században épültek és néhány emberöltő alatt

folyamatosan a gazdasági és kulturális élet központjaivá válhattak. Jelentősebb erőt a nagy vidéki kolostorok képviseltek, mivel befogadták és a keresztény eszmerendszer szellemében továbbfejlesztették a kézműipari és művészeti tevékenységeket is. Róma hanyatlása után a népesség számottevő része elhagyta a városokat, a gazdagság és a pompa lassan teljesen elveszett a birodalmi múlt homályában, helyét a vidéki önfenntartó gazdálkodás, a dolgoz élet váltotta fel. Szinte önmagától, valamiféle természetes isteni elv alapján, az egyház átvette a megváltozott társadalmi struktúrák miatt kirekesztett csoportok gyámo-lítását és segítését. A világi életet élő hívek bűneit egyre jobban ostromozó klerikusok és a büntetés enyhítését ennek megfelelő mértékben egyre erősebben vágyakozó hívők – az őket megváltó jó cselekedet jeleként – alamizsnát adtak az özvegyeket, árvákat, beteget és fogyatékos embereket befogadó kolostorok számára. Ezzel közvetlen lehetőségük nyílt segíteni a rászorulókon és szűkölködőkön úgy, hogy közben az egyház is elismerte és méltányolta jó cselekedeteiket. Az örökbefogadások megtiltásával megemelkedett a kített csecsemők és az árván maradt gyermekek száma. A vidéki kolostorokban tehát ösz-szegyűltek és menedékre találtak mindazok, akik a nagy területen szétszórva élő vidéki társadalomtól nem remélhettek olyan lehetőségeket, mint a városi szegények és koldusok. (Häßler–Häßler, 2005. 14–15.) A kereszténység egészen egy Kr. u. 374-ben született egyházi törvényig nem üldözte a gyermekek eladását, kitevését / elhagyását, még valójában a csecsemőgyilkosságot sem. Majd egy későbbi, zsinati határozat rendelkezik a templomok és kolostorok befogadási kötelezettségéről. (Pukánszky, 2005. 41.)

Nursiai Szent Benedeket (Kr. u. 480–547), a bencés rend megalapítóját az „utolsó rómainak” is nevezik. Valamikor az ókor és a középkor időhatárán született, de lelkiülete és tanítása egyértelműen egy új világ, egy új történelmi korszak kulcsfontosságú személyiségévé tette. Több szerzetesi közösséget is vezetett, mielőtt saját regulája és elképzelései szerint megalapította Monte Cassinón az első kolostort.

Olyan emberképet alkotott, olyan szerzetesideált, aki a kiegyensúlyozott szigorúság és kíméletesség határán egészséges testtel és hívő lélekkel volt képes építeni Isten országát. Sem az elpuhultság, sem a végletekig sanyargatott aszkéta nem képes olyan munkabírársra, amit ő követelt, mondván „a tétlenség a lélek ellensége”. Regulája rövid időn belül az istenszolgálat iskolája lett. Szerzetesi jelszava az „imádkozzál és dolgozzál” (*Ora et labora*), amely alapvetően a testről (*cura corporis*) és a lélekről (*cura animae*) való gondoskodást helyezte a kolostori élet középpontjába.

Tisztelte és megbecsülte az Isten képmására teremtet embert, de sem le-, sem föl nem értékelte a fizikai lét, a testi élet evilági fontosságát. A szerzetesek külön ágyon aludtak, a fiatalabbak és az idősebbek nem voltak elkülönítve. Melegen, az évszakoknak megfelelően öltöztek, minden rendtagnak volt két saját inge, csuhája, harisnyája, valamint egy deréköve, matraca, gyapjútakarója, lepedője, párnája, és lábbelije is. Személyes tárgyaik csak egy kés, író toll, író tábla, varró tű és zsebkendő lehetett, minden más a közösség vagyonát képezte. Az étkezés is elégséges és rendszeres volt, naponta két alkalommal ettek főtt ételt, egy font kenyeret és egy pint bort kaptak mellé. Mivel saját gazdaságukból tartották fenn magukat, az érési ciklusoknak megfelelően fogyasztottak zöldségeket és gyümölcsöket, de húsételként csak szárnyasok és hal kerülhetett az asztalra. Ha megbetegedtek, mindent megkaptak ahhoz, hogy mihamarabb felépüljenek (Diós, 2009). Hozzá tartozik ehhez az emberképhez, hogy a szerzetesek napirendjükben meghatározott időbeosztásban végeztek komoly fizikai munkát, tanultak, olvastak, imádkoztak. Aludni is csak meghatározott ideig volt szabad, és a felesleges beszélgetés kifejezetten tiltott volt. Minden egy előre meghatározott, állandó napirend szerint történt.

Benedek a rászorulókat és a betegek ellátását tartotta a legfontosabbnak, mert szerinte a betegeket mindenekfölött ápolni és gyógyítani kell. Azonban nemcsak a szerzetesek vagy a szerzetesi életre készülők fordulhattak hozzá, hanem bárki segítségére találhatott a kolostorban. *Benedek* szabályzata rövid időn belül az európai kolostori élet általánosan elfogadott regulájává vált, és napjainkig a szerzetesi szabályzatok alapját képezi. Az eredeti regula fennmaradt *benedeki* kéziratának egy kolostori másolatát vitték el *Nagy Károlynak* (Kr. u. 742–/768/–814), aki szintén lemásoltatta azt a királyi levéltár számára. Így máig is olyan példányt olvashatunk, amelyet csak egyetlen idegen helyen készített másolati darab választ el az eredetitől.

A kolostori gazdálkodás egyre komolyabb hajtóerőt jelentett, és Európa művelhető földjeinek mind nagyobb része került e kemény fegyelemben élő, tanult és hitük révén gondoskodó emberek kezébe. Ezek a szerzetesi közösségek nemcsak a mintagazdaságok szerepét töltötték be, hanem árvaházak, oktatási központok, menedékhelyek és kórházak is voltak egyben.

Az általuk közvetített társadalmi tanítás a tanulatlan, vidéki lakosság számára is érthető, elfogadható és élhető módon jelentette meg a krisztusi eszmék hagyományait. A test és a lélek feladatainak összhangja, az elégséges elvű szigorú rend és a felebaráti szeretetre

épülő hit a tettek révén fejtette ki közösségi hatását. A kolostori gazdálkodásnak még egy fontos lépése volt; elfordult a rabszolgaság hihetetlenül alacsony termelékenységű intézményétől és felszabadításukkal földbérlő parasztsaládokat telepített a mezőgazdasági területekre. A szerzetesek bérlőik gyakorlati oktatását, hitének gondozását és a kolostor fent felsorolt szolgáltatásiban való részesedést is kínálták a területükön élőknek.

Az áldozatok felé megnyilvánuló felelősségtudat első jelei valamikor az irgalmasnak nevezett vallási intézményekkel kezdődtek. A Kr. u. 580 körül alapított *Hôtel-Dieu* a nyugati kereszténység első kórháza volt, ahová minden segítségre szoruló beteget és fogyatékos személyt befogadtak, tekintet nélkül társadalmi helyzetére, származására és vallási hovatartozására. E kórház gondozási elveiben jelent meg először hivatalos formában is az áldozatnak az a fogalma, amely Krisztus kereszthalálával rokonítva minden fájdalmat, szenvedést és megaláztatást, csak az embert mint Isten teremtményét tekintette. (Girard, 2013. 159 és 202.)

Rövidesen a püspökségek és az apátságok alkották a megújult európai gazdaság magjait, a püspökök és az apátok maguk pedig a társadalom vezető és példamutató előjáróit. (Johnson, 2005. 194–199; Pukánszky, 2005. 42–43.)

Az ideális rend, az emberi és isteni világ ilyen tökéletes összhangja, az evangéliumi szeretet tana csak ritkán és rövid időre valósulhatott meg a való életben is – bár az elszigetelt vidéki kolostoroknak még mindig nagyobb esélyük lehetett rá, mint a világi hatalomhoz közelebb fekvő társaiknak. Ez az állapot csak alig néhány évszázadig állhatott fenn a középkori Európában, és majd Assisi Szent Ferenc (Kr. u. 1182–1226) próbálta meg újjáéleszteni az eszmeiségét.

Pukánszky Béla (2005) részletesebben ír a római *Quintilianus* (Kr. u. 35–96) pedagógiai elveiről, és megemlíti, hogy ritkaság volt a tanulásra képtelen gyermek. Ezen elvek szerint a testi fenytést megaláazónak és szolgákhoz méltónak bélyegezve nem tartotta jónak és szükségszerűnek. A keresztény *Pelagius* (Kr. u. 350–410) hasonló gondolatait elsöpörte Szent Ágoston véleménye a gyermek eredendően rosszra törekvő hajlamairól és az ezt jó útra térítő szigorú nevelésről, amelynek része a testi fenytés is. (Pukánszky, 2005. 39.)

Németh András (2004. 21) kiemeli, hogy a korai egyházatyák munkásságára is nagyban támaszkodó, lassan kialakuló középkori fejlődés az első századokban még csak a kolostorok – később az egyetemek – számára hatalmas feladatot jelentett. Ez a munka az ókor utolsó évtizedeiben indult meg, és azt a fejlődési folyamatot jelentette, amelynek során

a nyugati kereszténység ember- és világképe kialakulhatott. Amely – visszautalva Nyíri Tamás gondolataira is – az európai ember gondolkodásmódját napjainkig jelentős mértékben meghatározza.

Mindezen tanításokra épülve lassan újra szükségessé vált a tanítás és nevelés intézményesülése. Az egyház keretein belül és a szerzetesi közösségekben ez mindvégig fennmaradt és áthagyományozódott, de a világi életben sokáig nem nyerhetett teret a lovagi

eszmény megtestesülésének oldalán. A tudás a teológiai jártasságot és a hitbéli ismereteket

Összegzés a kereszténység tanításaihoz jelentette, majd megtartva kivételezett helyét és lassan más tudományokkal is kibővülve

nagyon sokáig a tudás legmagasabb fokának mércéje maradhatott.

A kereszténység – kialakulásának kulturális közegeiből adódóan – egy alapvetően zsidó

hagyományokra és ismeretanyagra épülő vallási és társadalmi tanítás jelentős mértékű görög és római jegyekkel is ötvözve. Ennek legjelentősebb megnyilvánulása a démono-

lógia tana, mely alapjaiban ugyan már szintén létezett a zsidóság történetében, de csak Jézus korában vált általánosan elfogadott eszmévé. Ezt fejlesztették tovább a korai egy-

házatyák a patrisztikus korban, megalkotva a pokol büntetőmechanizmusának előképét és a bűn fogalmának majd másfél évezredre érvényes fogalmát. Így válhatott a tökélet-

lenség és a hiányosság, azaz a fogyatékoság egyre inkább valamiféle isteni büntetéssé, mely feltétlenül és kétséget kizáróan feltételezi a személyes vagy megörökölt bűnök bünt-

tetését. Ettől csak hitének tökéletes átélésével, valamint akaratának teljes Istenre irányu-

lásával szabadulhatott meg valaki. Mindazokra a megátalkodottakra, akik ezt felfogni és / vagy teljesíteni a közfelfogásnak és társadalmi elfogadhatóságnak, valamint az egyház

egyre szigorodó szabályainak megfelelően nem voltak képesek – mint az ördög elkötelezett szolgálóira –, a kitaszítottság, a megvetés és a halál várt.

Pedig a názáreti Jézus tanítása egyértelműen a megszabadító, bűnből feloldozó, megváltó Krisztus üzenete, aki mindezért cserébe pusztán hitet és szeretetet várt az emberektől. Az apostolok – főleg Pál – és a patrisztikus kor egyházatyái annyira fél-

tették az evangéliumi tanításokat a jelentős befolyással bíró és szerteágazó pogányság befolyásoló hatásától, hogy szinte a minden világi örömről lemondó aszkéta-szerzetes

életszentségének szintjére emelték az alapvető megfelelés mértékét. Így Jézus Krisztus boldogító és megszabadító küldetése az euforikus boldogság szabadsága helyett a

bűnösök vezeklő családjává alakította a hívek közösségét és egyben a kora középkori Európa társadalmait.

Ám a fogyatékos személyek vagy testi adottságaik révén nem tehettek eleget a követelmények jelentős részének, vagy értelmi képességeik hiányából adódóan fel sem foghatták ennek lényegét és fontosságát. Mindezek a félelmek és képzetek társulva a népi hiedelmek képi világával, az általános iskolázottság és a világról, a természetről és az emberről alkotott alapvető ismeretek hiányával, valamint az állami és egyházi vezetők teljes önkényével – a pokol büntetésének állandó rettegésében tartották a keresztény világ emberét. Ezt a görcsös megfelelni akarást, a társadalomnak az isteni büntetéstől és az ördög hatalmától való rettegését csak a reneszánsz és a humanizmus tudta lassan feloldani. Átvéve és némi késéssel lemaradva a szükséges változások mögött az egyház is megtette a maga lépéseit, majd napjainkra visszajutott Jézus szeretettanának egyszerűségéhez és a krisztusi megváltás lényegéhez.

Ennek tükrében a fogyatékoság nem kötődik többé a bűn fogalmához, pusztán az emberi sebezhetőség és sérülékenység megnyilvánulása, mely szeretetet, gondoskodást és elfogadást kíván meg és vár el a többségi társadalom önmagukat épnek vélt tagjaitól.

„*Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa*” (Mt5,3). A názáreti Jézus társadalmi tanítása a fogyatékos, gyenge és segítségre szoruló emberekről ma is érvényes és iránymutató. Környezete, földrajzi kiterjedése és eszközei megváltoztak ugyan, azonban mondanivalójának lényege és fontossága két évezred távlatában is változatlan maradt.

Feltűnő a kereszténység korai időszakában, hogy nem tudunk iskolai rendszerűnek nevezhető vagy legalább annak alapjait felmutatni tudó oktatásról beszámolni. E korszak lehetőségeinek a társadalmi tanítás, azaz Jézus igehirdetése adja meg ez irányú fő vonalát. A zsidó kultúra a római elnyomás alatt jelentős hanyatlásnak indult és Kr. u. 70-ben történelmi formájában végérvényesen meg is semmisült. A Római Birodalom központi területein élő korai keresztény közösségek főleg a szegényebb néprétegekből tevődtek össze, akiknek nem volt lehetőségük iskolai nevelésben és oktatásban részesülni. *I. Constantinus* császár uralkodásának utolsó évtizedében az új Rómát, Bizáncot helyezte előtérbe, ezt építette és fejlesztette a birodalom új központjává. Halála után Nova Romát átnevezték *Constantinopolisra*, Konstantinápolyra, azaz *Konstantin városára*, Kr. u. 337-ben bekövetkezett halálával pedig Róma lassú hanyatlásnak indult.

A szentírások magyarázatának, értelmezésének és elemzésének tudománya szinte magukkal a kinyilatkoztatásokkal vagy legalábbis azoknak írásba foglalásával egyidős, így nemcsak az Ó- és Újszövetség szolgált alpműként, hanem a másodlagos irodalmak és az ezeket napjainkig értelmező, magyarázó további exegetikai művek is.

Egy vallástörténeti alapon összeállított, fogyatékoosságtörténetről szóló kutatás pedig azon az alapon felelhet meg a neveléstudomány történeti diszciplínájának, hogy kiemelte és végigkísérte a szentírás legfontosabb feladatának, magának a társadalmi tanításnak a fogyatékos személyekre és a fogyatékoosság tényére vonatkozó részleteit. A szent iratokban közvetlenül, azaz a szó mai értelmében vett nevelésről és tanításról alig találunk adatot. Azonban maga a „*tanít*” szó, és ennek ragozott, bővített változatai 561 (163/398), a „*tanul*” szóé pedig 61 (37/24) alkalommal fordulnak elő az Ó- és Újszövetségben.²⁶

A pedagógiatörténeti értelmezési keretet a részletesen kifejtett, *Tarjányi Zoltántól* idézett, nagyon lényeglátó „*Isten, mint pedagógus*” (2000. 33) gondolat adta. Nem módosít tudományos jelentéstartalmán még az a tény sem, hogy ez egy katolikus pap és neveléstörténész hittel átitatott kijelentése, amely minden tekintetben megfelel a profán szakmaiság mércéinek is. A Szentírás Isten szava, és mint ilyen, kétségtelen és egyedüli alapja a vallásnak. A vallás azonban meghatározza – és a régebbi történeti korokban pedig még sokkal jelentősebben befolyásolta – az egyént befogadó kultúrát is, amelyben megvalósul és mindig is megvalósult az *enkulturáció* mint a kultúrpedagógiának az a nagyon összetett területe, amely során az egyén a folyamatos tanulás révén, a kultúra elsajátításával betagozódhat az őt körülvevő és befogadó társadalomba.

Az elmúlt három évtizedben tanultam kultúra- és társadalomtörténetet, hittudományt, vallástudományt és neveléstudományt. Érdeklődésem középpontjában mindig megmaradt a társadalmi és kulturális fejlődések tükrében vizsgált történeti kontextus. Tehát eddigi tanulmányaim és kutatásaim alapján az volt az előfeltevésem, hogy a nagy világvallások alapvető tanításai, azaz a kinyilatkoztatásokban megfogalmazott törvények, szabályozók, társadalmi tanítások nem diszkriminálhatnak. Ahogy nem adnak alapot a későbbi értelmezések ilyen irányú torzulásaira / félreértelmezéseire sem.

Az ókorban a kinyilatkoztatások beleilleszkedtek az akkori társadalmak viszonyaiba, és az emberi törvényeket a közösség túlélése érdekében isteni szintre emelték. Ennek tanító, fegyelmező ereje legfőképpen az ember által meg nem ismerhető következményekben rejtett.

²⁶ Ez a keresési lehetőség magyar nyelven a *Károli Gáspár*-féle fordítás szerint lehetséges a <http://biblia.biblia.hu/> weboldalának e célra kifejlesztett programjában.

Mivel a fogyatékosok minden korban a legsebezhetőbb társadalmi csoportot képezték, így őket a legtöbb esetben különös gonddal óvták a törvények és a jogszokások. A kereszténység a zsidóság társadalmi és vallási válságának idején jelent meg egy olyan korban, amikor a hellén–római integráló erő súlyosan fenyegette az évezredes hagyományt. A kereszténység maga is egy vallási alapokon elinduló, társadalmi újíto mozgalom volt, mely az emberhez kívánta visszafordítani a vallás előírásrendszerre merevedett tanításait egy sok tekintetben szétfeláldott világban.

Megjelentek a koldusok, a társadalom periferiájára vetett, kirekesztett tömeg, melynek egy részét kizsákmányolt fogyatékos személyek alkották. Ekkorra már a *cedaka*, a közösséget segítő szociális igazságosság lehetőségeinek szétfeláldásával felborult az ősi rend, és nem volt, ami pótolhatta volna értékeit.

Az Újszövetség legfőbb kategóriája, azaz alapvető tanítása a szeretet: „*Mert úgy szeretete Isten e világot, hogy egyszülött fiát adta értünk*” (Jn 3,16).

A názáreti Jézus személyében a tanítás folytonossága testesül meg, aki megszüadította az embereket a démoni erők, a szétfeláldott világ, a betűvé merevedett vallás embertelenségétől, és mindennek elébe a tökéletlen, sérülékeny embert mint Isten teremtményét állította. Visszahelyezte méltóságába, megadta számára a bűnbocsánatot, és megígérte az örök boldogságot. Az Újszövetségben Jézus szerepe nagyrészt tanítói feladat, amelyet rendszeresen gyakorolt a nyilvánosság előtt és tanítványainak szűk körében egyaránt. Ennek a tanításnak a továbbvitelére kaptak felhatalmazást az apostolok és maga az egyház is. A társadalmi tanítás fontossága megfogalmazódik az egyház hármass feladatában: a megszentelő, a tanító és a szeretetszolgálat kötelezettségében.

Az Ószövetség nyomán Jézus is az ember tökéletlen, sérülékeny lényében láttatta a fogyatékoság lényegét és nem a bűnök büntetéseként határozta meg azt. „*Tanítványai megkérdezték tőle: »Mester, ki vétkezett, ez vagy a szülei, hogy vakon született?« »Sem ez nem vétkezett, – felelte Jézus – sem a szülei, hanem az Isten tetteinek kell rajta nyilvánvalóvá válniuk.«*” (Jn 9,3.)

Tehát nem engedett ok-okozati összefüggést felállítani a fogyatékoság és az Istentől eltávolodó magatartás között. A démoni megszállottság is az erő hiánya, a sebezhetőség jele és nem a bűn megnyilvánulása az evangéliumokban. Jézus megszabadította a vele találkozó embereket a démoni erők hatalmából, itt egyértelműen a *sátán* szóval találko-

zunk, ami a héberben vádlót, ellenfelet, vetélytársat jelent. *János* görög nyelven íródott evangéliuma a *diabolosz* szót használja, ami már a bűn megszemélyesítése és magának a kárhozatnak bukott angyala, aki szemben állva Istennel az ember örök elveszejtésére törekszik. Később a *diabolosz* kifejezés honosodott meg a fordításokban, és pár évszázad múltán már *Szent Ágoston* egyértelműen a bűnnel állította párhuzamba.

Az evangéliumok már nemcsak a zsidó származású keresztény közösségekhez szóltak, hanem mindenkihez, aki követni akarta tanítását. Kikerülve az ősi társadalmi és kulturális közegből a szövegek új értelmezésre szorultak, és ezeket adták meg az egyházatyák. *Tertullianus* meggyőződése szerint az ember alapvetően romlott, rosszra hajló, ezért féken tartásához nélkülözhetetlen a kárhozat mechanizmusa. Magát az isteni büntetést és ennek testi / lelki megnyilvánulásainak összefüggését csak korunk teológiai újraértelmezései rendezték végérvényesen. A keresztény enkulturáció Újszövetséggel való kapcsolata mindvégig része volt ugyan a társadalmi tanítás rendszerének, értelmezései azonban sokat változtak, és napjainkra nyerhették végre vissza jórészt az eredeti, a jézusi tanítás értelmében megfogalmazott alapjukat.

Az ábrahámi vallások nem fogalmaztak meg diszkriminációt a fogyatékos személyekkel szemben, azonban a történelem során értelmezései a túlbuzgóság vagy a hatalmi akarat oltárán eltorzultak, és tévedései, félreértései a kultúrába ágyazódtak.

Ez a folyamat az állandó változás okán soha nem zárható le véglegesen, ezért időről időre módosításokra, újraértelmezésekre, tisztázásra szorul. Minél régebbi és szélesebb körű egy vallás társadalmi tanítása, annál nehezebb lebontani róla a torzult elemeket és megújult / letisztított formájában visszailleszteni a kultúrába.

A legfontosabb fogalmak összefüggéseinek rendszere

Az alábbi, *Fogalmi háló* című táblázatunk és a hozzáfűzött rövid magyarázat az interdiszciplinaritás jegyében e dolgozat kontextusában alkalmazott kifejezések egymáshoz és a szentírási értelmezésekhez viszonyított rendszerét mutatja be.

Az ábrahámi vallások szerint a világ három fő alappillére: az *istentisztelet*, a *szereetet*, és a *tanítás*, amely megfelel az istenkép, emberkép és világkép szerinti tudományos felosztás rendszerének is.

- Az *istentisztelet* – mint szertartás – a *transzcendentális* és egyben az *eszkatológiai* kapcsolati sík. Ami nem más, mint a *hit* maga. Melyben a teremtmény tökéletlen és sérülékeny valóságában áll tökéletes és tértől, időtől, fizikai világtól független teremtője elé. A hit a „miért” kérdésre próbál válaszolni, még akkor is, ha tisztában van feladata evilági lehetetlenségével, így átlép a halál utáni lét dimenziójába, és megalkotja az *eszkaton logoszt*, a végidő tanát. Az, hogy ez a végidő az egyén életének egy dimenzióváltását vagy az egész emberiség átlényegülését jelenti, valójában nem változtat azon, hogy a fizikai lét elmúlásával a szellemi és a lelki tényező nem válik köddé a mindenség egén.

Fogalmi háló

	ISTENKÉP	EMBERKÉP	VILÁGKÉP
<i>Mai tudományos besorolása</i>	teológia	antropológia	pedagógia
<i>Gyakorlata</i>	istentisztelet	segítség (emberség)	társadalmi tanítás
<i>Leggyakoribb kérdése</i>	miért?	ki?	hogyan?
<i>Időbelisége</i>	eszkatológia	jelen	jövő
<i>Érzelmi szintje</i>	hit	szeretet	remény
<i>Megélési síkja</i>	transzcendens	profán	elképzel tökéletesség
<i>Minőségi szintje</i>	tökéletes	tökéletlen, sérülékeny	elfogadó
<i>Démonológiája</i>	mindenekfelett álló	befolyásolható	jóra törekvő
<i>Megvalósulása</i>	minta	gyakorlat	elmélet
<i>Viszonyai</i>	önmagában létező	társas lény	enkulturáció
<i>Távlati értelmezése</i>	örök	mulandó	maradandó

Lényeges eleme a vallási tanításoknak, hogy a tökéletlenség csak a fizikai lét velejárója, így az ebből adódó szenvedés sem létezik a halál utáni örök életben, tehát az érintettek gyötrelmei a feltámadásban nyernek értelmet és feloldozást. Ezzel próbál

meg választ adni a dolgok fizikai szintje feletti „miért” kérdésre, amelyeknek magyarázatát más tudományágak bevonásával a teológia dolgozza fel.

- A szeretetként megfogalmazott embertársi kapcsolat nem az érzelmi viszonyulást kéri számon, hanem a Teremtő tiszteletét minden teremtményével szemben. Ez a hit profán, mindennapi megélési síkja, gyakorlatilag a *cedaka*, a közösséget segítő társadalmi igazságosság isteni törvényekkel szabályozott rendje.

Megmutatja az ábrahámi vallások emberképét, az isteni segítség mintájára az embertársai segítségére szoruló törékeny, sérülékeny teremtményt. Az ember egy társas lény. Fizikai és lelki értelemben is szeretetre, elfogadásra és megbecsülésre van szüksége ahhoz, hogy a hétköznapi feladatait élete folyamán teljesíteni tudja. Az isteni tökéletességhez való viszonyulás, a szüntelen megfelelés egy tanult folyamat, ezért koronként és kultúránként lassan változtatva a gyakorlaton, mindenkor függött az elsajátítás szintjétől. Meg kellett tanulni, be kellett illeszkedni, enkulturálódásra volt szükség.

Ezzel együtt természetesen felmerül a kérdés, hogy valójában „ki” az ember? Az embervilág az élet gyakorlati megtapasztalásának színhelye, sok más tudomány mellett talán legösszetettebben tebben az antropológia dolgozza fel ennek részletes történetét.

- A tanítás – mint a világról alkotott kép – az időbeni, a múlt tapasztalatain felépülő jövőbeniséget is biztosító dimenzió. A remény, a „hogyan” kérdésre válaszol, hiszen azt kell megfogalmaznia és a gyakorlatban is megvalósítania, hogy a teremtet világ generációk során át képes legyen fenntartani az elképzelt isteni tökéletességhez vezető legjobb utat. Állandó értékként kell biztosítania az elfogadást. Ahogyan az Isten is elfogadja az embert befolyásolható, sérülékeny és tökéletlen mivoltában, úgy az embereknek is el kell fogadniuk mindezeket saját világukban. Hogyan válhat maradandó értékke az elfogadás és a folyamatos tökéletességre törekvés párhuzama az irányok minőségi megfelelőségének tükrében úgy, hogy közben felel, és nem kirekeszt. Ennek fényében a tanítás a vallás magvalósulási tere, ezáltal folyamatos és gyakorlati kapcsolata van a nevelésnek a szent iratokkal. Ebben az értelemben személyiségfejlesztő célja van a segítségnek, ez a fogyatékos emberekre vonatkozóan is a nevelés része, akár az ő nevelésükről, azaz a kultúrába illesztésükről, akár az őket körülvevő társadalom rájuk vonatkozó normáiról legyen szó.

A pedagógia nagyon összetett tudományrendszere ma is azt szeretné megvalósítani, hogy a jobbakat a többiekhez képest még jobbá tegye, azonban a kevésbé jobbaknak is minden lehetőséget megteremtsen ahhoz, hogy önmagukhoz képest a legjobbak lehessenek.

Amennyiben az ember – mint teremtmény – teremtője iránti tisztelettel és ennek leképezéseként az embertársai iránti szeretettel tudja alkalmazni és továbbadni a tanítást magát, akkor megvalósulhat az egyiptomi hitvilág ősi – immár több mint öt évezredes – rendje, a világ igazságosságának isteni egyensúlya, a *Ma'at* törvénye.

Záró gondolatok

Ahhoz, hogy a fogyatékoság társadalmi összefüggéseinek 21. századi problémáit megérthessük, okvetlenül a régi, a kort és a kulturális közeget – más értelemben a civilizáció alapjait – befolyásoló állapotok vizsgálatával is meg kell ismerkednünk. A vallási tanításokat és azok társadalmi méretű befolyását megvizsgálva azonban számos olyan fontos megállapítást tehetünk, amelyek ma is releváns kérdésekhez szolgálhatnak adalékként. Ilyen az elfogadás és elutasítás története is, amely e kutatás esetében a széles spektrumon értelmezhető fogyatékoság társadalmi és vallási megítélésével foglalkozik.

A diszkrimináció nagyon tág fogalom, alapvetően csak megkülönböztetést jelent, amely lehet pozitív vagy negatív is. Mégis napjainkban e kifejezéshez első hallásra vagy olvasásra egyértelműen negatív érzések társulnak. Tudatunk természetes működése és önvédelmi reakcióink túlélésre beprogramozott alapvető mechanizmusai könnyebben és mélyebben memorizáltatják velünk a negatívumokat. Mivel a mindennapi élet általános dolgait csak ritkán jegyezték fel a történelem során, így a szélsőségesen jó és rossz példák maradtak csak ránk a régi forrásokban. Amennyiben diszkriminációról beszélünk, feltétlenül tisztáznunk kell annak kialakulási körülményeit és okait, mindezek mellett egyaránt meg kell vizsgálnunk előtörténetét és utóéletét ahhoz, hogy megállapíthassuk azt a valós pontot, amikor ez a megkülönböztetés már értelmét és lényegét elveszítve csak egyszerű szokásként maradt meg.

Egymásra épülő és ható történeti beágyazottságuk érzékelhető különbözőségeinek ellenére eddigi kutatásaim eredményeképpen megállapítható, hogy a nagy világvallások közül a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyveinek tanítása nem tartalmaz

a fogyatékos személyekre vonatkozó külön negatív és indokolatlan kirekesztést. Mindazok az elemek, melyeket az utókor ilyen jelleggel próbál értelmezni, az akkor és ott élt emberek számára nem jelentette azt.

Nem gondolom, hogy ma élő vak és / vagy jelentősen látássérült embertársaink ragaszkodnának például az autóvezetéshez, amikor pontosan tisztában vannak azzal, hogy ez milyen veszélyes saját magukra és embertársaikra nézve egyaránt. Nem tudjuk, kétezer év múlva hogyan fognak közlekedni utódaink, de elképzelhető, hogy a mindennapi megélt valóság pontos technikai feltételeinek ismerete nélkül ezt a tilalmat ők is negatív diszkriminációnak fogják bélyegezni. A veszélyeztetés vélt és valós mértéke ebben az esetben az adott kor tudásának függvénye.

A szent könyvekből és az ezekhez kapcsolódó elsődleges tanítások összefüggő szövegeiből és azoknak szakszerű értelmezéséből nem olvasható ki a kirekesztés vagy a kiűzés. Azonban e tanítások utóélete sok esetben hozta magával a negatív megkülönböztetést, addigra azonban maga az alapgondolat régen létjogosultságát veszítette, vagy olyan mértékben deformálódott, ami már csak hagyományában, de nem szellemében vezethető vissza az eredeti tanításhoz.

Napjainkban is vannak és mindig is voltak olyan közösségek, amelyek bizonyos feltételekhez kötik a tagságot, ők a társadalomnak azon csoportjai, akik éppen különállásukkal kívánnak bizonyos eredményeket felmutatni. Ez is része a mai értelemben vett szabad életnek.

A társadalom is joggal várja el az egyéntől, hogy olyan feladatokat vállaljon és teljesítsen, amikre adottságai révén valóban képes. Ez az az önkritika, amit nap mint nap mindannyian gyakorlunk és egymásért, saját magunkért szívesen és magától értetődően elfogadunk. Egy több évezredes vallási törvény is lehet az önkritika szabályozója és értelmezve, megfosztva ok-okozati összefüggéseitől válhat a leggonoszabb eszközzé. E történeti kutatás fontossága abban áll, hogy a szabályozók kialakulásának körülményeit vizsgálva megkísérelje tisztázni az eredendő okokat és megválaszolni az ebből adódó kérdéseket.

IRODALOM

- Aurelius, A. (1943): *De civitate Dei (Isten városáról) II. kötet*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs.
- Berzsenyi Emese (2003): *A pátriárkák korának történelmi és vallástörténeti háttere – A „Termékeny Félhold” és Egyiptom a Kr. e. II. évezred közepéig*. PPKE HTK (szakdolgozat)
- Berzsenyi Emese (2017): *A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahámi vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében*. ELTE PPK (doktori disszertáció) URL: http://ppk.elte.hu/file/berzsenyi_emese_disszertacio.pdf
- Biblia (SZIT) Szent István Társulati Biblia. URL: <http://szentiras.hu/SZIT>
- Buchberger, M. – Kasper, W. (1994, szerk.): *Lexikon für Theologie und Kirche 1–11*. Herder Verlag, Freiburg im Breisgau.
- Codex Iuris Canonici* (1917) Libreria Editrice Vaticana. URL: <http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html> és <http://www.internetsv.info/Text/CIC1917.pdf> (Letöltési idő: 2015. 05. 26.)
- Cserháti József – Fábián Árpád (1975, szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat tanítása*. Szent István Társulat, Budapest.
- Diós István (2009): *Szentek élete I–II*. Szent István Társulat, Budapest.
URL: <http://www.katolikus.hu/szentek/>
- Ebach, J. (2002): Biblische Erinnerungen im Fragenkreis von Krankheit, Behinderung, Integration und Autarkie. In: Pithan, A., Adam, G. és Kollmann, R. (szerk.): *Handbuch Integrative Religionspädagogik – Reflexionen und Impulse für Gesellschaft, Schule und Gemeinde*. Güntersloher Verlag, Güntersloh. 98–111.
- Erdő Péter (1997, szerk.): *Az Egyházi Törvénykönyv*. Szent István Társulat, Budapest.
- Flavius, J. (1999): *A zsidó háború*. Talentum Kiadó, Budapest.
- Flavius, J. (2006): *Jüdische Altertümer I–XX*. Marix Verlag, Wiesbaden.
- Fruchtenbaum, A. (2012): *Démonológia: a démonokról szóló tan*. Ariel Hungary, Budapest.
URL: http://www.bibliatanitasok.hu/Bibliaiskola/Entries/2012/10/11_Demonologia_a_bukott_angyalok_tana_files/MBS082hu.pdf (Letöltési idő: 2015. 11. 21.)
- Girard, R. (2013): *Láttam a sátánt, mint villámlást lehullani az égből*. Atlantisz, Budapest.
- Györkösy Alajos (2001): *Magyar–latin szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Györkösy Alajos (2002): *Latin–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre (1993): *Ógörög–magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Haag, H. (1969, szerk.): *Bibel-Lexikon*. St. Benno-Verlag, Leipzig.
- Häßler, G. – Häßler, F. (2005): *Geistig Behinderte im Spiegel der Zeit – von Narrenhäusel zur Gemeindepsychiatrie*. Georg Thieme Verlag, Stuttgart.
- Herzog, R. (1931): *Die Wunderheilungen von Epidauros – Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin und der Religion*. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig.
- Huntington, S. P. (2008): *A civilizációk összecsapása és a világtrend kialakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Jason, G. (2013, szerk.): 1917 Codex Iuris Canonici. In: *Selected Reference Documents related to the Code of Canon Law*. Peoria, USA.
URL: <http://www.jgray.org/codes/> (Letöltési idő: 2013. 09. 16.)
- Johnson, P. (2005): *A kereszténység története*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kasper, W. (1995–2001, szerk.): *Lexikon für Theologie und Kirche I–XI*. Herder, Freiburg in Breisgau.
- KEK (2006): *Katolikus Egyház Katekizmusa*. A Római Katolikus Egyház tanításának összefoglalása
URL: <http://www.katolikus.hu/kek/> (Letöltési idő: 2015. 12. 04.)
- Klöcher, M. – Tworuschka, U. (2005, szerk.): *Ethik der Weltreligionen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Kollmann, B. (2007): *Neutestamentliche Wundergeschichten – Biblisch-theologische Zugänge und Impulse für die Praxis*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart.
- Kollmann, R. – Püttmann, O. (2001): Behinderung. In: Mette, N. és Rickers, F. (szerk.): *Lexikon der Religionspädagogik I–II*. I. kötet, 119–129.
- Kőszeghy Miklós – Parragh Szabolcs (2003): „... nem voltak fogyatékosok a történelemben...”
A fogyatékoság jelensége a történelemtudományban.
URL: <http://parszab.hu/letoltes/nvft.pdf> (Letöltési idő: 2013. 12. 20.)
- Ladocsi Gáspár (1988, ford.): Hieronymus presbiter: A kiváló férfiakról. In: Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák*. Szent István Társulat, Budapest. 10–47.
- Lafont, G. (1998): *A katolikus egyház teológiatörténete*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Le Goff, J. (2005): Előszó a „Gyógyító királyokhoz”. In: Bloch M.: *Gyógyító királyok*. Osiris Kiadó, Budapest. 11–46.

- Minois, G. (2012): *A pokol története*. Atlantisz, Budapest.
- Németh András (2004): Az ember és „világaink” változásai. In: Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest. 11–98.
- Nyíri Tamás (1991): *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Budapest.
- Pukánszky Béla (2005): A modern pedagógia történeti gyökerei. In: Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet – Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest. 13–133.
- Rácz András – Pásztor Miklós (n. a.): *Magyar Katolikus Lexikon kísérleti internetes változata*. URL: <http://lexikon.katolikus.hu/> (Letöltési idő: 2014. 02. 26.)
- Rahner, K. – Vorgrimler, H. (1980): *Teológiai kishoztár*. Szent István Társulat, Budapest.
- Rostoványi Zsolt (2004): *Az iszlám világ és a Nyugat*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Sachs, S. (2000): Zur Stellung des behinderten Menschen in der jüdischen Überlieferung. In: Droys, D. (szerk.): *Heilpädagogik im deutschen Judentum*. LIT Verlag, Münster. V–XXXI. (az oldalszámozás római számokkal történt)
- Shahar (2004): *A negyedik rend – Nők a középkorban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Soltész János (2003): *Betegség, fogyatékoság és egészség a Bibliában*. (Jeromos füzetek 54. sz.) Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest. 7–23. URL: <http://www.bibliatarsulat.hu/doctab/fuzetek.htm> (Letöltési idő: 2016. 01. 22.)
- Szagan, A-K. (1983): *Behinderung – Ein gesellschaftliches, theologisches und pädagogisches Problem*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Szabó Miklós Xavér (2011): Angyalok a korai zsidó pseudoepigráf irodalomban. In: Xeravits Géza – Tamási Balázs – Szabó Miklós Xavér (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*. L'Harmattan, Budapest. 105–155.
- Szerb Antal (1945): *A világirodalom története II. kötet*. Révai Nyomda, Budapest.
- Tarjányi Béla (1998): *Evangeliummagyarázatok III. rész – Csodák*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest.
- Tarjányi Zoltán (2000): *Pedagógia I. – A keresztény nevelés és oktatás története*. Jegyzet PPKE HTK, Szent István Társulat, Budapest.
- Theißen G. (1987): *Urchristliche Wundergeschichten. Ein Beitrag zur formgeschichtlichen Erforschung der synoptischen Evangelien*. Gütersloher Verlagshaus, Mohn.
- Turay Alfréd (1990): *Istent kereső filozófusok – Teodicea*. Szent István Társulat, Budapest.
- Turay Alfréd (1996): *Filozófiatörténeti vázlatok*. Szent István Társulat, Budapest.

Vargáné Mező Lilla (2004): *Sajátos nevelési igényű tanulók együttneveléséről pedagógusoknak, intézményvezetőknek*. OFI, Budapest.

URL: <http://ofi.hu/tudastar/sajatos-nevelesi-igenyu/sajatos-nevelesi-igenyu-090617-2>
(Letöltési idő: 2016. 02. 26.)

Volz, P. (2004, reprint:1914): *Die Biblischen Altertümer*. Komet Verlag, Köln.

Winkler, H. E. (1978): Krankenseelsorge. In: Jenssen, H-H. – Trebs, H. (szerk.): *Theologisches Lexikon*. Union Verlag, Berlin. 270–273.

Wintermute O. S. (n. a.): Jubileumok könyve. In: Charlsworth, J. H. (szerk.): *Az Ó Testamentumi Apokrif és Pszeudoepigráf Írások Válogatásából*.

URL: <http://churchofgod.hu/content.php?act=jubilkonyve1>
(Letöltési idő: 2015. 02. 12.)

Világhálóról letöltött honlapok

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról URL: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700031.TV (Letöltési idő: 2016. 03. 12.)

Európai Bizottság (2010): Európai fogyatékoságügyi stratégia 2010–2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt. Európai Bizottság, Brüsszel. URL: <http://eur-lex.europa.eu/%20LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:HU:PDF> (Letöltési idő: 2016. 03. 21.)

Virginia Allen (2004): *Staying in the Game: A Woman's Journey of Self-Discovery and Transformation*. New York: HarperCollins.

Wolcott, K. (2000): *Case Study Research: A Practical Guide*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2003): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2004): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2005): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2006): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2007): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2008): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2009): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2010): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2011): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2012): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2013): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2014): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2015): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2016): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2017): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2018): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2019): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Yin, R. K. (2020): *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Szarka Emese

A zarándokutak személyiségformáló és spirituális hatása

EGY ELŐKUTATÁS MARGÓJÁRA

2006 óta járom a spanyolországi el Camino de Santiago útvonalakat gyalogos zarándokként. A kezdetektől foglalkoztat az egyéni útválasztások célja és a hozzáfűzött remények beválása, továbbá a zarándoklétforma élettani hatása, az abból adódó személyiség- és életképváltozás. A különböző nemzetiségű zarándokokkal tíz éve folytatott rövidebb-hosszabb beszélgetések arra indítottak, hogy tudományos igényességgel is vizsgálni kezdjem a zarándokutak jelentőségét az egyes emberi életekre nézve.

Először kizárólag a pedagógusok és a tanulók képezték érdeklődésem középpontját. Ennek háttérében egyfelől az utazással összefüggő (ön)nevelés, (ön)művelődés és oktatás során felmerülő, bennem megfogalmazódó kérdések álltak, amelyek a neveléstudomány körébe illeszthetők, ugyanakkor interdiszciplináris vizsgálódást is igényelnek. Másfelől azt tapasztaltam, hogy ez a két célcsoport jellemzően több egybefüggő szabadidővel rendelkezik; ez a rendelkezésre álló szabadidő pedig hosszabb utazásokat, zarándoklatokat is lehetővé tehet, így a benyomások – tapasztalati gazdagságuk miatt – behatóan tanulmányozhatók. 2013-ban, átgondolva a lehetséges kitöltők számát, a célcsoport körét nyitottá tettem, ezzel növelhettem a minta nagyságát. Tehát a továbbiakban olvasható pilotkutatást öt évvel ezelőtt végeztem a

magyarországi zarándokok körében. Elméleti-történeti háttérének vizsgálata azóta is folyamatosan bővül. 2018/2019-ben várhatóan elkészül egy új kérdőíves felméréssel és esettanulmányokkal kiegészített, illetve újraírt munka.

Jelen tanulmány általában a zarándokutak meghatározó szerepéről és a kérdőíves elővizsgálatnak az eredményeiről, illetve tanulságairól szól. Terjedelmi okokból eltekintek az egyes zarándokutak bemutatásától, amely a kérdőíves felmérésben említett több mint nyolc úti cél részletes elemzését fedné le. Korpics Márta zarándoklatról szóló könyvét etalon és úttörő munkának tekintem, amelyben mintegy szintézisét adja mindannak, amit ma a vallásgyakorlás formáiról és ezekkel összefüggésben a jelentősebb zarándokutak szerepéről tudunk, ezért többször utalok rá írásomban. Először kitérek a zarándokutak történeti háttérére – különös tekintettel a középkorból ránk hagyományozódott rituális tevékenységekre, amelyek a zarándoklatra készülőt és a már úton levőt körbefonták –, továbbá a zarándoklatok céljára. Majd érintőlegesen hivatkozok néhány pedagógusra, akiknek az életében meghatározó szerepet töltött be az utazás, itt röviden rátérek az utazási-vallási turizmus szerepére is. Ezután mutatom be az önálló pilot vizsgálatból nyert eredményeket. Az összefoglalásban egy új kutatás szükségességét szorgalmazom, mert legyen bármennyire is felkapott vagy látszólag mára már túldimenzionált egy-egy zarándokútvonal, a történeti kutatásokon túl híján vagyunk a nemzetközi összehasonlító kvalitatív vizsgálatoknak.

PEREGRINÁCIÓK AZ ÓKORBAN

A remeteség kezdetei a 3. század második felébe nyúlnak vissza. Az aszketikusan élő keresztények a pusztai magányba vonultak, hogy ott önmagukban a tökéletességre törekedjenek, megküzdve a démoni-ördögi kísértésekkel. Az ókori Egyiptomban a remeteségnek három fő formája figyelhető meg: (1) magányosan élő remeték; (2) „laurák” (egymáshoz közel épült remetekunyhók, cellák, amelyek laza közösséget alkotnak); (3) kolostorok részletes szabályzattal.¹

Remete Szent Antal (251–356) az egyik legismertebb remete (anachoréta) a tökéletesség elérését tűzte ki célul, amikor aszketikus életmódot vállalt föl. Az ókori sírokban és

¹ <http://www.palosrend.hu/hivatas/295-a-szerzetessagrol> (Letöltve: 2017. 11. 14.)

azok körül építette ki elhíresült remetetelepét, ahol az oda tévedő zarándokok számára vigasztalást kínált. Róma nyitott volt az egyiptomi istenek felé, így a démonok hatékony leküzdését ugyancsak az imádsággal teli aszketikus életformában látta, ideértve a megtisztulásban fontos szerepet betöltő egyiptomi remetetelek meglátogatását is (Tömördi, 2017). Így vált a legkorábbi zarándok célállomások egyikévé a Vörös-tenger vidéke.

Az 5. században püspöki monostorok lepik be Írországot, és bár a kontinens tele van zűrzavarral, mégis közvetíthető az evangélium. Az ír Szent Kolumbán révén a tengeren túlra is eljut az örömhír az általa alapított kolostorokban. „Kolumbán Itáliában [...] talált alkalmas helyet kolostor alapításához. Egy kis település mellett, a Szent Péter tiszteletére emelt kis templomhoz kapcsolódóan épült föl a kolostor, amely második Monte Cassinóvá fejlődött az idők folyamán. S nemcsak a szerzetesség, hanem a kultúra melegágya és mentsvára is lett századokon át. A 10. században Itália legjelentősebb könyvtára állt itt.”² A kolostorok szerzetesi celláknak, gazdasági épületeknek, iskoláknak és zarándokszállásoknak is otthont adtak.

A keresztény ókorban Szent Pál utasítása vált követendő tanítással: „ne érintkezzetek azzal, aki kicsapongó, kapzsi, átkozódó, részeges, vagy rabló”. Ezek a bűnös emberek megvetésre és elkerülésükre számíthattak, a bűnbocsánatukkal pedig először Római Szent Kelemen foglalkozott az 1. század végén. A 2. században az egyetlen bűnmegvallás lehetőségét csak az egyházban látták, amit egyedül a presbiterek adhattak meg. A főbűnök – mint a házasságtörés, a gyilkosság és a hitehagyás – bevallása nyilvánosan zajlott, elégtételül pedig a böjt és a zarándoklat szolgált (Tömördi, 2017). A fennmaradt beszámolók alapján tehát elmondható, hogy az ókori zarándoklatok vigasztalást és reményt egyaránt nyújtottak a remetéknak és a bűnösöknek.

EURÓPAI PEREGRINÁCIÓK AZ ÓKORTÓL A KÖZÉPKORIG

Pierre A. Sigal *Isten vándorai* című művében részletesen ismerteti, hogy milyen jelentésselölődásokon ment keresztül a latin *peregrinus* kifejezés. Kezdetben idegent jelentett, aki elhagyta hazáját, száműzetésben élt. A peregrináció tehát elsősorban

² Vö. Diós István *A szentek élete* című könyvének a Szent István Társulatnál megjelent két kötet elektronikus változatával: <http://www.katolikus.hu/szentek/1123-230.html> (A Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár állományának kiegészített html feldolgozása, 2017. 11. 14.)

számkivetettséget jelölt. Majd a 6. századra ez eltolódott az „igehirdetés vágyával” megtett zárandoklat irányába, amely a szerzetesi elhivatottsághoz kapcsolódott. A 11. században megjelent egy újabb motívum az „önként vállalt aszketikus gyakorlat” jelentésében, ahol a *peregrini* nem más, mint vándor, zárandok, aki kegyes céllal utazik, nem pedig száműzött idegenként.

Dante Alighieri megkülönbözteti a *pilgrimet*, aki Szent Jakab útját követi a *palmer*-től, aki a Szent Földet járja és a *romer*ot, aki Rómába megy. Elmondható tehát, hogy a zárandoklat fogalma változik a zárandokok, a földrajzi irány és a cél típusa szerint. Sigal azt is megemlíti, hogy a keresztes hadjáratot a korabeli iratok *iter* vagy *peregrinatio* szóval jelölik, a kereszteseket pedig több helyen *peregrin*inek (Sigal, 1989). A keresztes hadjáratnak, akárcsak a zárandoklatnak van egy határozott vezeklő jellege. A Kelet felé (Jeruzsálem irányába) tartó kimerítő út, a fizikai megpróbáltatások, különösen a legyőzetés, a harcosból zárandokot formál. Mindketten személyesen szenvednek Krisztus nevében; a szent helyen meghalás kvázi fokozhatja elhivatottságukat, továbbá mindketten fogadalmat tesznek a kereszt felvételével (keresztesfogadalom és zárandokfogadalom).

A búcsúk és szentévek mindig is megkülönböztetett szerepet töltöttek be a zárandoklatok tekintetében: elsősorban az ereklyék előtt való tisztelgés volt domináns, majd pápai kegyelemben részesülni, aztán fogadalmat tenni és vezekelni. Az egyes szentekhez kapcsolódó évfordulóktól függetlenül ez utóbbi kettő a mai napig meghatározó erővel bír.

A zárandoklat célja

A középkori európai hagyományok mára jelentősen elhalványultak, mégis egyes szertartások és magatartásformák (például a zárandokok fogadása a zárandokhelyeken) máig fellelhetők. Korpics Márta osztja azon definíciót, miszerint a zárandoklat „az emberiség történetének egyik legősibb vallási hagyománya, amelynek célja valamely szent hely meglátogatása. És ott bizonyos idő eltöltése, a szent közvetlen megtapasztalása.” (Korpics, 2014. 10.) Ez a különböző egyházak gyakorlatában évszázadok óta létező, ugyanakkor folyamatosan változó vallásgyakorlási módszer (tágabb értelemben egyházzaktól független *toposz*) a mai napig fennáll.

A bűnbánat szentségének a penitenciája a középkorban a zárandoklat volt. A súlyos bűnöket csak egy-egy zárandokhelyen történő bűnbocsánattal lehetett megváltani és / vagy kenyéren és vízen való többéves böjtöléssel. Aki nem tudta az elégtételt teljesíteni, az kárhozatra jutott. A leggyakoribb zárandokhelyek a Szentföld, Róma és Aachen voltak, ahol a szerzetesrendek zárandokházakat alapítottak.

A zárandoklat mint *vezeklés* a bűnök nagysága szerint több formában jelent meg. A vezeklő zárandoklat elméletét „a kelta és angolszász monostorokban dolgozták ki és ír hittérítők hozták prédikációkkal a kontinensre”. (Sigal, 1989. 19.) A vezeklés módzatai a böjttől kezdve a pénzbírságon át a száműzetésig változatos formákban érinthették a bűnöst. A száműzetés lehetett ideiglenes vagy végleges. Egészen a 11. századig az úti célt sem határozták meg – akár idegen országba is elérhetett a száműzött –, majd a szentek közbenjárásáért egy konkrét kegyhelyhez szabták ki a büntetést. A 13. században a vezeklésnek három formája létezett: (a) a püspök által elrendelt, nyilvános, ünnepélyes keretek között zajló vezeklés a világiak súlyos bűnei miatt (pl. vérfertőzés, gyilkosság); (b) egy pap által kiszabott, nyilvános, de nem ünnepélyes keretek között zajló büntetés a világiak és a papok bűnei miatt (pl. egyházi vagyontárgyak lopása); (c) egyéni vezeklés magánbűnökért. A száműzetésre ítéltnek és a büntetés kirovójának gondoskodnia kellett a következőkről: a zárandoknak pénzbiztosítékot kellett adnia, amelyet megtérítettek számára, ha visszatért; végrendelkeznie kellett; meghatározták az elindulásának pontos idejét; kapott egy jelvényt és egy menlevelet, amelyek feljogosították őt a zárandoklatra, és arra, hogy az útba eső helységek hatóságai engedélyezzék számára a munkavállalást vagy alamizsnagyűjtést. Esetenként megszabták, hogy hány kegyhelyet kell meglátogatnia, amelyről bizonyítékot kellett hoznia (pl. por, pálmaág, viasz, lepecsételt okirat) és természetesen haza kellett térnie. Büntetésenyhítések előfordultak például a megteendő távolság vagy a meglátogatandó kegyhelyek számának kiszabásában.

A *politikai* és nemzeti zárandokoknak is megvan a középkori zárandoklás motívumrendszerében a helyük. Bizonyos szentek adott uralkodó dinasztiák oltalmazói lettek (pl. a francia Meroving-királyok patrónusa Szent Márton volt), akiknek tiszteletére az uralkodónak életében egyszer el kellett zárandokolnia egy megadott kegyhelyre. Ha erre életében nem került sor, halálakor megbízta egy hű emberét, hogy az helyette posztumusz keljen zárandokútra. Ezen szentek az uralkodó létét mintegy legitimálták, szentesítették is, cserébe a király gondot fordított a zárandokutak minőségére és számuk gya-

rapítására. Politikai célból a zarándokutak szolgáltak okiratok, levelek biztonságosabb szállítására is. Előfordult, hogy éppen az utak védeltsége miatt zarándoknak öltözött, álrúhas eretnekek, nők is áthaladtak, akik azonnal lelepleződtek egy-egy ellenőrzés során, ha nem volt birtokukban hivatalos zarándok menlevél (Sigal, 1989).

A 4. századtól kezdve a szentföldi célpontok mellett megjelent a mártírok, vértanúk maradványait őrző helyek tisztelete. A 11. században megjelenő konkrét helyekhez kapcsolódóan az egyház létrehozta a búcsúengedélyek intézményét (Korpics, 2014). Az ereklyekultusz a mai napig lényeges a zarándoklatok célját illetően. A lengyelországi Częstochowában továbbra is meghatározó a tisztelettétel a fekete madonna (vagy egyéb könnyező) madonna előtt. Nagy létszámban fordulnak elő manapság azok is, akik gyógyulni kívánnak egy-egy zarándoklat során. Ebben komoly szerepet játszanak a 19. században alakult szenthelyek új típusai, a jelenéshelyek. Sérültek, betegek keresnek fel szenthelyeket, sőt, ha egyszer meggyógyultak az útnak köszönhetően, ismét felkerekednek, hogy hálából apró tárggyal köszönjék meg a szenteknek a segítséget. Częstochowára ismételten utalva a Jasna Góra Monostorban a mai napig láthatók a falakra szegezett ex-votok, szükségtelenné vált járóbotok, lábat és egyéb gyógyult testrészt mintázó tárgyak hálából kitett felajánlásai.

Csukovits Enikő nemzetközi szakirodalmak kategorizációjára hivatkozva további indítékokat mutat be: a kegyes vagy jámbor elhatározásból fakadó utazás Isten vagy egy szent iránti tiszteletből vagy lelkük megváltásáért zajlik. A lovagi zarándoklat a 14–15. század fordulóján tűnik fel. Ők nyíltan vállalták, hogy a világot járva lovagi cselekedeteket végrehajtva hírnévre tegyenek szert. A végakarattal elrendelt zarándoklat a lelki üdv megmentését szolgálta (Csukovits, 2011). Az arabok 640-ben elfoglalták a Szentföldet, de engedélyezték a keresztény zarándokok jelenlétét a szent helyeken. Ez akkor változott meg, amikor a szeldzsuk-törökök foglalták el a Szentföldet, és a keresztények zarándoklatait tiltották. 1071-ben Manzikertnél végső vereséget szenvedett a bizánci császár a szeldzsuk-törököktől. A keresztények nem zarándokolhattak, a már úton lévő zarándokat zaklatták, így az örök üdvösség kérdésessé vált. Ezért II. Orbán pápa a clermonti zsinaton meghirdette a Szentföld visszaszerzésének az ügyét. Hatalmas lelkesedéssel indult el a keresztes háború, és 1099-ben Jeruzsálemet a francia lovagok elfoglalták. A feudális jellegű államok és az új lovagrendek védték a keresztények zarándoklatait 1291-ig (Tömördi, 2017). A lovagok a zarándokokon kívül aktív szerepet vállaltak a nők és a

betegek védelmezésében. Külön figyelmet érdemel az 1100-as években létrejött templomos lovagrend. A lovagrend eredetileg a Szentföldre igyekvő zarándokok védelmére és a szent helyek őrzésére alakult. A lovagrendek célját tekintve a johanniták a beteg zarándokok védelmezőiként ispotályokban dolgoztak, a templomosok elsősorban a zarándokok anyagi hátterét védelmezték (Tömördi, 2017).

Zarándoklat egykor és ma

Manapság a zarándoklat középkorban elhíresült „drasztikus” formájával (feltehetően) nem találkozni, de az önként vállalt megtisztulás igényével igen.

Ha a mai „elvárásokkal” vetjük össze az egykori kívánalmakat, akkor több hasonlóságot is találunk. Korunk zarándoka is meghatározza az indulásának idejét, gyakran előfordul azonban, hogy a visszaút dátuma flexibilis, és az úton dől el (pl. fizikai sérülés miatt vissza kell fordulnia, vagy ha helyben egyszer csak hivatására talál, huzamosabb időre ott marad, illetve megy, ameddig mennie „kell”).

A zarándoklathoz szükséges *alapkellékek* mit sem változtak az évszázadok nyomán – a kalap, a bot, a tarisznya és szomjúságoltató folyadék –, de természetesen modernizálódtak és bővültek. Fontos a jelvény attribútuma, amely megkülönbözteti a zarándokot egy egyszerű turistától. (Pl. a Jeruzsálembé indulók keresztet, a Szent Jakab útra menők kagylót viselnek.) A zarándoklatra jogosító okirat a zarándokigazolvány, amelyben pecsétetek igazolják, hogy a következő szállásra jogosult a zarándok. A szent hely elérésének bizonyítéka ma már nem elvárás, mégis sok zarándok ragaszkodik hozzá – ez lehet egy oklevél, fotódokumentáció, szuvenir stb. A mai napig jelen vannak a zarándoklétet behálózó rítusok,³ amelyek a megtisztulás különböző formáit foglalják magukban (pl. lábmossa, merítkezés, tisztító fürdő, böjt, ruhaelvetés stb.). A zarándok elindulásával egy szakrális térbe lép. Ez a tér nemcsak a megérkezés helyén álló szent szobrot vagy templomot jelenti, hanem az odáig vezető teljes útvonalat. Közben rituális cselekedeteket

³ Korpics Márta a zarándoklatot átmeneti rítusként is értelmezi. A zarándoklat vallásgyakorlatként egy olyan rítus, „amely a közösségek számára forgatókönyvszerűen megjelenített formában vált hozzáférhetővé és megismételhetővé. Ennek elemei: előkészület a zarándoklatra (lelki, úti előkészületek); az út megtétele (imák, énekek, közbeeső helyek felkeresése, ott a megfelelő imák elmondása); megérkezés a helyszínre, ott különböző vallásos cselekvések végrehajtása (szentmisehallgatás, a szent hely »megtapasztalása«, gyónás, áldozás, keresztútjárás, imádkozás stb.) és végül a visszaindulás. A zarándoklat vallási cselekvések speciális alakzata.” (Korpics, 2014. 155.)

is végrehajthat (imádkozhat, zsoltárokat énekelhet, papi áldásban részesülhet, gyónhat stb.). Ebben a szakrális térben számos *védelmet élvez*. A középkorban találkozni olyan rendeletekkel, amelyek előírták, hogy tilos híd- és útvámot szedni a zarándokoktól, tilos volt zaklatni, letartóztatni vagy megölni őket. Vagyona és családja az ő távolléte alatt védelmet élvezett. A szabad ég alatt aludhatott vagy monostorokban szállhatott meg, ahol karitatív vendégfogadásban részesülhetett. Külön erre a célra kialakított zarándokszállások és profán szállók egyaránt rendelkezésére állnak korunk zarándokainak, akiknek ugyanúgy részük lehet egy egyszerű közös vacsorában vagy a zarándokot fogadó személy általi lábmossásban, akár csak évszázadokkal ezelőtt.

ZARÁNDOKUTAK MESSZE FÖLDEKEN

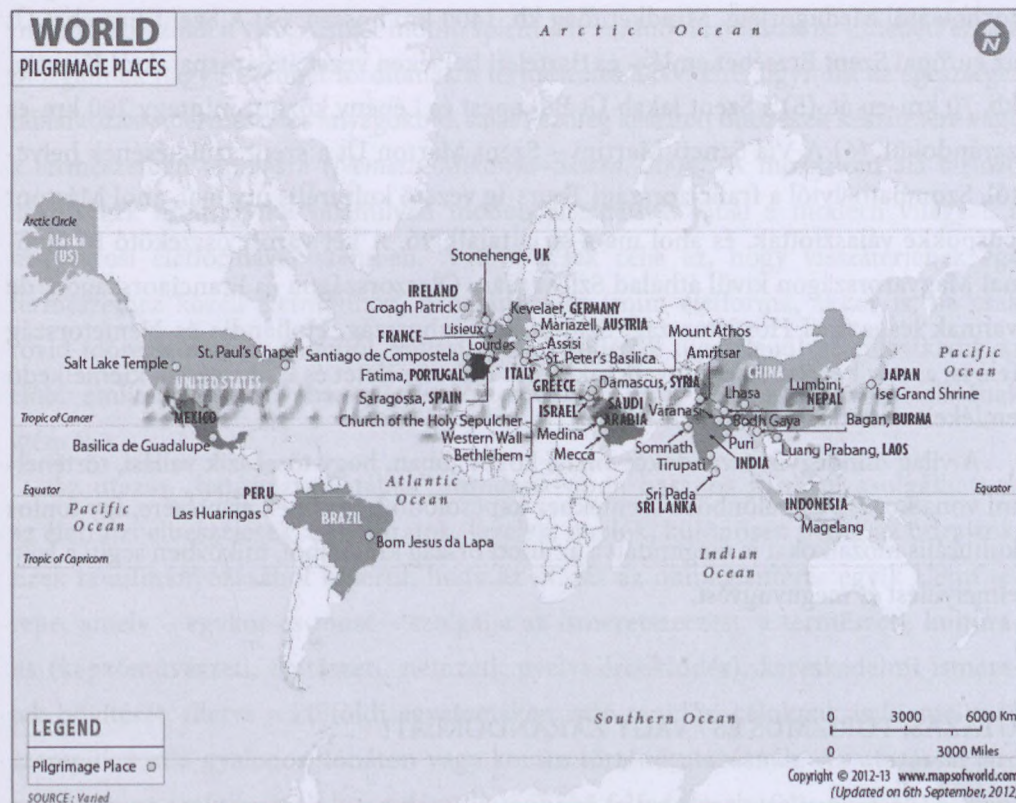
A zarándoklatra szolgáló helyszínek száma napjainkban egyre jelentősebb; régi útvonalakat újítanak fel, alakítanak át, és új, alternatív útvonalakat is beiktatnak (erre jó példa a Spanyolországon belüli jelenleg 24 el Camino de Santiagóhoz kapcsolódó útvonal⁴), a zarándokok száma pedig szignifikánsan nő.

Megkülönböztethetjük az európai keresztény szent helyekre vezető zarándokutakat: például Canterbury (Anglia), Częstochowa (Lengyelország), Fatima (Portugália), Lourdes (Franciaország), Róma (Olaszország); a bahái valláshoz kapcsolódó zarándokutakat: például Haifa (Izrael), Bagdad (Irak), Báb in Shiraz (Irán); a buddhizmushoz kapcsolódó jeles helyszíneket, például Lumbini (Nepál), Sanchi (India). A hinduk számára kiemelt helyet jelent Benáresz (Varanasi), Kumbh Mela, Char Dam; az iszlámban Mekka és Medina; a zsidó vallás számára például Jeruzsálem, Betlehem. Napjainkban évente több mint 200 millió zarándok kel útra hosszabb-rövidebb időre, de ez a zarándokirodákban történő bejegyzések alapján egy elnagyolt adat; ennél valószínűsíthetően több zarándok van.⁵

⁴ Erről a <http://www.gronze.com/camino-de-santiago> (letöltve: 2017. 07. 01.) honlapon részletesen tájékozódhatunk, amely egyike a legprecízebb információs adatbázisoknak. A számadatok csak a hivatalosan bejegyzett, kiépített útvonalakra korlátozódnak. Azonban ezek mellett tudunk olyan egy-egy napos kitérő utakról, amelyek nincsenek jelölve térképeken, ám a helyiek tudnak róluk, és elkalauzolják az általuk arra érdemesnek tartott zarándokokat.

⁵ Az Alliance of Religions and Conservation adatai alapján látható egy kerekített, hozzávetőleges adat az egyes szent helyek látogatottságáról: <http://www.arcworld.org/projects.asp?projectID=500> (Letöltve: 2017. 07. 01.) Az olaszországi zarándokiroda a Via Francigena (római) zarándokút résztvevőitől 2016 óta igyekszik adatokat gyűjteni. A compostelához hasonló Testimonium dokumentumot nem ők, hanem a

Átvitt értelemben pedig manapság bármely profán tárgy lelőhelye, illetve akármilyen apró földrajzi terület turisztikai látványosságából adódóan kvázi „zarándokhellyé” válhat, például egy fesztivál helyszíne (Woodstock), vagy a véres történelmi múlt helyszínei közül Auschwitz.

1. kép. A világ zarándokhelyei

(A kép forrása: <http://www.mapsofworld.com/images/world-places-of-pilgrimage-map.gif>)

A magyarországi zarándokútvonalak közül hatot legalább felsorolás szintjén meg kell említeni:⁶ (1) a Gyöngyök útja – Via Margaritarum középkori és szent helyek által kísért 760 kilométer hosszú zarándokút, amely összeköti Mátraverebély-Szentkutat (2006-ban

Vatikán Iroda adja ki. A két intézmény között nincs aktív kapcsolat. A zarándokok számának statisztikai vezetése, ha csak az internetes honlapokon közzétett nyilvános adatszolgáltatást vesszük alapul, úgy tűnik, hogy Spanyolországban a legpontosabb, amely mögött egy komoly apparátus áll.

⁶ Ezekről részletesebben a következő linken keresztül tájékozódhatunk: <http://www.viasanctimartini.eu/adattar/zarandokutvonalak-magyarorszagon-es-europaban> (Letöltve: 2017. 11. 14.)

nemzeti szentéllé nyilvánították) és Máriacellt. (2) A Magyar Zarándokút Esztergomból vizs Máriagyűdre átvezetve a Pilisen, a Kiskunsági Nemzeti Parkon és a Mecseken. A zarándokút teljes hossza mintegy 431 km. (3) A Mária út Közép-Európa zarándokútként van aposztrofálva, amely összeköti a Kárpát-medence Mária-kegyhelyeit. A kelet–nyugati tengelye Mariazelltől Csíksomlyóig vezet, míg az észak–déli Csetochowától Međugorjéig. Mindkét főág kb. 1400 km hosszú. (4) A Szent Erzsébet Út az európai Szent Erzsébet emlék- és tiszteleti helyeken vezet át Sárospataktól Kassáig, kb. 70 km-en át. (5) a Szent Jakab Út Budapest és Lébény közötti mintegy 200 km-es zarándokút. (6) A Via Sancti Martini – Szent Márton Út a szent születésének helyétől, Szombathelytől a franciaországi Tours-ig vezető kulturális útvonal, ahol Mártont püspökké választották, és ahol ma a sírja található. A két várost összekötő fő útvonal Magyarországon kívül áthalad Szlovénián, Olaszországon és Franciaországon, de vannak leágazásai Horvátország, Szlovákia, Csehország, Hollandia és Németország felé is, amely helyszíneken ugyancsak Szent Márton életét és kultuszának kiemelkedő emlékeit mutatják be.

A világ mindegyik zarándokútvonala közös abban, hogy törekszik vallási, történelmi vonatkozású és különböző szentekhez kapcsolódó helyszínek érintésére, így fontos kulturális mozaikokat is megmutatva az adott ország kincseiből, miközben segíti a lelki elmélyülést és megnyugvást.

UTAZÁS, TURIZMUS ÉS / VAGY ZARÁNDOKLAT?

Éles Csaba némi kritikával illeti a *Pedagógiai Lexikon* (1997) és a *Magyar Nagylexikon* (2004) tartalmát, amelyekből hiányzik az „utazás” címszó, holott vitathatatlanak tartja annak bekerülésre való jogosultságát, mivel az utazás nagyon is beletartozik a neveléssel és oktatással összefüggő aktivitások körébe (Éles, 2007). Észrevétele kétségtől megfontolandó, már csak azért is, mert a rövidebb-hosszabb tanulmányutak jelentős szellemi tőkeáramlással is jártak.

Természetesen az utazás neveléstudományi szerepe túlmutat a természetjárás (vö. cserkészmozgalmak) vagy a turizmusból adódó szellemi-gazdasági tőke gyarapításán. Idetartozónak tekintem a zarándoklatot, sőt a természetbe való visszahúzódást,

kontemplatív elvonulást is, amelyek például a 19. századi életreform mozgalmakon belül virágoztak. Az életreform mozgalmak központi gondolatai (például a menekülés és a gyógyulás keresése egy olyan helyen, ahol begyógyulnak a modern technikai civilizáció által ütött sebek, vágyakozás egy jobb világ közössége iránt, vágyakozás a testi-lelki megtisztulás után, a személyes kapcsolatok és a kommunában élés felértékelődése) megmutatkoznak a virágzásnak induló spirituális zarándoklatokban is. Emellett ezek a mozgalmak nagy figyelmet fordítanak a természetes életvitelre, úgymint az egészséges táplálkozásra, természetes anyagokból, saját kezűleg készített öltözetek készítésére vagy a természetben tanulásra (*Németh-Mikonya-Skiera*, 2004). A mozgalom alá tartozó közösségek mindegyike valamilyen módon alternatívát kínál a modern világgal, a nagyvárosi életformával szemben. A törekvések célja az, hogy visszatérjenek egy természethez közeli életmódhoz. A zarándoklás (mint életforma, akkor is, ha csak rövid időre szól) mozgalmotól, vallási elköteleződéstől függetlenül beleilleszkedik az előbb említett alternatívába, és a természetben való aktív jelenlét megtapasztalásának igényébe.

Az utazás „hatásvizsgálatában” mindenképpen hasznos forrásul szolgálhatnak az életrajzi elbeszélések, emlékiratok, levelek, naplók, különösen pedig az útirajzok. Ezek tanulmányozásából kiderül, hogy az utazás az önmegismerés egyik elemi te-repe, amely – egykor és most – szolgálja az ismeretszerzést, a természeti, kulturális (képzőművészeti, építészeti, nemzeti, nyelvi érdeklődés), kereskedelmi ismeretek bővítését, illetve a külföldi egyetemeken való tanulási céloknak is kiemelkedő szerepük van a gyalogos, lóháton vagy kocsin történő utazásnak. Az utazással járó mindennapi praktikumok kitanulása, különböző felfedezések (felismerések) és kapcsolatépítések mind hozzájárulnak az egyén kulturális érzékenységéhez és szellemi, lelki fejlődéséhez. A 16. században már úgy tekintett a műveltebb társadalmi réteg az utazásra, mint a nevelés lezárására. A pedagógiáról is gondolkodó szerzőknél olyan részletkérdések merülnek föl, mint az életkor, a kísérő személye, a nyelvismeret és nyelvtanulás vagy az arra érdemes férfúkkal történő személyes találkozások és eszmecserék (*Éles*, 2007).

Utazó pedagógusok

A kiépített vasút- és kocsihálózat megjelenése előtt, ha valaki egy másik faluba vagy városba kényszerült jutni, több hónapos utazásra kellett felkészülnie. Vajon milyen különbségek fedezhetők fel az utazás egyes típusai között? Hogyan élték meg és értékelték magukban a 17–19. századi emberek a több hónapig tartó helyváltoztatásokat? A következőkben néhány olyan magyar szerzőt sorolok fel, akik életük egy részét utazással töltötték, elsősorban tanulmányi céllal.

Apáczai Csere János (1625–1659) író, teológus, tanár első komolyabb utazása tizenegy évesen történt. Kolozsvárra indult lovas szekéren több napon keresztül, hogy közép fokú tanulmányait megkezdje. 1648-ban hollandiai tanulmányútra ment, öt éven át holland és belga egyetemeket látogatott (*Bakó*, 2010).

Tessedik Sámuel (1742–1820) evangélikus lelkész, pedagógus Debrecenből Pozsonyba gyalog tette meg az utat. „Miután Erlangenben két évet töltöttem, azon vágy keletkezett bennem, hogy más egyetemeket is meglátogassak. Megindultam tehát mindenekelőtt Koburgon át Jenába, mégpedig gyalog [...]. Azután Tokajon, Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon, Besztercén, Körmöcbányán és Selmecen keresztül, többnyire gyalog (mivel így több tapasztalást szerezhettem magamnak) visszatértem Pozsonyba.” (*Zsigmond*, 2004.)

Vámbéry Ármin (1832–1913) orientalista, egyetemi tanár 1861-ben célul tűzte ki, hogy felkutatja a magyarok őshazáját. Szunnita dervisnek öltözve elindult Konstantinápolyból Teheránig, ahol csatlakozott egy Mekkából hazatérő zarándokcsoporthoz. Velük átutazta Közép-Ázsia sivatagjait. *Küzdelmeim* című írásában így ír erről: „A megszokott karavánok helyett most már inkább egyes utazókhöz csatlakoztam [...] kurdokhoz és arabokhoz, kik a vallással kalmárkodnak, más szóval: kik [...] faluról falura járnak, naponta több liter könyűvel öntözik meg a két vártanú: Hasszán és Husszein emlékét s a mikor már besöpörték a szép sárga csikókat, álruhába bújt szunnita létökre jót nevetnek a markukba hallgatóik együgyűségén. Egy másik fajtája ezeknek a vallásos üzletembereknek eleven és holt perzsáknak a kerbelai szent búcsújáró helyekre való szállításával foglalatoskodott [...] titkon összejátszva a rabló beduinokkal, minden javaikból kifosztatta őket [...]. S midőn úgy egy társaságban utaztam ezekkel a szállító urakkal [...], hamar rájöttem, hogy a szent férfiak szemfényvesztése Keleten ép úgy, mint Nyugaton és a keresztények közt csak úgy, mint a mohammedánok között, egy és ugyanaz mindig.” (*Vámbéry*, 1905.)

Kovács F. Zsolt prefektus a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán tartott tanévzáró beszédében (2010) szemléletesen hasonlította a tanulás-tanítást zarándokúthoz. „Kockázatos volt úgy nekivágni egy útnak, hogy az ember ne tudja pontosan, estére megérkezik vagy sem kitűzött céljához. Az úton útbaigazító jelzések segítik, amelyeket ha figyelembe vesz, biztosra veheti, hogy még napnyugta előtt megérkezhet, de sok olyan akadályba is ütközhet, amelyek hátráltatják az előrehaladásban, esetleg téves útra terelik. Minden egyes tanévkezdés egy ilyen bibliai úton való egyéves zarándoklat, amely szeptember 29-én kezdődik, és következő év június 29-én fejeződik be.” (Kovács, 2010.)

Határainkon túlra tekintve dr. McMahon, a DeMatha Katolikus Középiskola igazgatója (Maryland) a zarándoklathoz mérte a pedagógusok munkáját. „Egy nevelésfilozófus egyszer azt mondta, hogy a jó oktatás megtanít a kritikai gondolkodásra, ösztönöz, kiválóságra nevel. Egy kiváló oktatás mindezek mellett még a lelket is megérinti.” (McMahon, 2012.) Ehhez zarándoknak kell lennünk, zarándokként vezetve tanítványainkat életútjukon. Amikor valaki zarándokként kel útra, megnyitja magát a spirituális átalakulás előtt – ez a metanoia, amely szellemi fordulatot jelent, és amely nem egyszer megtéréssel is jár. Három módon lehet végighaladni a diáklét útján: (a) nyaralva, (b) úgy téve, mintha üzleti úton lennénk és (c) turistaként. Az a diák, aki *nyaralásként* tekint a tanulmányi éveire, arra számít, hogy szórakozzon, hozzáállása a tanuláshoz ezért fellángoló és múlandó lesz, elvégre a vakáció nem tart örökké. Az a diák, aki *üzleti útként* tekint az iskolai időre, azt (és csak azt) veszi ki az útból, amire neki feltétlenül szüksége van. Ami érdekli, és ha a tanár dolgozatban kérdezi, azzal kapcsolatban aktív, kérdező, de ami az érdeklődésétől távol áll, azt inkább elkerüli. Az a tanuló, aki *turistaként* látogatja az iskolapadot, az oktatást egy ismeretlen terület bejárásának tekinti, és attól függően, hogy az ő hozzáállása milyen, izgalmas felfedezésként veheti számba a tantárgyakat, netán sokallhatja, hogy mi mindent kell megtanulnia. Saját érdeklődése itt is dominál.

Pedagógusként négyféle módon szerepelhetünk tanítványaink előtt. Az a pedagógus, aki *nyaralásnak* tekinti a munkáját, annak nem (vég)célja a tanítás, hanem csak egy állomása valahol az úton, amin éppen jár, de közben rengeteg minden mással (érdekesebb dologgal) is foglalkozhat. Számára a tanítás csupán játék, egy ugródeszka a való életbe. Az *üzleti úton* levő céltudatos pedagógus úgy véli, bármelyik iskolában képes ugyanazt és ugyanúgy megtanítani, függetlenül az adott iskola hagyományaitól.

Az ő tantárgya, az ő tudása fix és természetesen a legfontosabb – az ének, dráma vagy testnevelés, netán a gyermek lelkigondozása, haszontalan a szemében. Az *idegenvezető* tanár saját tárgykörében jól tájékozott, jól irányítja a hallgatóit, és képes alkalmazkodni is a csoportja igényeihez. Elkalauzolja őket a világban, de a tanítványok kisebb-nagyobb érzelmi kötődései elől elzárkózik.

Az eddig felsorolt pedagógustípusok mind csak rövid időt töltenek a diákokkal, és szívesen szabadulnak a kötöttségektől. Velük szemben a *zarándok* pedagógus végig együtt utazik a diákjaival, miközben számít rá, hogy a közös út folyamánként minden szereplő átalakul. Számára a tanulás tárgyai szent dolgok, a tanulási tér pedig megszentelt hely.

Egyik *zarándok* tanár vagy diák sem hiszi azt, hogy az út könnyű, sima, vagy mindig világos. Abban azonban maximálisan hisz mindegyikük, hogy képes céltudatossá válni és nyitottá a változásra. A *zarándok* pedagógus felismeri, hogy sok diákja esetleg csak nyaral, vagy üzleti úton van, vagy turistáskodik az iskolában, éppen ezért az a célja, hogy felismertesse velük a *zarándoklét* értelmét és szépségét.

Természetesen az itt felsorolt pedagógusok neve gazdagon folytatható lenne. A korábbi századok és korunk híres magyar (főleg gyalogszerrel járó) utazóinak irataiból alapos dokumentumelemzéssel nemcsak történeti, kulturális adatokra bukkanhatunk, hanem feltárul belőlük az úti kalandok személyiségre gyakorolt hatása is. Mindenképpen *hiánypótló* lenne egy ilyen jellegű kutatómunka publikálása.⁷

Vallási turizmus

A virágzó vallási turizmus – amelynek térnyeréséhez erőteljesen hozzájárulnak az olcsó, gyors és szervezett körutak – egyre fokozódó népszerűségével is magyarázható a *zarándok* számának hirtelen növekedése, illetve talán ezzel is feloldódni látszik az a dichotómia, amely az egyre erősebben szekularizálódó Európa és a *zarándokutak* szerepének felértékelődése között áll fenn.

⁷ 1991-ben a III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadások széles körben foglalkoztak a hazai és külföldi peregrinációkkal. Az előadásokat nyomtatott és elektronikus formában is elérhetővé tették. A három kötet olyan témákat ölel fel, mint például a klasszikus egyetemjárás, nyelvészeti barangolások, migrációs folyamatok, folklór stb. Ld. Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1993. <http://mek.oszk.hu/06300/06387/pdf/> (Letöltve: 2017. 11. 14.)

Egyre több országban hódítanak az ún. hitalapú utazási irodák szervezett útjai. Az Amerikai Egyesült Államokban gyökerező Faith Travel Association (FTA)⁸ célja, hogy az egyes utazási irodák számára megkönnyítse egy új, a vallások iránt érdeklődő, hitrendszer alapján útirányt választó klienskör megszerzését, ezzel egyedülálló szolgáltatást nyújtva a legkülönbözőbb korosztályú utazóknak.⁹ Az Amerikai Egyesült Államokbeli Utazási Szövetség (USTA) 2015-ös tájékoztatása szerint az államokbeli utazók 25%-a venne részt szívesen valamilyen spirituális vakáción. Az erre épülő üzletág Izraelben, Rómában vagy Szaud-Arábiában is többmilliárdos pénzbeli forgalmat bonyolít le, amely folyamatosan tovább növekszik. A hitalapú turizmus – vagy ahogyan magyarul a legtöbbször emlegetjük (holott van különbség) vallási turizmus – túlmutat a hagyományos zárandoklaton és missziós utakon, ugyanis ezeket olyan tágan értelmezi, amelyekbe becsatlakozik, amelyek mellett megfér bármilyen egyéni vagy csoportos szabadidős túra, ifjúsági kalandkirándulás vagy konferenciautazás.

Úgy tűnik (az előkutatás adatai is ezt támasztják alá), az európai zárandokutakat élvezők számára napjainkban egyre kisebb szerepet tölt be a vallási indíttatás, és sokkal inkább nő a vallásoktól független kulturális érdeklődés vagy a vallásoktól független spirituális szomjúság.

Az is lehetséges, hogy a szakrális és szekuláris mára már nem egymást kizáró jelenségek, nem is egzakt kategóriák, hanem inkább egy skála két pontjai (de nem végpontjai), amelyek lehetőséget biztosítanak számos szakrális-szekuláris kombinációnak. Előfordulhat, hogy a zárandoklattal társított áhítatos, alázatos és a turizmussal társított hedonisztikus viselkedésmód felcserélődhet: zárandokból válhat turista, egy turistának pedig lehet olyan pillanatokban része, amelyeket spirituálisnak ír le. (Beckstead, 2010, idézi Schnell–Pali, 2013.)

Mindenesetre bármelyik vallásról legyen szó, „egyértelműen megállapítható, hogy a zárandoklatok az emberi tevékenység alapvető formái, melyek minden vallásban fontos szerepet kaptak, és a hívők számára lélekemelő jelentőségük volt és lesz is a jövő-

⁸ A 2014-ben indított, üzleti alapokon nyugvó szolgáltatást utazási szakemberek, szervezetek vezetik világszerte, akiknek célja, hogy megkönnyítsék a kapcsolatot az utazási irodák, az utazásszervezők, az egyes vallási célpontok és vallási vezetők (ideértve a papokat, a minisztereket és a rabbikat is) között. Vö. <http://www.travelmarketreport.com/articles/Beyond-Religious-Sites-Faith-Based-Travel-Has-Evolved> (Letöltve: 2016. 10. 14.)

⁹ Erről lásd bővebben: <http://www.travelmarketreport.com/articles/Faith-Travel-Association-Welcomes-Agents> (Letöltve: 2016. 10. 14.)

ben”. (Korpics, 2014. 138.) Ez a kijelentés két igazolandó részletet is felvet. Vajon tényleg minden vallásban fontos szerepe van a zárandoklatnak? Úgy vélem, ez még bizonyítást igényel. Van-e különbség a hívők és a nem hívők számára a zárandoklatok lélekemelő jelentősége között? Vajon századunkban még mindig a vallásgyakorlás privilégiuma lenne a zárandoklat?

Lehetnek olyan résztvevői is a zárandoklatnak, akikről távol áll mindennemű vallásgyakorlási forma. Vajon ettől még ők ugyanolyan zárandokok, mint útítársaik? Vagy inkább hátizsákos kirándulók, akik „köszönés nélkül” mennek el a szentek relikviái mellett? Kulturálisan kíváncsiak, akiknek úton levése (tudatos) vallásgyakorlástól mentes egy olyan szakrális térbe lépve (és ott heteket, hónapokat töltve), ahol vallásgyakorló zárandok szállásadókkal, szertartásokkal és szent rekvizitumokkal találkoznak? Milyen hatással van rájuk az út? Változtat-e bármit is azon, ami miatt útnak indultak? Ezek a kérdések kihatottak vizsgálatomra, amelyet a következő fejezetben mutatok be részletesebben.

A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS ÉS EREDMÉNYEI

Felmérésem előkutatásnak tekinthető, amely a magyarországi zárandokok útnak indulási motivációjára és az út során átélt személyiségformáló, illetve „csodás” élményeknek a meg tapasztalására kérdezett rá elsősorban.

A vizsgálat középpontjában álló probléma

A következő kérdésekre kerestem válaszokat:

- a) A zárandokúton résztvevőket mi motiválta az elindulásra?
- b) Mit jelent számukra a zárandoklét?
- c) Milyen kihívásokat éltek meg zárandoklat közben?
- d) Milyen személyiségformáló hatások érték őket az úton?
- e) Volt-e részük, és ha igen, milyen általuk megmagyarázhatatlan, felemelő és transzcendens élményben?
- f) Az életük mely területein tapasztaltak meg pozitív változásokat?

Kérdőívet hólabda módszerrel jutattam el a célcsoporthoz, amely a zarándokutat életében legalább egyszer megjárta személyeket foglalta magába. Kérdőívem felépítése összetett volt, kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokra egyaránt alkalmas. Fontos kiemelni, hogy a kis minta (összesen 70 fő) által szolgáltatott adatok nem reprezentatívak, azokról mindennemű következtetés csak óvatosan vonható le.

A demográfiai jellemzők alapján elmondható, hogy a kérdőívet kitöltők 76%-a (53 fő) nő, 24%-a (17 fő) pedig férfi.¹⁰ Az életkori átlaguk 45,4 év.

Eredmények

Útirányok

A felmérésben résztvevők többsége, 37%-uk járt a Santiago de Compostela zarándokúton, 30,6%-uk pedig egyéb helyszíneken. Egy-egy fő járt az angliai Canterburyben, az izraeli Haifában és Jeruzsálemben. Az egyéb helyszíneken belül 8 konkrét, hazánkon kívüli helyszínt adtak meg a kitöltők (Taizé, Mathura, Varanasi, Mariazell, Krakkó, Ószandec, Medjugorje és Csíksomlyó). 14-en magyarországi zarándokhelyeket soroltak fel (pl. Kalotaszeg, Szilágynagyfalu, Máriapócs, Lébény). 15-en pedig hazai zarándokútvonalakat említettek (1-1 fő a Szent Erzsébet és a Szent Jakab Zarándokutat, 4-4 fő a Magyar Zarándokutat és a Mária utat és 5 fő a Via Margaritarumot, azaz a Gyöngyök Útját).

A kérdőív egyik gyenge (és egyben tovább vizsgálendő) pontja a zarándokok utazási módjára irányul. Annak ellenére, hogy a megtett útvonalakra vonatkozó kérdésben szerepelt a „gyalog, biciklivel vagy lóháton” szempont, a szöveges válaszokból kiderül, hogy a kérdéssort számos olyan zarándokúton részt vett személy is kitöltötte, aki saját maga alig tett meg néhány kilométert gyalog az adott szent hely irányába, mert odáig busszal vagy kocsival utazott. Ezzel számomra a résztvevők turista jellege válik dominánssá, és kérdésessé válik ezen szereplők zarándokként való feltüntetése. Vajon odaí-

¹⁰ A nembeli eloszlás feltehetően inkább a kérdőív kitöltési hajlandóságra mutat rá, és nem biztos, hogy valós képet ad a zarándokutat megjárta valós nembeli eloszlásokról. Ha például megnézzük a spanyolországi zarándokútvonalakon bejegyzett zarándokok eloszlását 2004 és 2015 között, egyértelműen a férfiak többségi részvételével találkozunk. Vö. <https://oficinadelperegrino.com> (Letöltve: 2016. 07. 01.)

télhetjük-e ezt a „címet” vagy szerepet, ha a középkoron átívelő hagyományokat vesszük figyelembe? Vajon egy-egy „instant” élmény (amely például egy négynapos zárandoklátogatásra korlátozódik oda-vissza buszúttal együtt) mennyiben összehasonlítható a több hetet igénybe vevő, fizikai megterheléssel tetézett úttal? Mindezen különbség levonhat-e bármit is a megtapasztalt élmények súlyából?

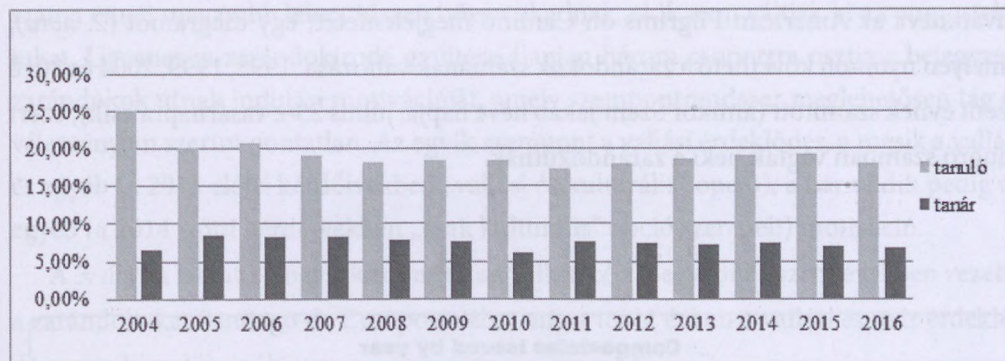
Az utak látogatottsága

A megkérdezettek 1988 és 2013 között kisebb-nagyobb megszakításokkal járták a zárandokutakat. A legkorábbi feltüntetett dátum tehát 1988, egy fő részvételével. 30 fő (a válaszadók 43%-a) egyszer, egy adott évben vett részt zárandokúton, két évben 9 fő (13%), három évben 8 fő (11%) és négy vagy annál több évben 23 fő (33%). A kapott válaszok azt mutatják, hogy az utak legalább egyszer visszahívják, illetve további útvonalakra csábítják a zárandokok több mint felét, azaz 57%-át. Előfordulhat ugyanis, hogy ugyanazt az utat járták többször különböző években vagy folytatólagosan (akkor is kitölthette a kérdőívet, ha az utat elkezdte, de még nem ért az adott szent helyre, mert például több részletben tette meg), illetve újabb zárandokhelyszíneket kerestek fel. A többség (74%) továbbra is elkötelezett volt a zárandoklás iránt, 5,71%-uk pedig tervezte, hogy elmegy még. A megkérdezettek közel azonos arányban (30 és 31 fő) egyedül vagy csoportban, legkevesebben (13%) pedig párban indult útnak.

A résztvevők foglalkozásából megállapítható, hogy több mint negyedrészük (27,14%) dolgozott a pedagógia valamely területén és 10%-uk tanulói jogviszonnyal bírt.

Sajnos nem áll rendelkezésünkre még olyan átfogó adat, amely a világ zárandokhelyeit látogatók foglalkozásbeli eloszlását mutatná. Az európai zárandokutak közül a legjobban a spanyolországi zárandokút dokumentált. Az el Camino de Santiago zárandokirodája az igazolásukat átvevő zárandokoknál rákérdez azok foglalkozására is. Ezen iroda adatai alapján megnéztem a magukat tanulóként és pedagógusként jegyzett utazók adatait. Megállapítható, hogy a tanulók létszáma 2004–2014 között folyamatosan csökken, 2015-től pedig elkezdődött a diákszárándokok számának alig

1%-nyi emelkedése. A pedagógusok esetében a 2004-es szentévhez képest 2006–2008 között átmeneti létszámemelkedés történt (a legmagasabb érték 2005-ben 8,45%), amely azonban folyamatos csökkenést mutat napjainkig (a legalacsonyabb érték 2010-ben 6,14%).

1. ábra. Pedagógusok és diákok száma 2004–2016 között a spanyolországi el caminókon
(saját készítés)

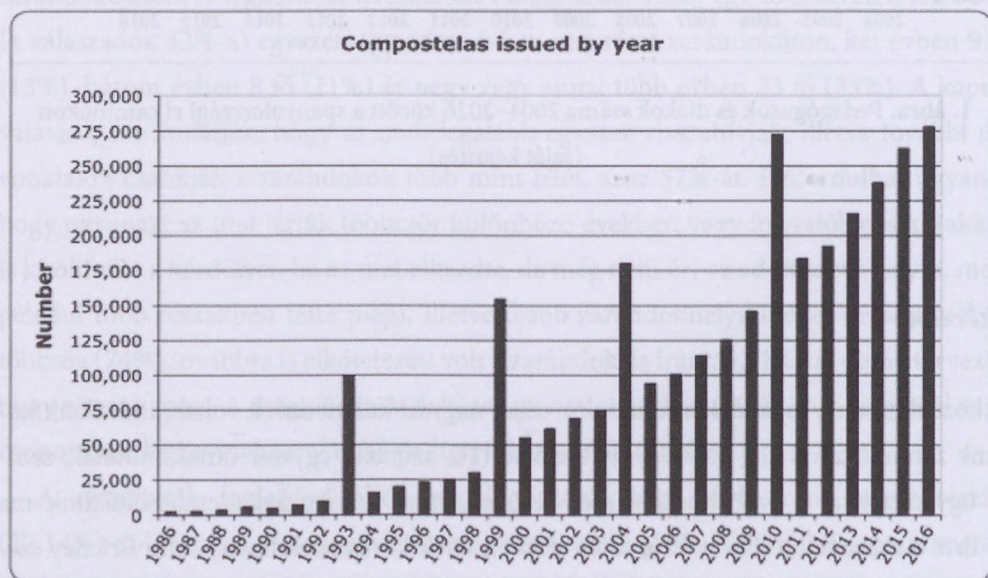
Úti célok

A középkorban a zarándoklatra indulók céljai nagyon különbözőek voltak, indítékaik körünk zarándokaival alig összeegyeztethetők. (Ha azonban egyszer útnak indultak, szinte ugyanazokkal a problémákkal szembesültek, mint amelyekkel szembesülhetünk ma is. Erre a zarándokút kihívásairól szóló részben térek ki részletesebben.) John Brierley szerint a ma zarándokát az a cél vezérli, hogy „ellenállásunkon áttörjünk, megszabaduljunk kötöttségeinktől és szabadon engedjük megérzéseinket, továbbá azok legyünk, akik vagyunk”. (Brierley, 2006. 27.)

A zarándokok úti céljait illetően viszonylag keveset tudunk. A spanyolországi zarándokirodában Santiago de Compostelában 1986-tól jegyzik, hogy hány hivatalos oklevélet (compostela) adtak ki. A dokumentum igazolja a Szent Jakab út teljesítését, amit az válthat ki, aki Szent Jakab sírjáig az utolsó (legalább) 100 km-t gyalog vagy lóháton tette meg, vagy az utolsó legalább 200 km-t biciklivel.¹¹ Ennek értelmében ezen zarándokok

¹¹ Ez alól a mozgássérültek kivételt képeznek. Ld. <https://oficinadelperegrino.com/en/pilgrimage/the-com>

bejegyzésre kerülnek, és igazolást kapnak a zarándoklatról (legalább négy oklevél adható ki az egyes útvonalakhoz kapcsolódóan). A hivatalos eljárás csekély költsége mellett ki kell tölteniük egy rövid kérdőívet, amelyben nyilatkoznak nemükről, nemzetiségükről és a zarándoklatuk céljáról.¹² Az Oficina de Acogida de Peregrinos adatbázisára hivatkozva az American Pilgrims on Camino megjelentetett egy diagramot (2. ábra), amelyen nyomon követhető a zarándokok számának változása. 1993, 1999, 2004 és 2010 szent évnek számított (amikor Szent Jakab neve napja, július 25-e vasárnapra esik), ezért kiugró számban vágtak neki a zarándokútnak.

2. ábra. 1986 és 2016 között kiadott compostelák

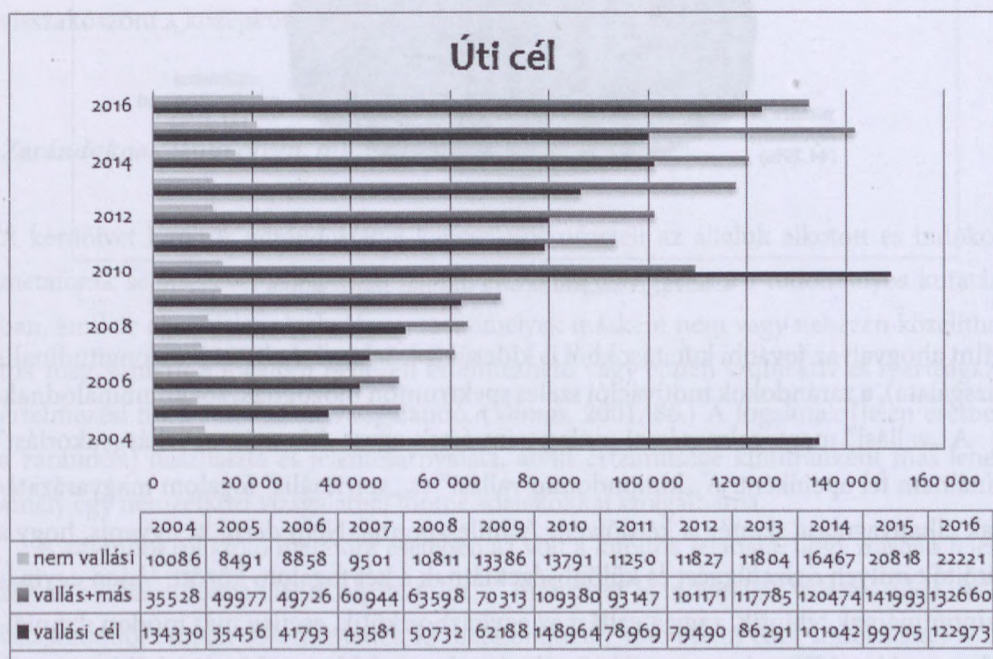
(Forrás: http://www.americanpilgrims.org/assets/media/statistics/compostelas_by_year_86-16.pdf)

postela/ (Letöltve: 2016. 08. 01.) A compostelát kiérdemlők között jelentős számban fordulhatnak elő olyanok is, akik „csupán” a zarándokúton járók, mindenféle vallásgyakorlási célzat nélkül, és magukat sem tekintik zarándokoknak.

¹² Erről az út megkezdésekor az ún. „credential” (zarándokútlevél) kiváltásakor is nyilatkozhatnak a személyes adataik kötelező megadásakor. A zarándokútlevél kiváltásának formanyomtatványa ugyanis a mai napig nem egységes az országban.

Összehasonlításképpen jegyzem meg, hogy az Oficina de Acogida de Peregrinos saját honlapján közzétett információk alapján – némi eltéréssel¹³ – 2004 és 2015 között a zarándokok folyamatos, évenkénti kb. 20 000 fős emelkedése látható. Itt is érvényes az, amit korábban már megállapítottunk, hogy a több mint 100 km-t megtett zarándokok száma ennél magasabb lehet, hiszen bőven akadnak, akik nem váltják ki a compostelájukat. Ugyanezen zarándokiroda gyűjtése alapján három csoportra osztja a bejegyzett zarándokok útnak indulási motivációját, amely szempontrendszer meglehetősen tág és véleményem szerint pontatlan. Az egyik szempont a vallási érdeklődés, a másik a vallási és egyéb (a 2014 előtti kérdőívekben „vallási és kulturális” opció), a harmadik pedig az egyéb (a 2014 előtti kérdőívekben „csak kulturális” opció szerepelt) motiváció.

A 3. ábrán látható, hogy a kimondottan vallási célzat egyedül a szent években vezette a zarándokokat Santiago de Compostelába, míg a többi évben a vallási és más érdeklődés egyvelege dominált.

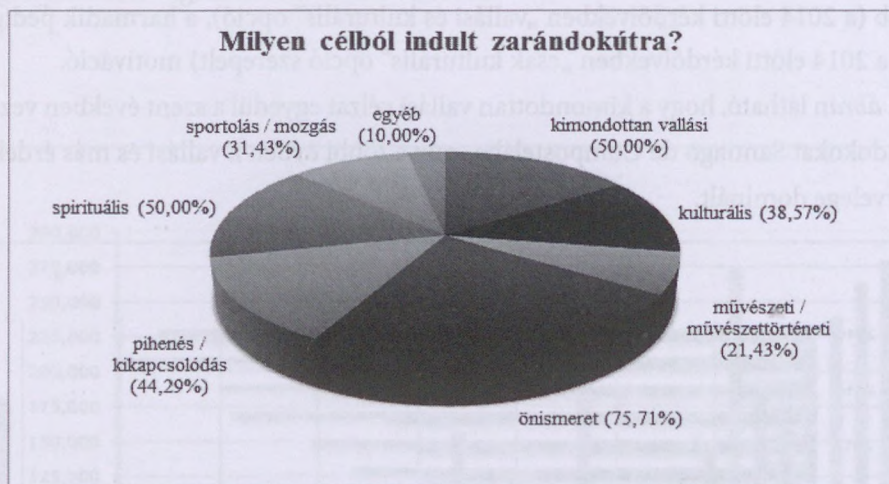
3. ábra. Úti célok 2004–2016 között

Forrás: <https://oficinadelperegrino.com> (saját ábra)

¹³ A 2013-ban lementett számadatokhoz képest a 2004–2012 közötti adatok 26,29%-a nem egyezik meg a 2016-ban ellenőrzött, honlapon szereplő statisztikákkal. Vö. <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> (Letöltve: 2016. 07. 01.)

Sajnos ebben nem szerepel a rekreációs célzatú, az önismereti vagy a nem vallási, nem is kulturális, de spirituális útkeresés. Kérdőívemben ezért ennél tágabb dimenziót kínáltam fel a kitöltőknek. Maximum négy indokot jelölhettek meg.

A válaszok közül kiemelkedik az önismeretre vágyók aránya: 53 fő (75,71%). Ezt követően 50-50%-ban fordult elő kimondottan vallási és spirituális indok. 14-en mindkét szempontot bejelölték, míg a többiek számára nem esett egybe ez a két minőség. 15 fő (21,42%) hagyta érintetlenül a kimondottan vallási és a spirituális szempontot.

4. ábra. A zarándokútra indulás motivációja

Mint ahogyan az további kutatásokból is kiderül (pl. *Schnell–Pali* 2012-es longitudinális vizsgálata), a zarándokok motivációi széles spektrumon mozognak, sőt kombinálódnak.

A „vallási” megfogalmazással utólag nem értek egyet. Ma már a „vallásgyakorlást” kínálnám fel opcióként. A „kimondottan vallási” és „spirituális” fogalom magyarázatának elhanyagolása szintén a kérdőívem Achilles-pontja. Nem derül ki ugyanis, hogy a kitöltők milyen összefüggést és különbséget látnak a két fogalom között. Vajon egymás szinonimáinak tekintik, vagy a vallást az egyházhoz kötik, esetleg más módon definiálják magukban? Tény, hogy a vallás fogalmát sokan sokféle megközelítésből határozták meg tudományterületektől függően. A *Világvallások* akadémiai lexikonának előszavában sem szerepel (egy) pontos definíció: „közel ötven további meghatározás sokat elmond a vallásról, de önmagában egyik sem árulja el pontosan, hogy mi az. Egyesek a vallás egyéni, mások társadalmi dimenzióját hangsúlyozzák; vannak, akik a gondolati

tartalmakat, mások a különféle gyakorlatokat; egyesek a vallási struktúrát, megint mások a vallás funkcióit. Egyeseknél a magánszféra, másoknál a nyilvános elemek kerülnek előtérbe; vannak, akik az e világot, és vannak, akik a transzcendenst vizsgálják; egyesek a vallás igazságát emelik ki, mások azt, hogy a vallás illúzió.” (Görföl-Máté-Tóth, 2009. 18–19.) Jelen esetben a vallás fogalomértelmezésének diverziós erejét tovább erősítem azzal, hogy magára hagytam egyéni értelmezési horizontjával a kérdőívre válaszolót. Ettől pedig nem hogy szűkülte vagy pontosabbá vált volna a kapott eredmény, hanem további kérdések és vizsgálandó pontok adódtak, úgymint a vallási vitalitás, a vallási aktivitás megnyilvánulási formái a zárándoklatokban stb.

44,29%-ban pihenés / kapcsolódás, 38,57%-ban kulturális érdeklődés, 31,43%-ban sportolás / mozgás, 21,43%-ban pedig művészeti / művészettörténeti érdeklődés állt a zárándokok fókuszában. Az egyéb válaszok (10%) között szerepelt: hálaadás (1 fő), nyelvgyakorlás (1 fő), találkozás (2 fő) és belső útra hívás (3 fő) – egy fő esetében tehát visszaköszönt a középkori zárándoklatok egyik célja.

Zarándoknak lenni olyan, mint...

A kérdőívet kitöltők *zarándoklét*tel kapcsolatos nézeteit az általuk alkotott és indokolt metaforák segítségével vizsgáltam. A metaforavizsgálat gyakori a tudományos kutatásban, amikor olyan jelenségekről van szó, amelyek másként nem vagy nehezen közelíthetők meg, amikor a fogalom nehezen értelmezhető vagy éppen szubjektív és szerteágazó értelmezési horizontja miatt vizsgálandó. (Vámos, 2001. 86.) A fogalmak (jelen esetben a zárándok) használata és jelentésárnyalata, átvitt értelműsége kultúránként más lehet, amely egy nemzetközi vizsgálatnál fontos adalékokkal szolgálhatna.

A zárándokról szóló metafora esetében az volt a kitöltők feladata, hogy írásban fejezzék be a „Zarándoknak lenni olyan, mint...” mondatot és indokolják választásukat. A 70 válaszadóból csupán 25-en fejtették ki metaforájukat, 45-en nem éltek indoklással. A 25 részletes válasz indoklásából 27 elem volt kategorizálható.

A válaszadók szerint a *zarándoklét* azonos mértékben (5-5 egység) hasonlít az *önreflektív*, *önismereti életúthoz* és a *szabad, önálló és független madárléthez*. A rövid esszék néhány olyan jellegzetességét emelem ki – és az írások részleteivel illusztrálom –, amelyek az *elsődleges* elemzés után láthatóak voltak. Az írások alapján két különböző gondolkodási

folyamatra lehet következtetni. A válaszadók a fogalmazások elején képet találtak, majd az indoklásban megpróbálták felsorolni a kép olyan jellemzőit, amelyeket átvihetőknek tartottak a zárándokra. Csak ketten voltak, akik először a zárándok jellemzőit határozták meg és azután ehhez keresték meg a képet.

Ketten a *gyermekké váláshoz* hasonlították a zárándoklétet: „Ugyanaz a napi feladat, minden nap, és van idő szemlélődni a világban.” „Gyermeki nyitottsággal tekintesz a téged körülvevő világra és azt felfedezed, újraértelmezed. Olyan, mintha gyereklélekkel az életedre rálátnál, amit már megéltél.” Szintén ketten a szabad, problémamentes ifúsághoz hasonlították: „ha visszanyerném az ifjú koromat. Megszűnnek az itthoni problémák, a családról való gondoskodás felelőssége... Hátizsákkal a vállamon olyan, mint tizenéves koromban, szabad vagyok és független a problémáktól.”

Négy válaszadó közül egyikük *az Istenhez való közelségről* így ír: „Hisszük, valljuk, hogy az imádságban közelebb lehet kerülni Istenhez, ám a mindennapokban csak meglehetősen kevés időt szentelünk az imádságnak. Amikor zárándok vagyok, akkor az idő egy jelentős része imádságban telik, és ez egészen új felismerésekhez és bizonyosságokhoz vezet.”

A *keresés* motívumát négyen négyféleképpen fogták meg. Van, aki útkeresésnek látja, más énkeresésnek, megint más pedig a válaszok meglelését látja benne: „erdőből kiutat keresni. Azért gondolom ezt, mert az útkeresés félelmetes, hogy nem találom ki, de egyben gyönyörű, mert sok-sok szépséggel találkozom.” „Mert a zárándok úton van, keres, folyton keres, célba akar érni, ez a mozgatója.” „Amikor az ember keresi saját magát! Megköszönhet és kérhet az Istennek-Istentől!” „Egy cél elérése érdekében indulunk el, de maga az út ugyanolyan fontos. És út közben pedig gondolkodunk, és keressük a válaszokat a kérdéseinkre, megoldást a problémáinkra.”

A *szabadsághoz* kapcsolódóan a *madár* képével él és az önálló, *független* életet hangsúlyozza öt válaszadó.

Hatan *reflektív életútban* látják a zárándokformát: „még egyszer végig élni az életet. A hosszú úton az imádság mellett rengeteg idő van arra, hogy valaki végiggondolja, hol hibázott, mit tenne másként, ha lehetne, mire van lehetősége a hibái kijavításában. Természetesen az élet örömteli eseményeinek újragondolására is lehetőség van, és hálát adni Istennek érte.” „...időnként nagytakarítást tartani. Hétköznapi nem mindig érünk rá, vagy nincs mindig energiánk olyan kérdésekkel foglalkozni, mint ki

vagyok én, hová tartok, mit akarok az élettől, miért csinálom, amit csinállok. Zarándoklat közben az ember ezeken a kérdéseken gondolkodik el, »rendet tesz« a fejében, keresi a válaszokat, mint ahogy nagytakarításkor keressük a rendetlenségben elveszett holmijainkat.”

Négy választ az *egyéb* kategóriába soroltam, amelyek az 1. táblázatból kiolvashatók.

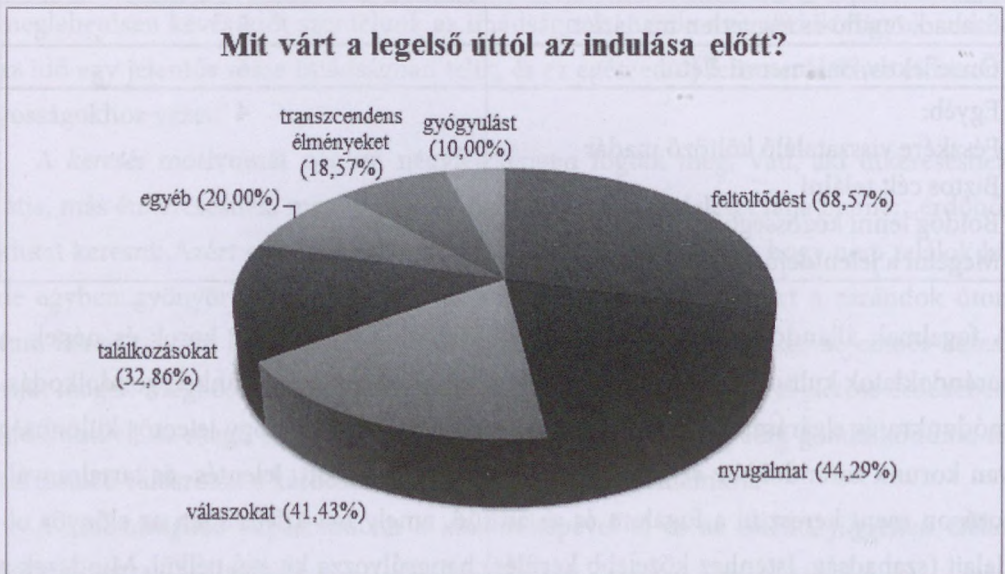
1. táblázat. Metaforavizsgálat: „Zarándoknak lenni olyan, mint...”

Mihez hasonlít a zarándok, milyen zarándoknak lenni?	
A kategóriaegységek megnevezése	A kategóriaegységek előfordulásának száma
Gyermeknek lenni	2
Szabad ifjú, aki független a problémáktól	2
Közelebb kerülni Istenhez	4
Keresés	4
Szabad, önálló és független madárlét	5
Önreflektív, önismereti életút	6
Egyéb: Félszékére visszataláló költöző madár Biztos célt találni Boldog lenni közösségben Megélni a jelenidejűséget	4

A fogalmak állandósága megkérdőjelezhető, hiszen a különböző korok és népek, a zarándoklatok kulturális hagyományai hatást gyakorolnak a nyelvünkre, gondolkodásmódunkra és elvárásainkra is. Az eredményekből jól látszik, hogy jelentős különbség van korunk zarándokléte és a középkori zarándoklét között. Jelentés- és tartalomváltozáson ment keresztül a fogalom és az attitűd, amely ma kifejezetten az előnyös oldalait (szabadság, Istenhez közelebb kerülés) hangsúlyozza kivétel nélkül. Mindezek a kérdések a fogalmakról való gondolkodással is összefüggnek, azzal, hogy kik mennyire fogadják el, hogy a fogalmak mindig ugyanarra vonatkoznak, és legfeljebb a róluk alkotott elképzelések különböznek.

A legelső zárándokút

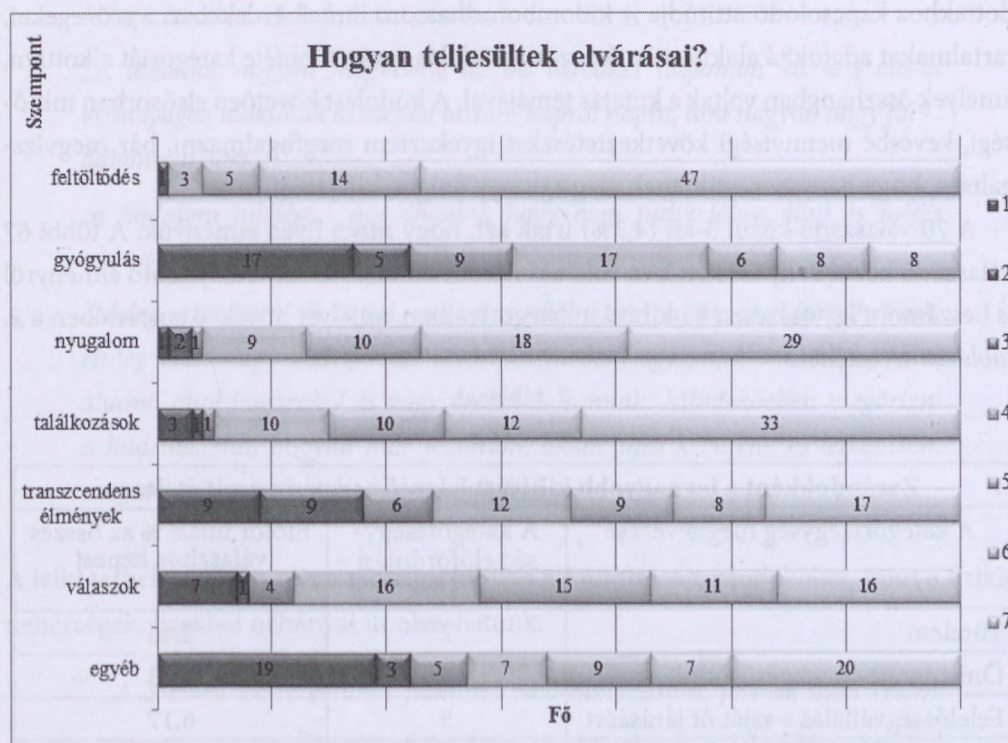
A válaszadók legelső útjukra úgy emlékeznek vissza, mint amitől nagyrészt feltöltődést (48 fő), ezt követően nyugalmat (31 fő), az őket belül foglalkoztató kérdésekre válaszokat (29 fő), találkozásokat (23 fő), egyebet (14 fő), transzcendens élményeket (13 fő) és igen kis részben gyógyulást (7 fő) vártak. (A százalékos eloszlást az 5. ábra szemlélteti.) A 14 egyéb válaszban 4-en semmit nem vártak, ezenkívül a következők szerepeltek: „a zárándokhelyen lévő liturgikus cselekményekbe való bekapcsolódásnak az élményét”, „igazolását annak, amit gondolok magamról”, „anyagi helyzet javulását”, „eltávolodást a hétköznapiaktól. Perspektívából ránézni az életemre”, „emlékezni őseink zárándokútjaira a milleniumi évben”, „hogyan teljesíthetem Isten akaratát életemben”, „lelépni a térképről”, „szabadságot”, „szép tájakat, az út megismerését”, „természetjárást a Hargitán”.

5. ábra. Az első zárándokút elvárása

Ezeket az elvárásokat egy 7-es skálán kellett értékelniük a kitöltőknek, ahol az 1-es azt jelentette, hogy „nem kapta meg”, a 7-es pedig azt, hogy „várakozásán felül kapta meg” (6. ábra). Az elvárásaikon felül egyértelműen a feltöltődés élményében volt része 67%-uknak. A multikulturális közegben való eszmei társra, „rokon lélekre” találás

váratlansága érthető módon megmagyarázhatja, hogy miért olyan magas (47%) a találkozások nagyra értékelése. A nyugalmat 41%-uk, transzcendens élményeket 24%-uk, válaszokat 23%-uk kapott elvárásain felül, éppen annyian, mint ahányan ezt a 7-es skálán 4-esre értékelték. 29%-uk megjelölte az egyebet is, több mint egynegyedük (27%) azonban itt egyáltalán nem kapta meg azt, amire vágyott, vagy amit elvárt az úttól. A gyógyulást 24-24%-uk 4-esre és 1-esre értékelt. A válaszadók többsége tehát nem egyszerűen elégedett mindazzal az élménnyel, amivel gazdagodott, hanem az elvárásaikon felül is nyertek belőlük.

6. ábra. Az első zarándokút elvárásainak teljesülése

Az előzetes elvárásokhoz képest a *feltöltődés* és *nyugalom* megtalálása esetében ezeket várták el a legtöbben és kapták meg elvárásaikon felül. *Gyógyulást* vártak a legkevésbé (mindössze 4,2%-uk), ehhez képest 8-an (összesen 11%) 7-esre értékelték a skálán ennek bekövetkezését. *Transzcendens élményeket* 18,57%-uk várt el, ehhez képest 24%-uk elvárásain felül részesült benne, ami pozitív elmozdulásra utal.

Kihívásokkal teli tapasztalatok

Szerettem volna tudni, hogy milyen maradandó „leg” élményeket őriznek magukban a zárandókúra menők. A következő mondat kifejtését vártam el tőlük: „Zárandokként a legnagyobb kihívást jelentő esemény, amit átéltem...”

Az esszéisztikus válaszokat a metaforakutatáshoz hasonlóan tartalomelemzéssel vizsgáltam meg, de ennél a kategorizálási folyamatnál mélyebb, szemantikai elemzésre volt szükség. A tartalomelemzés során arra törekedtem, hogy a szöveg rejtett mondanivalója, összefüggésrendszere is ismertté váljon, illetve a szöveg írójának az elmondottakhoz kapcsolódó attitűdje is kidomborodhasson. Ennek érdekében a szövegeket, tartalmakat adatokká alakítottam át, azaz a kódolás során többféle kategóriát alkottam, amelyek összhangban voltak a kutatás témájával. A kódolást követően elsősorban minőségi, kevésbé mennyiségi következtetéseket igyekeztem megfogalmazni, bár megvizsgáltam, hogy hányszor említenek meg egy-egy dolgot, kifejezést.

A 70 válaszadó közül 3-an (4,3%) írták azt, hogy nincs ilyen élményük. A többi 67 válaszadó közül volt, aki kettő, és volt, aki három különböző kihívást jelentő élményről is beszámolt, így összesen 81 kihívást kategorizáltam, amelyet növekvő sorrendben a 2. táblázat szemléltet.

2. táblázat.

A zárandók legnagyobb kihívásai

Zárandokként a legnagyobb kihívást jelentő esemény, amit átéltem		
A kategóriaegység megnevezése	A kategóriaegység előfordulási száma	Előfordulási % az összes válaszhoz képest
Türelem	2	2,46
Önismeretben megerősödni	4	4,93
Felelősségvállalás a saját út járásáért	5	6,17
Nyitni mások felé	6	7,40
Természeti viszontagságok leküzdése	6	7,40
Tolerancia, empátia	7	8,64
Kitartás lélekben	9	11,11
Fizikai korlátok leküzdése	29	35,80
Egyéb	11	13,58

A kilenc kategória közül kiemelkedik a fizikai korlátok leküzdése. Erről így írnak a zárandokok:

„A zárandoklás nagyon összetett dolog. Fizikai terhelés hatására az ember önmagával, Istennel, embertársaival találkozhat egészen bensőséges módon. Rengeteg dolog történik az emberrel, amik általában kívülről nem látszanak. Sokkal nehezebb feladat feldolgozni egy belső csalódást, mint egy fájdalmas vízhólyagot. Ha örömteli dolgok érik az embert a lába sem fáj. Ha a szíve nehéz valamitől, akkor már a negyedik kilométer után is alig vonszolja magát és legszívesebben feladná az egészet...”

„A lábamat nagyon megviselte az út. Mindkét talpamon kb. 4-5 cm-es vízhólyagok alakultak ki szépen lassan, napról napra, ami nagyon nagy fájdalommal járt.”

„a fájdalom túlélése... úgy ébredni, hogy nem tudsz lábra állni és mégis menni kell, mert menni akarsz...”

„Meleg vizet kérni és kapni, valamint találni egy pajtát, ahol fürödhethünk. Hideg vizes vagy meleg vizes lavórban fürdeni egy pajtában, és pajtában aludni, ahol bogarak / és vagy egerek is vannak. Mindeközben megőrizni a kitartásomat, hogyha már feladtam, akkor újra kezdjem, és lelkesítem magamat és másokat, hogy ne adjuk fel.”

A lelki terhek legalább olyan erőteljes kihívás elé állítják a zárandokokat, mint a fizikai nehézségek. Ezekből néhányat itt olvashatunk.

„A 3 évvel előtte elhunyt fiammal való álmodásom, jött az úton velem.”

„azoknak a nem mindennapi lelki akadályoknak a leküzdése, amelyek egy zárandokút során mindig, mondhatni kötelezően megjelennek.”

„...mikor megtudtam, hogy az Úton ottmaradt egy olyan nevű zárandoknő, akinek ugyan az volt a neve, mint anyámnak... és egy férfi zárandok, aki ott született ahol apám és én: én anyám nevében mentem (egyik ok), onnantól, hogy tudomásomra jutott ez, tudtam végig kell mennem helyettük is.”

A természet viszontagságai egyaránt igénybe veszik a testet és a lelket, türelemre és bizalomra egyaránt intenek. Az utakon gyakran találkozni a következő észrevételekkel:

„Amikor zuhogó esőben, teljesen átázva, átfázva, sajgó lábbal gyalogoltunk kilométereket, egy egész napon keresztül.”

„... a természet kihívásainak (hideg, eső, hó, hegyi patakok áradása) leküzdése.”

„Egy háromnapos tartós vihar, amit sátorban egy mezőn vészeltem át egyedül.”

Megmagyarázhatatlan élmények az úton

A középkori zarándokokra jellemző volt valamilyen istenkereső, mély lelki, netán vallási élményekre vágyó kontemplatív zarándoklat is. A fizikai kimerültség és a pszichikai megviseltség egyaránt hozzájárulhatott (és hozzájárulhat) megmagyarázhatatlan élmények megtapasztalásához. Feltételeztem, hogy a zarándokok többségének volt része ilyen élményben, ahogyan azt is, hogy a sokféle tapasztalatból (többször és többféle utat bejárva) válogathatnak, ezért a három legemlékezetesebb esemény leírását kértem tőlük arra vonatkozóan, hogy milyen csodákban volt részük az úton. Azt, hogy ki mit tulajdonít „csodának”, saját értelmezésükre bízam. Természetesen vitatható a megtapasztalások „csoda” mivolta, azonban nem célom az átélteket sem teológiai vagy vallásszociológiai, sem valláspszichológiai értelmezések mentén szétbontani és elbírálni.

Öten azt állították, hogy nem tapasztaltak csodának minősíthető élményt. Hárman nem szerettek volna válaszolni erre a kérdésre. Így összesen 62 válaszadó beérkezett élményeinek előfordulási arányát elemeztem, pontosan 127 részletesen kifejtett közleményből.

A tartalomelemzéses vizsgálat eredményét a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat. A zárandokok által megtapasztalt csodák

Csoda, amiben részem volt		
A kategóriaegység megnevezése	A kategóriaegység előfordulási száma és %-a	
Szabadságérzet	2	3,22%
A megérkezés pillanata, az út teljesítésének öröme	3	4,83%
Teljes lelki béke, jelenlét	4	6,45%
Közelebb kerülés Istenhez	7	11,29%
Látomások, jelenések	8	12,90%
Szertartásokhoz kapcsolódó élmények	9	14,52%
Felismerések	10	16,13%
Válaszok kapása	10	16,13%
Természeti jelenségek megtapasztalása	12	19,35%
A nehéz fizikai körülményeken való felülemelkedés	13	20,97%
Erőteljes fizikai állapotváltozás történik (pl. megszűnik a testi fájdalom vagy gyógyulás történik)	13	20,97%
Szeretet és figyelmesség	13	20,97%
Fizikai szükségletek váratlan kielégítése (olykor „kérd és megadatik”)	22	35,48%
Véletlen, meglepő találkozások, különleges barátságkötések	36	58,06%
Egyéb	10	16,13%

Az eredményből kiderül, hogy van három olyan élmény, amely valamilyen módon a transzcendenshez – a zárandokok indítékaihoz visszacsatolva pedig a spiritualitáshoz – kapcsolódik: *közelebb kerülés Istenhez, jelenések és szertartásokhoz kapcsolódó élmények* (pl. misék, a zárandokszállásra beérkező zárandokok lábmosása a szállásadó által). Ezek 38,71%-át teszik ki az összes „csodaélménynek”. Ehhez közeli értékben (35,48%) találjuk a fizikai szükségletek váratlan kielégülését. A zárandokok több mint fele a véletlen, nem várt emberi találkozásokat élte meg csodaként (36%), olyanokkal például, akik a semmiből bukkantak elő, hogy segítsenek, aztán ismét eltűntek a semmiben. A transzcendenst „nem mindennapi esetekben vagyunk képesek közvetlenül észlelni” (Korpics, 2014. 62). Néha kiszolgáltatottnak vagy nagyon is elcsendesültnek kell hozzá

lennünk. „A misztika fogalomkörén belül a transzcendenssel való találkozás olyan bizonyos élmény átélését jelenti, amelyben az egyes ember találkozik az őt magát és minden létezőt megalapozó isteni végtelenséggel, amely találkozás az embert egyesíti ezzel a határtalannal.” (Korpics, 2014. 69.) A résztvevők felsorolásainak sokszínűségéből még nem következik, hogy a csodáknak titulált – természetesen minden esetben kultúrafüggő – élmények mind transzcendensek, azonban az olyan tapasztalások, mint „közelebb kerülés Istenhez”, „látomások, jelenések”, „gyógyulások”, a „kérd és megadatik” élménye vagy a „véletlen találkozások” az ember és ezen „megmagyarázhatatlan” találkozására és érintkezésére utal. De vajon a transzcendens élmény tényleg minden esetben vallásos élménynek tekinthető?

A most következő személyes élménybeszámolók esetében érdemes külön megfigyelni a percepció és a vélekedés (jelentéstulajdonítás) kapcsolatát.

„Castrojerizben beszéltem egy idegen ember lakásába, mert megéreztem egy illatot az utcán. Bementem, ő éppen tömjént égetett. Összenéztünk, biccentettünk egymásnak. Ledobtam a hátizsákomat a földre és leültem egy sarokba. Nem szólt egy szót sem és nekem sem volt furcsa a helyzet. Teljesen természetes volt, hogy ezt teszem. Otthon éreztem magam, mint aki nagyon régóta ide igyekezett. Ahogy ott ültem hosszú időn át, valami megfogalmazhatatlan érzéshullám ment át rajtam, a lelkemen. Megvilágosodott előttem, miért vagyok az Úton. Mielőtt elhagytam volna a házat, utána mentem a konyhába. Főzött éppen. Meghajoltam előtte és megköszöntem, hogy ott lehettem. Átöleltük egymást, engem rázott a sírás. Egy olyan embert öleltem, akit ismertem. Mai napig nem tudom a nevét sem.”

„Amikor eltévedünk és a semmiből, a fák mögül, ahol se híre, se hamva háznak, lakosoknak, előtűnik egy némán mosolygó figura (többnyire férfi) és a helyes irányba mutat. Megköszönjük, majd amikor visszanézünk, ő már nincs ott.”

Nézzünk meg még több konkrét példát, amelyekből plasztikusan érzékelhetővé válik az átélt élményeknek a zárándokokra gyakorolt különleges hatása!

„A zarándoklat egy út. Eleje és vége van. Semmi sem érthető meg belőle pontosan egy mozzanat kiragadásával. A folyamatok misztikusak és csodálatosak. A zarándoklaton az a jó, hogy minderre hagy magának időt az ember.”

„Egész korábbi életem során nem nagyon hittem a csodákban, mert túlzottan racionális gondolkodású családban nőttem fel. A Camino után azonban már én is azt mondom, hogy léteznek csodák. Mi több, a Camino teli van csodákkal, ott ezek mindennaposak. Lehetetlen nem észrevenni ezt, mikor az Utat járja az ember.”

Amikor a zarándok mélypontra jut, kétségek gyötrik, hiányt szenved, és úgy véli, nincs tovább, olyankor váratlan megoldást kaphat, és úgy érezheti, kegyelemben részesült.

„Amikor kiborultam, mondjuk azért, mert első nap nem volt hol aludnom (nem volt pajta vagy sátor, ahol lett volna nekem alvóhely, valamint az első 15 km-es menet során vérhólyagos lett a talpam, éhes voltam és fáradt, nem kaptam meleg vizet a lavórban való mosakodáshoz a nap végén, akkor kiakadtam, és feladtam). Ketten sírva vezettek be a szálláshelyre. Másnap, az egyik pihenő során egy templomba értünk. Ott kiöntöttem a szívemet Istennek. Több dolgot is kértem tőle, például, hogy végre lássák el a sebemet, fürödhessenek meleg vízben, ágyban alhassak, és olyan levest kaphassak, amelyet a nagymamám készített, és szeretnék ágyban aludni, valamint fagyit enni, ami a zarándoklaton tilos volt. Nagyon ki voltam borulva nemcsak lelkileg, hanem fizikailag is, amikor ezeket átéltem. Depresszió miatt mentem el a zarándoklatra, abból akartam kigyógyulni. Nos, aznap kezdődtek a csodák, imameghallgatások. A nap végén olyan helyen adtak szállást, ahol meghívtak egy kedves nővérrel együtt vacsorára, ami nagyon szerény téztaleves volt, de pont olyan, amelyet nagymamám készített. Aztán a fiatal apáca felajánlotta, hogy alhatok mellette a konyhai kanapén, mert mindketten elfértünk, és végül átkísértek a szomszéd házba, ahol felajánlották, hogy zuhanyozzak le, és utána soron kívül ellátták a talpamon a sebeket. Másnap pedig meghívták a kis magyar csoportot a lenyeglek egy monostorba ebédre, ahol narancs fagyit volt a desszert. Mindannyian nagyon éhesek voltuk, mert nem volt sok pénzünk, és hiányzott a meleg étel.”

A kemény és szokatlan fizikai próbatételek közepette bármilyen kicsinek vagy (saját megszokott, hétköznapi világunkhoz képest) érdektelennek tűnő esemény (pl. a természet szépségére való váratlan rácsodálkozás) enyhet adhat, és maradandó élménnyé válhat.

„...amikor mész az emelkedőn 40 fokban, és azt hiszed már nem megy, és irtózatos a hőség, akkor felérsz a dombtetőre és kapsz egy fuvallatot. Annyit, amennyi épp kell, hogy tovább tudj menni.”

A határokat feszegető fizikai szükségletek hiánya egyszer csak megoldódik.

„Elfogyott minden ivóvizem a hőségben, bolt vagy kocsmá sehol a közelben, ekkor megállt mellettem egy lakóautó, és hideg ásványvízzel kínáltak meg.”

„A kiszáradás szélén állva, egyszer csak egy forrást láttam meg. Elméletileg 4 órára lett volna a következő forrás, de már órák óta nem volt vizem.”

„A szállástalálásunk többször is csodának tűnt. Pl.: A leghosszabb nap után (42 km), amit kevesebbre terveztünk, elég reménytelennek tűnt, hogy jut még hely nekünk, mert későn értünk a városba, amikor már általában minden szállás meg szokott telni, még az 50 fős szállások is. Pont annyi hely volt a kb. 20 fős zárandokszálláson, amennyien voltunk (hatan), és miután odaértünk, már zárták is be a kapukat.”

A következő idézetben a váratlan találkozás összekapcsolódik egy alvóhelyre találással is (tehát a fizikai szükséglet kielégítést kap).

„Barcelonából Pamplonába busszal utaztam. Helyjegyem volt. Amikor felszálltam a buszra, 2 spanyol már ült a helyemen. Hadonásztak, magyaráztak, hogy cseréljünk helyet, mert ők bizony jobb szeretnének itt ülni. Egyébként nem tolerálom az ilyen helyzeteket, de most rájuk hagytam, megkérdeztem, hol van az ő, illetve most már az én helyem. Leghátulra mutattak, mondanom sem kell a lehető legkényelmetlenebb helyre. Csöndben megjegyeztem magamnak, hogy jól kibabráltak velem. Leültem 3 idegen fiú

közé. Kb. 6 órás út várt rám. Próbáltam aludni kicsit, de a fiúk elkezdtek fociról beszélni, elég hangosan. Az egyikük brazil volt, a többi spanyol. Időnként bekapcsolódtam a beszélgetésbe. Mielőtt Pamplonába értünk volna, az egyik spanyol fiú megkérdezte, hol van a szállás lefoglalva. Én bizony úgy indultam el, hogy nem foglaltam semmit, ami már csak azért is butaság volt, mert éjjel érkeztem egy idegen városba. Fogalmam sem volt merre induljak szállás ügyben este 11-kor. Ekkor felajánlotta, hogy aludjak nála, és nem csak engem, de a brazil zarándokot is meghívta. Neki sem volt foglalása. Egyébként nagyon óvatos vagyok, de akkor nem éreztem rá okot. Azt gondoltam, ő egy angyal. Mekkora szerencse ez most nekem! Amikor a lakáshoz értünk, kiderült, hogy ő is vendégségbe ment rokonokhoz, nem is a saját otthonába hívott meg. Ekkor került sor a bemutatkozásra, úgy hívták: Gábiel...”

A következő idézetben a váratlan találkozás és a „kérd és megadatik” élménye is megjelenik.

„Mikor feltápáskodtam, megpillantottam egy magyar srácot, aki felém közeledett. Ismertem, mert előző este váltottunk pár szót Samosban. Reméltem, hogy Karcsi nem vette észre, mi történt. Mikor hozzám ért, felém nyújtotta a túrabotját. Nem akartam elfogadni, de meggyőződtem, hogy ha a Caminon kap valamit az ember, azt el kell fogadni. Megbeszéltük, hogy majd Santiagóban visszaadom neki, ha találkozunk. Ha meg nem, akkor az óceánnál. Boldogan mentem tovább, mert a bot fantasztikus volt, nagyon sokat segített. Ráadásul most velem járta másodszor az Utat, így nagyon vigyáztam rá, nehogy valahol elhagyjam. (Azért párszor majdnem sikerült.) Ezután többször már nem estem el. Jött helyette más: nem sokkal Santiago előtt elkezdtem sántítani. Hogy miért, ez soha nem derült ki, de még hazatérésem után is eltartott vagy 7-8 napig. A bot nélkül már nem is tudtam volna megtenni a napi távot. Nagyon összenőtünk, s bevallom, tartottam tőle, hogy hamarosan vissza kell adnom. [...] Beértem Santiagóba, s elkezdtem nézelődni a városban. Estére járt az idő, mikor eszembe jutott Karesz. Igen ám, de a bot éppen nem volt

nálam, s amúgy is reménykedtem, hátha nem akadok össze a megmentőmmel. Már éppen indultam vissza a szállásra, s örültem, hogy nyerek egy kis időt, amikor valamtól vezérelve bementem a székesegyházba. És kibe botlottam? Gondolom, kitaláltatok. Együtt elindultunk az Alberge felé, ám Karcsi megszólalt: – Elég, ha csak később adod vissza a botot. Megkönnyebbültem. Aztán mégis úgy alakult, hogy a lábam miatt az óceán felé az út felét busszal és taxival tettem meg, így másnap Negreirában könnyes búcsút vettem a bottól. Némi kalandok után Ceebe érkezvén a taxi kitett, s én nem tudtam, merre van a szállás. Sántikálva elindultam, hogy megkeressem. Nem telt bele 2 perc, s összeismerkedtem egy lánnyal, aki amint észrevette, hogy sántítok, örömmel nyújtotta felém a botját. Neki már úgysem kell, mondta, mert holnap hazaindul. Így lett »földet érésem« után pár perc múlva újra botom.”

Egy másik meglepő találkozás akár látomás is lehetne, amely egy erőteljes felismerést is tartogatott a zárandok számára.

„Egy ideje egyedül mentem már, gyorsaságom miatt elszakadtam két zárándoktól. Távol voltam minden falutól és emberi léteztől. Szerettem volna már beérkezni egy településre, megpihenni, inni. Egyszerre fokozódó, egyre erőteljesebb lihegésre lettem figyelmes a hátam mögött, aminek hatására megszorítottam lépteimet. A hang nem múlt el, attól tartottam, hogy egy kutya van a nyomomban, de amikor hátrafordultam, nem volt ott semmi. Hirtelen azonban előttem termett a semmiből egy fehér loncsos, bozontos kutya. Megtorpantam, a szívem hevesen vert, ő pedig csaholva közelített felém. Földbe gyökerezett a lábam, ugyanakkor váratlanul teljes nyugalom öntött el. A cipőm orrához érve a kutya elhányta magát, majd abba az irányba, ahonnan én jöttem, tovább ugatva, lihegve elfutott. Döbbenet néztem utána, majd a földre, ahol már alig volt nyoma a hányásnak. Meglepidősemből felocsúdva lassan továbbindultam, amikor ismét figyelmes lettem a »lihegő« hangra. Ekkor megigazítottam a hátizsákomat és hirtelen felismertem a hang forrását. Rájöttem, hogy mozgás közben a polifoamom adta ki ezt a hangot, amint nekisúrlódott, neki a zsákomnak. Ekkor esett le, hogy milyen erőteljes is a

tudat teremtő ereje. A félelmem manifestálta azt, amit elképzeltem, és egy ilyen abszurd helyzetbe hoztam magam ahhoz, hogy mindezt felismerjem. Se a kutya, se a félelmem nem volt valóságos. Ezt egy hatalmas leckének éltem meg és onnantól kezdve nagyon odafigyeltem a gondolataimra és érzéseimre.”

Istenélményekre, látomásokra is találni példát a beszámolókbán.

„Látomásom volt, Istent láttam kétszer.”

„Olyan érzés kerített hatalmába, mintha nem a földön járnék, hanem afelett, szinte lebegnék. Halottam a Szűzanya hangját – »Bízd rám a gyermekeidet!« Szívemet eltöltötte az önmagamtól való szabadulás vágya, helyébe egy belső békét, a Teremtő iránti feltétel nélküli ráhagyatkozás élményét élhettem át.”

„...az egyik zarándoklatomon láttam, hogy Mária szobra a lourdes-i főtéren, ahol az esti gyertyás körmenet zajlik, sír. Sírt, mert látta, mennyire üres az emberek szíve, nincs benne helye Istennek, embernek, várnak a csodára, vesznek rengeteg bazári kacatot, de nem térnek meg, nem tisztítják meg a szívüket, hogy Isten beléphessen oda. Nem személyes kapcsolatra várnak Istennel, hanem egy szolgáltatást, hogy gyógyítsa meg őket, hogy töltsen be szükségleteiket, ugyanakkor nem akarnak Isten barátai lenni. És ez mélyen elszomorította a Szűzanyát. Felvettem videóra könnyeit, mert nem csak én láttam, hanem két társam is, akikkel kimentünk Lourdes-ba.”

Előfordul, hogy váratlan testi elváltozásokat tapasztal egy-egy zarándok, amelyekre van, aki talál logikus magyarázatot, és van, aki nem.

„Egy barátnőmmel indultam, de elég hamar rájöttem, hogy egyedül kellene folytatnom az utat. Nem akartam egyedül hagyni (és megbántani sem), ezért egészen Burgosig vele tartottam, ahol – a tervek szerint – egy harmadik lány is csatlakozott hozzánk. Este nem mertem elmondani, hogy külön szeretnék menni. Egész éjjel nem aludtam, mert azon tépelődtem, hogy tudnék elválni tőlük. Reggelre diónagyságú daganatok nőttek a karomra, amivel a burgosi kórházba kellett mennem. Kértem, hogy induljanak el nélkülem. Aznap

délután telefonon mondtam el, hogy ne várjanak be, mert egyedül szeretnék menni. A kórházban kaptam valami injekciót, lassan rendbe jöttem (elvileg fertőzött szúnyogcsípések okozták a daganatokat). Az út hátralévő részén csak egyszer találkoztam a barátnőimmel, Astorgában, ahol hirtelen újradiónagyságú daganatok jelentek meg rajtam, és ott is kórházban kötöttem ki. Igazából azóta már tudom magamról, hogy durván pszichoszomatizálok, és már hozzászoktam a hasonló történésekhez, de akkor abszolút csodaként érzékeltam a dolgot.”

„Imádkoztam egy kisgyerek gyógyulásáért és két hónappal azután, hogy hazaértem, találkoztam az apukával, aki beszámolt róla, hogy a gyerek teljesen egészséges lett.”

A 3. táblázatban szerepeltetett 14+1 (a plusz 1 alatt az „egyéb” kategóriát értem) „csodatípus” tehát nem a keresztény katolikus egyház által hivatalosan is csodának elismert fogalmat fedi le, hanem sokkal inkább olyan meghatározó élmény(együttes)t jelent, amely az adott pillanatban misztikusnak, szokatlannak, lenyűgözőnek, borzongatónak, meghatónak és teljes egészében váratlannak (vagy éppen régóta áhítottnak és végre elnyertnek) hatott. Előfordulhat, hogy az eltérő kulturális körülményekből útnak induló zárándokok között az, ami az egyiknek csodaszámba megy (mert esetleg nem hitte, hogy vele valaha is elő fog fordulni hasonló), az az élmény egy másik zárándok számára egyáltalán nem meglepő.

A zárándoklat életformáló hatása

A zárándokút résztvevőit arra kértem, hogy 8 életterületet figyelembe véve értékeljék a hazatértük után bekövetkező változásokat. A válaszok összesítéséből megállapítható, hogy minden területen pozitív változást észleltek a kitöltők, kivéve a következőket: a párkapcsolat esetén 1 fő azt nyilatkozta, hogy „rosszabb lett”. Az egészség, az emberi kapcsolatok és a párkapcsolat 4 fő szerint lett „kicsit rosszabb”.

A boldogság tekintetében 42% érzékeli úgy, hogy jobb lett a zárándokútja után, 38% szerint sokkal jobb lett. A családi állapot 33%-ban jobb lett, 27%-ban kicsit jobb lett, 22%-ban nem változott és 18%-ban sokkal jobb lett. Az egészségük 44%-uk szerint nem

változott, 26%-uk szerint jobb lett, 17%-uk szerint sokkal jobb lett, 12%-uk szerint pedig kicsit jobb lett. Az *emberi kapcsolatok* 45%-uknál jobbak, 28%-uknál sokkal jobbak, 17%-uknál kicsit jobbak lettek, 9%-uknál nem változtak és 1%-uknál kicsit rosszabbak lettek. Az *önismeret* 48%-ban jobb lett, 39%-ban sokkal jobb lett, 9%-ban kicsit jobb lett, 4%-ban nem változott. *Párkapcsolatuk* 48%-uknál nem változott, 25%-uknál jobb lett, 16%-uknál sokkal jobb lett, 9%-uknál kicsit jobb lett, 3%-uknál kicsit rosszabb lett, 1%-uknál rosszabb lett. *Spiritualitásukban* 30%-uk sokkal jobb változást tapasztalt, 29%-uk úgy ítélte meg, hogy jobb lett, 25%-uk szerint nem változott, 16%-uknál kicsit jobb lett. A *vallásosságukban* 33%-ban nem észleltek változást, 29%-uk szerint jobb lett, 26%-uk érzi úgy, hogy sokkal jobb lett, 12%-uknak kicsit jobb lett.

4. táblázat. A vallásos / spirituális életre kiható események

Élménycategória megnevezése	Fő	%
A szeretet áradása	2	3,64
Fizikai határok megtapasztalása	4	7,27
Egyedüllét	6	10,91
A szükségletek váratlan kielégülése	10	18,18
Istenközelség az úton	13	23,64
Találkozások (hasonló vagy idegen nemzetiségű, felekezetű zarándoktársaikkal; madarakkal) és mély beszélgetések	14	25,45
Prédikáció, liturgikus cselekmények, áldások	27	49,09
Egyéb	3	5,45

A spiritualitás megélése a zarándokok számára egyértelműen sokkal gyakoribb és / vagy mélyebb lett; önismeretük, boldogságuk és emberi kapcsolataik pozitív irányba változtak, amit a zarándoklat utóhatásának tudnak be. Az egészség terén pedig többségében nem észleltek változást. Ezen adatok összhangban állnak egy 2014-es kvalitatív vizsgálattal, amelynek eredményei szerint „a zarándoklat a következő területeken rendelkezik terápiás potenciállal: biológiai, pszichológiai, szociális, spirituális. A terápiás jellegű pszichológiai, jóllét növelése felé irányuló hatások a szerzők szerint többek között a jelentésadás, a valahová tartozás, a másokhoz való kapcsolódás, a reflektálás, illetve a vigasztalás elősegítésében jelentkeznek.” (Warfield, Baker és Foxx, 2014, idézi Salgó, 2015. 24–25.) 58 zarándok végiggondolva eddigi zarándokútjait összegyűjtötte azon

eseményeket, amelyek meghatározó szerepet töltöttek be spirituális vagy vallásos életük alakulásában. A válaszadók közül háromnak nem volt része ilyenben. A fennmaradó 55 válaszadó elbeszélése szerint a hangsúlyos szerepű élményeket a 4. táblázatunk mutatja. A szükségletek váratlanul kielégítődnek, amikor például véletlen segítséget kap a zárándok.

„...kaptam bakancsot szombat délből egy kis városban a 34-es lábamra (tönkrement az előző, és azonnal kaptam ott és ilyen szerencsétlen időben magamnak egy újat). Erről álmodni sem mertem volna.”

Isten már-már kézzelfogható jelenlétét is tapasztalták a résztvevők.

„...többször is megtapasztaltam Isten gondoskodó szeretetét, de mindig magasabb szinten, ahol éppen tartottam, amit éppen be tudtam fogadni. A korábbi csodakérdésnél már bővebben is leírtam egy pár eseményt, de leginkább az hatott rám, hogy Isten velem van mindig, nem hagyott el. Zárándok út így az élet, mert ő a kísérem és társam, barátom és vezetőm, aki gondoskodik és szeret.”

„Búzatábla, ragyogó napsütés, enyhe szellő. A poros úton megyek. Megtorpanok. A ringó búzát nézem, már az út szélén állva. Ha létezik tökéletes pillanat, akkor ez az. Hirtelen minden olyan egyszerű és étellel teli! Jön a felismerés és vele együtt a sírás is. Mindenem megvan a boldogsághoz, ami nem köthető semmilyen tárgyhoz! Az élethez elég annyi, ami a hátamon van, az a pár holmi és étel a hátizsákban. A boldogsághoz pedig csak én magam... Akkor, ott a porban, Istennel találkoztam.”

„...egy fájós lábú néni azt mondta: szereti őt a Jóisten, mert ugyan nem tud már ilyen lábakkal elmenni a templomba, de a zárándokutát épp az ő háza előtt jelölte ki, így legalább segítheti, megsimogathatja és megkínálhatja az erre járó zárándokokat. Nem panaszkodott, boldog volt, pedig csak csoszogni bírt, mégis dicsérte a Teremtőt.”

A liturgikus eseményeknek önmagukban meghatározó szerepük volt a vallásgyakorlás vagy éppen a spirituális megérintődés alakulásában az úton, függetlenül attól, hogy az illető istenhívő volt-e vagy sem. Ez az élmény a résztvevők mintegy felére volt kiemelkedő hatással.

„Sacré Coeur nővérek megmosták a lábamat Zabaldikában”

„2010-ben (második, kerékpáros zarándokutamon) a csíksomlyói búcsúban, a kis csobotfalvai templomban a csángó mise és az azt követő találkozás, együtt éneklés a pusztinai csángó gyerekekkel. 2011-ben erdélyi fiatalokat segíthettem a Csíksomlyó–Mariacell–Mária Úton kerékpáros zarándokútjukon, a Máriabesnyő–Budapest–Bodajk szakaszon szervezéssel, adakozással, kíséréssel. Ezzel egy kicsit viszonzni tudtam azt a sok segítséget, szeretetet, amit én kaptam zarándokútjaim során.”

„Gyakran eszembe jut az az este, amelyik örökre egyik legszebb élményem marad: a 22 órakor csak nekünk, zarándokoknak tartott mise Santiagóban, a San Francisco-templomban, mely olyan benyomásokat keltett bennünk, mintha a templomban egy csodálatosan megrendezett, csak nekünk szóló színházi előadásön ültünk volna. Hihetetlen volt! Mély, tiszta, fenséges, mégis emberi és lélekemelő is egyben. S én, aki nem vagyok egy templomba járó ember, végigkönnyeztem az egészet. Ez volt az igazi megérkezés Santiagóba, nem a délelőtti. És ez a mise szólt rólunk és nekünk, nem a déli a székesegyházban. Kevesen voltunk, talán húszan ha lehettünk, de csordultig olyan érzésekkel, hogy az egész világot szeretnénk átölelni.”

A résztvevők több mint negyedének spirituális gondolkodására a találkozások és mély beszélgetések hatottak. Közel a negyedük pedig ezen találkozásokat kifejezetten az emberfeletti, isteni szférában tapasztalta meg, a transzcendens közelségét megérezve. Az út lélekre gyakorolt erőteljes hatása úgy tűnik, felülmúlja a fizikai síkon átélteket.

Arra a kérdésre, hogy volt-e különbség ezen élmények és a személyiségfejlődésre gyakorolt események között, ketten azt nyilatkozták, hogy nem volt ilyen élményben részük, hárman pedig azt, hogy leírhatatlan számukra, mert az egész út rengeteg ilyen jellegű meghatározó élményt adott számukra. Viszonylag kevés eseményt osztottak meg a zarándokok, sokkal inkább a bekövetkezett személyiségbeli változást írta le a 65 válaszadó. A következőkben (5. táblázatunk) azon eseménykategóriákat láthatjuk tehát, amelyeket a zarándokok hangsúlyosnak tartottak személyiségfejlődésük szempontjából.

5. táblázat. A személyiségfejlődésre kiható események

Esemény	Fő	%
Természetközeli élet lelki tisztító hatása	2	3,08
Vendégszeretet, elfogadás	6	9,23
Prédikáció, liturgikus cselekmények, áldások	6	9,23
Kihívás, lelki megpróbáltatás	7	10,77
Közösségben megélt élmények, beszélgetések	8	12,31
„volt időm magamra”	10	15,38
Fizikai kihívások (gyaloglás, határtapasztalás)	13	20,00
Egyéb	3	4,62

Néhány konkrétumot idézve előfordultak olyan történések, amelyek a zárandokok személyiségváltozásában emlékezetes szerepet játszottak.

„A varsó–czestochowai gyalogos zárandokutak segítettek leküzdeni a depresszióm azon részét, ami elvette az erőmet. A medjugorjei zárandoklatok is segítettek ebben, illetve a lourdes-i is. Mindegyik megmutatta Isten irántam és mások iránt érzett szeretetét és figyelmességét, és azt is, hogy ebben nekünk is aktívan részt kell vennünk. Ez enyhítette az önsajnálatot, depressziót, és alázatra, helyes önismeretre vezetett. Például a gyalogos zárandoklaton egymást kihúztuk, hogy ki-kinek lesz az őrangyala 14 napig, de nem árulhatta el, viszont apró szívességekkel kellett kimutatnia a másik felé, de hogy ne legyen annyira egyértelmű, mások felé is így kellett tenni. Így az egész közösség hamarosan átalakult idegenekből valódi közösséggé. Jó volt ezt megtapasztalni, hiányzik ez a hétköznapi életben is. Amikor sikerült például megbocsátanom egy-egy zárandoklat alkalmával anyukámnak vagy apukámnak valami nagyon mély gyermekkori sérülést, az is hatalmas élmény volt. De gyónni és megtisztulni is felemelő volt, különösen olyankor, amikor éppen magamnak nem tudtam megbocsátani. Jó volt ekkor Isten szerető irgalmát megtapasztalni. És jó volt Mária közbenjárását is megélni, hogy a szeretetben egyek vagyunk. Eltűnnek a kor, nem és nyelvbeli különbségek.”

„...a magányos vándorlásban az egyedüli döntéshozatal, az isteni gondviselésbe vetett remény megőrzése és bizodalma nem kis kihívás. Ez mind a HIT növekedését eredményezi. Mégis azt tudom mondani, hogy nem a görcsös célbaérés akarata motivált, mindig úgy indultam útnak, hogy »mi történhet? Legfeljebb visszafordulok és hazajövök.« És mindenekfelett a HÁLA érzése, ami az embert ujjongó örömmel tölti be – ez egy olyan motor, ami leírhatatlan az út során [...], és a zarándoklatot követő időszakban egy minden földi megpróbáltatást letaglózó, felülemelkedő érzés – mondhatni más dimenzióban mozog a zarándoklatot megtett ember szinte élete hátralévő éveiben. Erre mondta Willibald püspök a IX. sz.-ban, hogy akit megérintett a zarándoklati lelkület, az már nem tud szabadulni. A szíve mindig zarándokútra készül.”

„Santiagóban elengedni a brazil fiút. Mehettünk volna együtt az óceánig, de inkább plusz egy napot maradtam a városban, hogy nélküle tegyem meg az utolsó 100 km-t. Nagyon nehéz döntés volt, de a szívemre hallgattam, ami azt mondta, hogy el kell engednem most. Megtanultam, a magunk útját kell járunk. Ez az egyik legfontosabb dolog az életben. És ezért ki is kell tudnunk állni. Hálás vagyok, ha valakivel keresztezzük egymás útját, bármeddig tartson is. De a megfelelő időben el kell tudni engedni. Egy olyan ember, mint én, aki egész életében arra vágyott, hogy valaki legyen mellette, hogy valakire rátaláljon, mert azt hitte, ATTÓL AZ EMBERTŐL LESZ TELJES AZ ÉLETE... Aztán meglátni, hogy mégsem, azt hiszem ez fejlődés.”

Ha egymás mellett vizsgáljuk a spirituális-vallási és a személyiségbeli változásokhoz vezető eseményeket, egyértelműen kitűnik, hogy míg a természetfelettihez való hozzáállásban a liturgikus cselekedeteknek, az istenközelség megtapasztalásának és a találkozásokból eredő tartalmas beszélgetéseknek volt meghatározó szerepük, addig a személyiségben bekövetkező épüléshez a fizikai megpróbáltatásokra való reagálás, illetve az időnek, amelyet a zarándok önmagára fordított, volt igazán hatása. Továbbá itt is jelentős szerepet kapott a közösségi élmény, a társakkal való beszélgetés.

Bármennyire is legyen magányos, személyes és belső küzdelmekkel teli egy zarándoklat, a válaszadók többsége szerint a változáshoz változatos körülmények, ingerek és mindenekelőtt változatos és valós tér-időben zajló interakciós helyzetek szükségesek.

Fontos látnunk azt is, hogy a hétköznapiakban gyakorolt szerepektől – apa, anya, férj, feleség, adott foglalkozást űző nő / férfi stb. – valamelyest megfosztott önreprezentációk háttérbe szorul(hat)nak arra az időre, míg az egyén átadja magát a zárandok életformának. Akkor ugyanis, amikor zárandokokká válunk, egy új szerepről van szó. Egy immanens, sokszor a személynévtől megfosztott létezés (amikor teljesen mindegy, hogy név szerint kik vagyunk), a minimális napi rutin (a zárandok megy, mosakszik, étkezik, alszik) követése ellenére a zárandoklat mégis látványos előrehaladásban nyilvánul meg, amely éppen a megváltozott ingereknek köszönhetően idézhet elő implicit változást a személyben.

Hogyan befolyásolja a zárandokút a munkahelyen való teljesítést?

A zárandokok 78,6%-a munkája során hasznosítja valamilyen módon a zárandokúton átélt élményeket. A következőkben nézzük meg, hogyan viszik be foglalkozásaikba az út tapasztalatait!

6. táblázat. A zárandokút kihatása a munkavégzésre

Attitűd	Fő	%	Tudás, készség, tartalom	Fő	%
alázatosabb	2	4,35	kreatívabb megvalósítás	2	4,35
jelenlét megélése	2	4,35	túrázás beépítése	2	4,35
szeretet	4	8,70	új és luxustermékek helyett a szükségesen a hangsúly	2	4,35
kitartóbb	10	21,74	tapasztaltabb, tájékozottabb	3	6,52
nagyobb önbizalom	10	21,74	eredményesebb konfliktuskezelés	3	6,52
pozitív(abb) hozzáállás	10	21,74	a kollégák / mások figyelmébe ajánlom a zárandoklatot	4	8,70
toleránsabb, empatikusabb, segítőkészebb	22	47,83	előadások, tanítás alkalmával	8	17,39
türelmesebb és nyugodtabb	24	52,17	szocializáció	8	17,39
egyéb	6	13,04			

Erre a kérdésre 55 válaszadótól érkezett be adat, amelyből 46 kitöltőé volt értelmezhető (ez a résztvevői populáció 65,71%-a). Különválasztottam az attitűdhez kapcsolódó elemeket a tudás-, készség- vagy tartalombeli elemektől (6. táblázat).

Kiemelkedő értéket mutat a *türelmesebb és nyugodtabb* attitűddel végrehajtott munkavégzés, amely feltehetően a zarándoklat alatt megélt, szorosan vett jelenlétnek és a biztonságtudat hatásának számlájára írható (a zarándokról gondoskodik a természet, a szállásadó, a társak). A pozitív változások utóhatására érdemes egy longitudinális vizsgálat keretében is visszatérni, hogy láthassuk, milyen hatótávolsággal bír mindez az idő előrehaladtával.

Az alábbiakban néhány illusztráció olvasható a 6. táblázatban közöltekre.

„Az igazi zarándok a társadalomban olyan nyitottsággal él, hogy minden nehézség nélkül képes megszólítani idegeneket bármi kapcsán, és ebben máris ott van Isten és az Evangélium. Milyen érdekes számomra is, hogy ilyeneket írok le, de amikor már délután van, és még nem tudom, hogy aznap este hol fogok aludni, ez egy teljesen természetes helyzet. Igen, ez a helyes megfogalmazás: a természetes! Ma már kihalófélben van a természetes, ezért kell egyre több embernek zarándokútra térni. Az én munkám ez, hogy éljek, amíg Isten adja, és ilyen megszólító formában tudjam Őt visszahozni magunk közé. Még oda is, ahol nem akarnak tudni Istenről.”

„Elsősorban bátrabban és tárgyilagosabban vallom meg, hogy mennyire szeret az Isten – Jézus azt mondta: »Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet...« nemcsak az Út, hanem az Igazság is sokkal jobban felértékelődött a mindennapjaimban, ami egy egészen más minőségű Élethez vezet, amiben lényegesen kisebb a szerepe az időnek, a pénznek, és sokkal fontosabb lett a szeretet, a másoknak szentelt minőségi idő és a bizonyágtétel a Mennyei Atya szeretetéről. – Az út élményei a vártnál jóval több munkaszituációban jelentenek előremutató motivációt.”

„...nem törekszem újabb eszközök, tárgyak beszerzésére, sokkal inkább a feltétlen szükségések megtartására...”

„Olyan programokat szervezek, ahol »fapadosok« a körülmények, nem kell luxusszállás.”

„Mivel tanítok, az úton szerzett tapasztalatokat gyakran be tudom építeni az óra anyagába; néprajz, pszichológia, magyarságismeret; ad egy szemléletet a pedagógiai tevékenységemben.”

ÖSSZEFOGLALÁS

Az előkutatás eredményei azt mutatják, hogy mindaz, amire az út tanította a zarándokokat, pozitív kihatással volt személyiségükre, kapcsolataikra és hitük alakulására. Motivációjukban dominál saját maguk minél alaposabb megismerésének igénye, éppen ezért a zarándoklétről önismereti életútként nyilatkoznak. Útjaik során számos kihívással szembesítenek, amelyek közül a fizikai korlátok leküzdése felülmúlja a többi nehézséget. 88,55%-uk átélt olyan élményt, amely addigi tapasztalataihoz és tudásához képest csodaként értelmezhető. A párkapcsolat kivételével a boldogság, család, egészség, emberi kapcsolatok, önismeret, spiritualitás és vallásosság területén mindenütt pozitív változásokat észleltek a zarándokút utóhatásának köszönhetően.

Terjedelmi okokból nem tértem ki a válaszadók által felsorolt zarándokhelyszínek bemutatására. Ez mindenképpen részletes megírásra – nemcsak a nagy világvallások zarándokhelyszíneinek történeti taglalására, hanem jelenkori sajátosságuk bemutatására is – és összehasonlító vizsgálatokra vár még.

A magyar nyelven elérhető szakirodalmak és önálló hazai vizsgálatok száma kevés. Hasznos lenne egy nemzetközi kitekintő kötet, szöveggyűjtemény megjelentetése, amelyben a zarándoklatok (friss) kvantitatív-kvalitatív eredményei publicitást nyernek a valláspszichológia, vallásantropológia, vallásszociológia és egyéb tudományterületek oldaláról megvilágítva.

Előkutatásom gondos átalakításával egy nagyobb populáción mért longitudinális vizsgálat olyan kérdésekre is válaszokat találhatna, minthogy a zarándokok világképe változott-e, és ha igen, miként; milyen különbségek ragadhatók meg az egyes zarándokutak és megközelítési módjuk sajátosságai között; alakultak-e ki közösségek a zarándoktársakkal, és azok a zarándoklaton túl is tartanak-e; a zarándokutakat járók hogyan határoznák meg identitásukat, vajon mindannyian zarándoknak látják magukat. A továbbvizsgálandó részterületek száma, tekintettel a kevés hazai adatra, jelentősen gazdagítható még.

IRODALOM

- Bakó Botond (2010): Apáczai utazásai és iskolái (1625–1659). *Művelődés*, LXIII. évfolyam 2010. január, 23–28. URL: <http://www.muvelodes.ro/pdfs/2010-01.pdf> (Letöltve: 2013. 09. 01.)
- Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit (1993, szerk.): *Régi és új peregrináció Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon I–III*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság — Scriptum Kft., Budapest—Szeged, 1993.
<http://mek.oszk.hu/06300/06387/pdf/> (Letöltve: 2017. 11. 14.)
- Benkő Ágota – Vértessaljai László SJ (2011, szerk.): *Zarándokolni jó. Tanulmányok a zarándoklásról*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Brierley, John (2006): *Zarándok útikalauz. A Szent Jakab-út*. PartGroup Kft., Budapest.
- Csukovits Enikő (2011): Középkori magyar zarándokok. In: Benkő Ágota – Vértessaljai László SJ (szerk.): *Zarándokolni jó. Tanulmányok a zarándoklásról*. Kairosz Kiadó, Budapest. 27–48.
- Diós István (2009): *A szentek élete*. Szent István Társulat, Budapest.
URL: <http://www.katolikus.hu/szentek/1123-230.html> (Letöltve: 2017. 11. 14.)
- Éles Csaba (2007): Iskolán túl – az „életen” innen. Az utazás szerepe a 16–19. századi (ön)nevelésben és (ön)művelődésben. *Új Pedagógiai Szemle*, 2006/11. 109–117.
URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00118/2007-11-mt-Eles-Iskolan.html> (Letöltve: 2017. 11. 14.)
- Görföl Tibor – Máté-Tóth András (2009, szerk.): *Világvallások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Korpics Márta (2014): *A szakrális kommunikáció színterei: a zarándoklat*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kovács F. Zsolt (2010): Zarándokúton a hivatás felé. *Vasárnap*, 2010. július 11. XX. évfolyam 28. szám. URL: <http://www.vasarnap.katolikhos.ro/archivum/2010/28/4.html> (Letöltve: 2017. 11. 14.)
- McMahon, Daniel Dr. (2012): *Go as a Pilgrim – 2012 Opening of School*.
URL: <http://pulpteacher.wordpress.com/2012/08/21/go-as-a-pilgrim-opening-talk-to-the-faculty-2012/> (Letöltve: 2013. 09. 01.)
- Németh András – Mikonya György – Skiera, Ehrenhard (2004, szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Salgó Péter (2015): *Pszichedelikumok és spiritualitás. Pszichonauták és gyalogos zarándokok összehasonlító vizsgálata*. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest. (kézirat)
- Sigal, Pierre A. (1989): *Isten vándorai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Schnell, T. – Pali, S. (2013): Pilgrimage today: the meaning-making potential of ritual. *Mental Health, Religion & Culture*, Vol. 16. No. 9. pp. 887–902. URL: https://www.researchgate.net/publication/263603324_Pilgrimage_today_The_meaning-making_potential_of_ritual (Letöltve: 2016. 07. 01.)
- Tömördi Viktor (2017): Sapiientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest. (előadási jegyzet)
- Vámbéry Ármin (1905): *Küzdelmeim*. Franklin, Budapest.
- URL: <http://mek.oszk.hu/03900/03975/index.phtml> (Letöltve: 2013. 09. 01.)
- Vámos Ágnes (2011): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. *Magyar Pedagógia*, 101. évf. 1. sz. 85–108. URL: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Vamos_MP1011.pdf (Letöltve: 2013. 09. 01.)
- Zsigmond, Gábor (2004, szerk.): *Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely. A parasztok állapotáról Magyarországon*. Neumann Kht., Budapest. URL: <http://mek.oszk.hu/04800/04869/html/parasztok0004.html> (Letöltve: 2013. 09. 02.)
- <http://oficinadelperegrino.com> (Letöltve: 2016. 08. 01.)
- <http://www.palosrend.hu/hivatas/295-a-szerzetessegrol> (Letöltve: 2017. 11. 14.)
- http://www.americanpilgrims.org/assets/media/statistics/compostelas_by_year_86-16.pdf (Letöltve: 2016. 08. 01.)
- <http://www.travelmarketreport.com/articles/Faith-Travel-Association-Welcomes-Agents> (Letöltve: 2016. 08. 01.)
- <http://www.travelmarketreport.com/articles/Beyond-Religious-Sites-Faith-Based-Travel-Has-Evolved> (Letöltve: 2016. 08. 01.)
- <http://www.viasanctimartini.eu/adattar/zarandokutvonalak-magyarorszagon-es-europaban> (Letöltve: 2016. 08. 01.)

Dévai Adrienn

A posztmodern és a gyermek

Ellen Key, svéd pedagógus író 1900 decemberében megjelent, egy évszázadon át mozgósító, nagy hatással bíró munkája, *A gyermek évszázada* című mű a gyermekkutatással, gyermekneveléssel foglalkozó tudósoknak, kutatóknak új lendületet adott a terület gazdagabb, tudományos feltérképezéséhez. A harmincas évektől kutatások indultak a gyermekkor történeti és életszakasz-sajátosságbeli területein is. Új kezdeményezések születtek a gyermekkor nemcsak tapasztalati úton történő megismeréséhez, hanem a pszichológiai jellemzőit is felderítő kutatásához, a gyermek- és felnőttkor elkülönülését feltérképező és leíró tanulmányok megírásához.

Ellen Key radikális pedagógiai nézetei és gondolatai a későbbi évtizedek reformpedagógiai áramlatainak jelszaibaiban, koncepcióiban köszönnek vissza és táptalajul szolgálnak különböző pedagógiai elképzelések kibontakozásához.

„Csak ha majd a családi otthon visszahódítja magának a gyermeket az iskolától, az utcától, a gyártól, az anyák pedig megszabadulnak a házon kívül végzett munkától vagy a társadalmi élettől és újra gyermekeiké lesznek, csak akkor valósulhat meg – Rousseau és Spencer szellemében – a természetes nevelés, amikor a gyermeket a családi otthon neveli az életre.” (Keyt idézi: Pukánszky—Németh 1998.504.)

A GYERMEKKÉP ALAKULÁSA

A felnőtt és a gyermek különbsége konstruált állapot és minden korban a társadalmi, kulturális helyzettől függ. Mást jelent a „gyermek” szó a középkorban, és mást jelent a mai kor emberének.

A 18. századot megelőzően, alapvetően a kicsinyített felnőttel azonosított gyermekkép határozza meg a közgondolkodást, a gyermekkort nem tekintik különálló egységnek, a gyermekről pedig azt feltételezik, hogy nem képes az önálló cselekvésre. A gyermeket nem individuumként, hanem egy hiányállapot hordozójaként határozzák meg és nevelését is ennek az elvnek rendelik alá. A gyermek cselekedetei rosszak, azokat formálni kell, ha szükséges, erővel. (Golnhofer-Szabolcs, 2005.) Ennek az időszaknak a nevelési gyakorlatát gyakran jellemzik a gyerekek irányába tanúsított erőszakos megnyilvánulások, borzasztó közöny, a szociális érzékenység hiánya. Mást tapasztalunk ugyan a jobb módú családok gyermekeinek és a szegényebb sorban élő gyerekek nevelése esetében, de általánosságban elmondható, hogy a korabeli gyermekfelfogás az érzelmi kötődés – napjainkban annyira fontos – motívumát szinte teljesen nélkülözte: a gyerekek legtöbb esetben nem otthon, hanem idegen helyen nevelkedtek, kiadták őket más családokhoz dolgozni, apródnak, vagy internátusba, lelencházba küldték őket, s gyakran felnevelkedésük után sem kerültek vissza vér szerinti szüleikhez. Csak a jobb módú családok engedhették meg maguknak, hogy a szoptatós dajkát, a nevelő dajkát, majd később a házitanítót otthon foglalkoztassák.

Jellemzően a szegényebb sorsú gyerekekkel szembeni bánásmód, a felnőtt élet gyakorlatához egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben hasonlított: míg a felnőttek például étkezések alkalmával asztalhoz ülve ettek, a gyerekeknek gyakran a földre tett lábosból kellett elfogyasztaniuk az ételt, ahol nemcsak a fizikai erő, hanem a presztízisviszonyok is döntöttek abban, hogy ki jut többhöz a tálból. (Vajda, 2000. 99.)

A gyermeki szükségletek felnőtt léttel nem összemeshető figyelembevétel és a gyermekkor védett periódusként való értékelése az „ártatlan gyermek” gyermekfelfogásának megszületésével válik fokozatosan valósággá.

A gyermeki ártatlanság eszméjének forrása, a középosztály körében keresendő a polgárosodás időszakában, a 18. században: a korszak társadalmi változásai, az egészségügy fejlődése, a gazdasági érdekek alakulása, az individuum szerepének

növekedése magával hozza a tervezhető és tervezni szükséges jövő igényét. A közgondolkodás része, társadalmi, kulturális komponens lesz a tiszta, minden bűntől mentes, ártatlan gyermek képe. A kor gyermekkutatással foglalkozó tudósai Rousseau gondolatait követve, a gyermeket a mindenható Teremtő kezéből bűn nélkül kikerült, tökéletes teremtményként írják le. (Golnhofer–Szabolcs, 2005. 15.) Vanobbergen, holland történész mutat rá, hogy ez a romantikus gyermekkép már egyfajta „ígéret földjeként” jelenik meg a korszak művészetében, gyermekek tanulmányozásával foglalkozó irányzatokban, tudományokban. Az infantilis, gyámoltalan és ezért a felnőtt irányítását nélkülözni nem tudó gyermekkép helyett a romlatlan, ártatlan gyermek víziójával találkozunk.

A gyermek iskoláztatása, a társadalomban betöltött későbbi szerepe, helyzete már nem mellékes, hanem lényeges szempont a nevelést illetően. A gyermekkor a tanulás, a fizikai és pszichés fejlődés, érés időszaka, a felnőtt lét kihívásaival és elvárásaival való megbirkózás. Ebben az életszakaszban a felnőtt tekintélyi személy irányítása, vezetése, útmutatása alapján kell elsajátítani az adott társadalom tudásanyagát, ideológiáit.

De a gyermekkor ugyanakkor egy természetes állapot is, melyben egy formálható, munkálható emberi lény bontakozik ki, s a gyermeki természetességben rejlő harmóniával egy jobb világ is megteremthető. Ebben az aspektusban a gyermekkor „önirányító”, és a felnőtt nevelő szerepe nem a vezetés és a szabályok betartatása, hanem az elfogadó attitűd közvetítése, hisz a gyermek vágyait, kívánságait a gyermeki lét természetes velejárójának tekintik. A gyermek ösztönös lényétől tanulni lehet, hisz romlatlan, s a nevelésnek, oktatásnak ezt a romlatlan természetet nem torzítania, hanem támogatnia kell. (Golnhofer–Szabolcs, 2005. 19.)

Az ártatlan, jónak születő gyermek narratívája jelenik meg az amerikai Stanley Hall (1844–1924) által kidolgozott *gyermektanulmány* irányzatában is, melyet Hall egyik tanítványa találóan *pedagógiának* nevez el. A gyermektanulmány – önálló diszciplínaként – a gyermek lényével kapcsolatos mindenféle tudományos ismereteket fűzi egységbe. A században népszerűvé váló pszichogenetikus elvet veszi alapul, miszerint az evolúciós állomások megjelennek az emberi egyed fejlődésében és az egyén lelki fejlődésében is. Hall elmélete előtérbe helyezi Rousseau gondolatait: a gyermek nem egy kicsinyített felnőtt, hanem individuum, önálló gondolkodó lény, sajátos igényekkel. Hall rámutat a gyermeki gondolkodásmód és ismeretszerzés jellegzetes vonásaira, a

gyermeki idegrendszer plaszticitására, annak a nevelés-oktatás folyamatában való figyelembevételére. Felhívja a figyelmet a fejlődés során döntő jelentőségű gyermekkorra, annak sérülékenységre, s e kritikus fejlődési szakaszokban átélt események későbbi hatásaira.

Ezzel párhuzamosan leíró jellegű tanulmányok és az evolúciós, pszichológiai kutatásokat szintetizáló munkák is megjelennek. Az empirikus megismerésen túl a gyermeki sajátosságok minél teljesebb megismerését hangsúlyozzák a területtel foglalkozó tudósok. (Pukánszky-Németh, 1998. 493.)

Rohamos tudományos fejlődés indul a 19. században és a 20. század derekán. A társadalmi élet színterein bekövetkező változásokat a 19. század urbanizációs folyamatai és az ezekhez társuló elidegenedés és elmagányosodás jelenségei indukálják. A korábbi, falusi életközösségeitől és élethelyzeteitől eltávolodni kényszerülő ember – mintegy kritikaként és egyben önkritikaként is – reformeszmék életre hívásával reagál az új helyzetekre. Cél lesz egy új individuum, egy új társadalom és egy új spiritualitás megteremtése: a kapitalizmuson és szocializmuson túlmutató újfajta, emancipált társadalom utópiája, ahol az anyagi és szellemi javak mindenki számára egyaránt elérhetőek, ahol a gyermek, mint megváltó és a jövő várományosa, még jelentősebb helyet foglal el a társadalomban.

A 20. század reformpedagógiai irányzatai, gyermektanulmányai, az ártatlan gyermek, a jónak születő gyermek narratívájára koncentrálnak, ezt tekintik természetes állapotnak, a gyermeki szabadságot és autonómiát hangsúlyozzák. Meg jelennek – Rousseau-ra hivatkozva – a pozitív értékek. A jónak született gyermekben a meglévő „késztetések”, természetes tulajdonságok kibontását fontosnak vélik, és nemcsak tapasztalati úton megszerzett ismeretekre, hanem a pszichológia eszközeivel felderített jellemzőkre is igyekeznek támaszkodni a nevelés és az oktatás folyamatainak kidolgozásában. (Golnhofer-Szabolcs, 2005. 20.)

Ezek a korabeli művészeti áramlatokban, szellemi-filozófiai irányzatokban is megfogalmazódó társadalmi-politikai és kulturális jellemzők a különböző reformmozgalmak segítségével válnak széles körben ismertté. (Németh-Skiera, 1999. 48.)

POSZTMODERN KEZDET: CSALÁD, ISKOLA, TÁRSADALOM

A „boldog békeidőket” az I. világháború tragikumai töri szét, s az ezt követő időszakot bátran nevezhetjük már a posztmodern kor kezdetének, mellyel egy hosszú, lényegében a reneszánsz, a „gondolkodó” érától kezdődő modern kor zárul le. Ez a modern kor a liberális eszme győzedelmének kora volt, mely képes volt magába olvasztani 1750 és az 1900-as évek eleje között majdnem minden szellemi irányzatot.

A második világháború és annak folyományaként lezajló történelmi és társadalmi események, a kétpólusú világrend kialakulása, mind-mind a modern elhalását és egy új társadalmi magatartás, gondolkodás kibontakozását eredményezte.

A hagyományos identitások, a vallásos vagy ideológiai elgondolásoktól vezérelt, de működőképes világba vetett hit, a haladásba investált bizalom, az utópisztikus ideák megrendülnek a posztmodern korában. A többértelmű, ellentmondásos, heterogén világkép a posztmodern gondolkodók sajátja.

Ezt az időszakot – a posztindusztriális társadalom gyors ütemű technikai fejlődése következtében – olyan változások jellemzik, melyek az egyén számára sokszor követhetetlen átalakulásokat eredményeznek. Felgyorsul a fejlődés, s a korábbi életformák már nem működőképesek az ember számára. Átalakul a hagyományos világkép, általános jelenséggé válik a kétség, a jövőkép bizonytalansága, a személyiség tartalmainak kibontakozása és kérdésessége, a modernség és a tradíció keresése, a személyi autonómia előtérbe kerülése.

Az 1950-es évektől egészen az 1980-as évekig bezárólag, a gyermek helyzete a családi stabilitás szempontjából a legideálisabb időszak. Soha nem volt olyan kevés válás az évszázadban, mint azokban az években. Az urbanizáció, a csecsemőhalandóság csökkenése, a családtervezés, a tudományok fejlődése, az általános műveltségi szint emelkedése mind a gyermekek helyzetének javulását eredményezi. A gyermekkor az érdeklődés középpontjába kerül.

A gazdaság felélénkül, egyre alacsonyabb a munkanélküliség, a jövedelmek növekednek, a fogyasztás gyarapodik, létrejönnek a jóléti államok. A kapitalista elvű társadalmak munkába lépő fiataljai a hetvenes években jobb anyagi körülményekkel kezdhették felnőtt, önálló életüket, mint szüleik. Az 1980-as évekig egyértelműen jobb elhelyezkedést, jövedelmet biztosított a magasabb végzettség, s ennek eredményeképpen ebben a rövid időszakban a tőkés országokban a felsőoktatásban tanulók száma a háromszorosára duzzad. (Vajda, 2009. 7.)

Normává válik a szakszerű, pszichológiai tudáson is alapuló gyereknevelés. Egyre több szülő nevel a gyermek természetét, egyéniségét figyelembe vevő módszerekkel, meggyőződésen alapuló bánásmóddal, kényszer és szigorú büntetés nélkül. A családi terek megváltoznak: elkülönül a gyerekszoba (a 19. századtól), játszóterek épülnek, az élet minden területén előtérbe kerülnek a gyermeki szükségletek. Egyre kevesebb a gyermeket elhanyagoló szülő, a gyermekekkel szembeni visszaélések száma is csökken. Gyermeknevelési kérdésekkel foglalkozik a média, megjelennek a kifejezetten gyermekek számára írt irodalmi alkotások, a gyermekekre mint fogyasztóra is építenek a gazdasági élet alakítói, tervezői. A szexualitás tabuvá válik, a gyerekek gyerekszobába „költöznek”, ahol kifejezetten nekik tervezett bútorok között élnek, a csecsemőket rácsos kiságyak védik az alvásidő alatt. A gyermek nevelése, iskoláztatása, műveltetése fontos lesz, a gyermek a „jövő biztosítója”. Az iskolába járás nemcsak az ismeretátadás színtere már, hanem intézményi háttér is egyben a felnőttkorra való felkészüléshez. (Pukánszky, 2003.)

Különböző, a gyermekek szociális, mentális, fizikális fejlődését (gyermekgyógyászat), gyermekek védelmét segítő, háttértámogatást nyújtó szakintézmények megjelenése is hozzájárul a kor legfontosabb antropológiai fejleményének megjelenéséhez: a gyermekkor és a felnőttkor világának elkülönüléséhez, eltávolodásához.

Az állam sem csak etnikai és gazdasági közösség már, hanem felelősséget vállal polgárai sorsáért. A közintézmények létrehozása és működtetése a II. világháború után mindenhol általánossá válik; létrejönnek többek között az oktatás- és egészségbiztosítás háttérintézményei, kiépülnek a különböző iskolarendszerek, a gyermekgyógyászat elhatárolódik a felnőttgyógyásztól, állami gyermekvédelmi intézményi rendszerek jönnek létre az országokban, a jog és a törvények a gyermekek érdekeit is védik. A gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen az oktatás megfelelő színvonala, ezért lesz lényeges, hogy jól képzett szakemberek, versenyképes tudással kerüljenek a munkaerőpiacra. Az iskola intézményi működése az ötvenes évek utáni 25 évben sikeresnek mondható, bár a reformláz nem szűnik, és az iskola tevékenységét állandó viták övezik. A tudás kiterjesztése fontossá válik. Nemcsak azért, mert a fejlett kapitalista elveket valló társadalmi berendezkedésekben ebben látják a társadalmi korlátok leomlásának lehetőségét, az esélyegyenlőtlenség problémájának megoldását s ezzel a demokrácia erősödését, hanem azért is, mert a technika fejlődésével egyre nyilvánvalóbbá válik: a szakmunkák jelentős részének végzését lassan a gépek fogják átvenni, s csak a kvalifikált munka marad emberi tevékenység.

Az alacsonyabb rétegekből tanulás segítségével felemelkedő, esetleg vezető pozícióba kerülő emberek aránya a szocialista országokban sem marad el a 70-es évekig a kapitalista országokéhoz képest. A későbbi, nemzedékek közötti mobilitás terén tapasztalható lassulási folyamatok a konzervatív iskolarendszereknek köszönhetőek. (Vajda, 2008. 67–72.)

Az elmúlt száz év tragikus történelmi eseményekben és pozitív fordulatokban egyaránt bővelkedik, de ezek közül a folyamatok közül bátran emelhetjük ki a gyermekek helyzetének javulását. A posztmodern kor több olyan gazdasági és társadalmi mutatóval indul, amelyet kedvezőnek mondhatunk a gyermekek helyzetének vizsgálata kapcsán. A fejlődés minden kétséget kizáróan igazolható.

A POSZTMODERN KOR GYERMEKE – ÉRTÉKEK ÉS VESZÉLYEK

A hazai gyermekkortörténet-kutatás megalapozója, Dr. Szabolcs Éva – az ELTE PPK professzorasszonya – hívja fel a figyelmet a gyermekkorról alkotott, mélyen gyökerező nézetek megváltozására a 1980-as évek után. Megjelentek a gyermekkor „temetését” hangoztató munkák, melyek arra engednek következtetni, hogy egy előzetesen egységes, egyetemes megjelölésről van szó, azonban – ahogy ezt korábban láthattuk is – ez közel sem volt így az elmúlt történelmi korokban. A gyermekkor elmúlásával kapcsolatos, mély érzelmi töltetű gondolatok és pedagógiai alkotások egyértelműen azt bizonyítják, hogy a gyermekkor-értelmezések terén nagy átalakulások mentek végbe.

A 20. század második felétől olyan területek kerültek a gyermekkutatók górcsőve alá, melyek eddig nem voltak a tudományágban feltérképezendő tartományok. A gyermekléte-értelmezés új terekkel bővül, amelyek mellett nem haladhat el a diszciplína: a gyermeki szabadság megnövekszik, a szexualitás már nem tabu többé, a gyermekversenyeztetések pszichés hatásai létező jelenségek, a szülők, felnőttek egyre engedékenyebben nevelik gyermekeiket, a család – mint fogalom és bázis az egyén életében – átalakul.

Vajda Zsuzsa nem méltatja a posztmodern kort: több tanulmányt szentelt annak az emberre, s különös tekintettel a gyermek életére gyakorolt hatásainak. Véleménye szerint a 20. század második felében bekövetkező értékváltozás – a gyerekek életére és a gyermekfelfogásra vonatkozóan – egyre távolabb kerül attól, amit a kor szociológusai,

gyermekkutatói, pedagógiával foglalkozó publicistái előrevetítettek. A gyerekek fegyelmezése egyre nagyobb kihívás az őket nevelő felnőtteknek, a gyerek-felnőtt kapcsolatban egyre szélesebbre nő a távolság, mélyül a szakadék, kedvezőtlenek a társadalmi körülmények. (Vajda, 2009.)

Az ENSZ gyermekjogi chartája és a többi, gyermekvédelemmel foglalkozó szervezet – beleértve az államok gyerekekre vonatkozó törvénykezését – mind egyetértenek abban, hogy a gyermekek védelemre szoruló, kiszolgáltatott kis emberek, s nevelésük felelőssége a felnőtteké. A gyerekkor védelmében törekedni kell arra, hogy megmaradjon a gyermek „csodaváró” ártatlansága, hogy pszichológiai igényei – mint a biztonság és kiszámíthatóság érzése – ne sérüljenek, természetes optimizmusát a lehető legtovább megőrizhesse. A függő helyzetükkel való visszaélést, kereskedelmi célú kihasználásukat tiltják a törvények. Mégis egyre inkább nyilvánvaló az a probléma, hogy a gyermekek nevelésének, oktatásának szolgálatában álló intézmények, s ebbe a család intézménye is beleértendő, nem töltik be azt a védelmi-nevelő funkciót, amire hivatottak. (Vajda, 2009. 4.) A gyermeki ártatlanságot, a gyerekkort meg kell védeni a tömegkultúrával és a posztmodern kor minden értéktelenségével, bizonytalanságával szemben.

A gondtalan, boldog gyerekkor egyre rövidebb időre korlátozódik, a megkülönböztetett bánásmód lassacskán teljesen elsorvad, mert a felnőtt szokások és viselkedésmód, a társadalmi nyomás miatt egyre hamarabb lesz a gyermekek sajátja. A gyermekek egyre gyakrabban kerülnek olyan, nem gyerekeknek való helyzetekbe, mint a modellkedés – akár már 3 éves kortól köthetnek a szülők gyerekeikre modellügynökségekkel szerződést –, a szépségversenyeken, show-műsorokban való részvétel, megmérettetés és egyéb versenyeztetés. (Vajda, 2009. 8.)

A gyerekkor korábbi védettsége elmúlt. A posztmodern érat vizsgáló kutatók a gyerekkor „haláláért” a televízió megjelenését tették felelőssé. (Golnhofer-Szabolcs, 2005.) A kommunikáció ezen formája ugyanis egy olyan új lehetőség lett az információszerzésnek, melyből a gyermekek sem voltak többé kizárhatóak. A tv által közvetített tartalom megszüntette a szülő, a felnőtt kizárólagosságát az értelmi és erkölcsi nevelésben. Korábban az olvasás volt az egyik igen fontos, a felnőtt világhoz kötődő forrása az információszerzésnek, de ez a lehetőség a tv megjelenésével elvesztette szuverenitását. A felnőtt már nem képes elzárni a gyermek elől minden olyan tartalmat – lásd szexualitás –, melyek a gyermek és a felnőtt közt fennálló különbségek jellemzőiként írhatóak le, amelyek még a gyermeki psziché és mentális állapot számára nem feldolgozhatóak.

Az internet és különböző, egyszerűen (is) kezelhető adathordozók – okostelefonok, tabletek – megjelenése ezt a helyzetet csak felnagyította, a gyermek a felnőtt világának jelenségeitől egyre kevésbé élhet védetten, elzártan, és a számítógépes játékok és internetes közösségi felületek elvették a gyermek olvasásra fordítható idejét is.

A gyermekek mint fogyasztók szerepeltetése a társadalmi közegben szintén nagy problémákat okoz. A gyermekek idilli, kedvező helyzetének felszámolását eredményezi ez a körülmény, a gyermekkor mint életszakasz elkülönítését értelmetlenné teszi. A tömegkultúra támadja a gyermeki ártatlanságot, hatásaitól meg kell védeni a gyerekkort. Gondoljunk például a gyermekdivatra, amelynek termékei stílusukban sok esetben alig különböznek a felnőtt öltözködési stílusoktól, ezzel is elhalványítva a gyermek és a felnőtt között húzódó határvonalat. A médián keresztül áramló, vásárlásra sarkalló reklámok is gyakran igen veszélyesek, mert a gyermek hosszú távú érdekeit sértik: nagyon jó példa erre a gyorséttermi táplálkozás és a gyerekkori elhízás közötti összefüggés.

Mindemellett a szülő szerepe és felelőssége is jelentős: a szülő, mint a fogyasztói társadalom része, gyakran enged a rá irányuló nyomásnak, s önös érdekeit nézve gyakran rohan fodráshoz, kozmetikushoz, vásárolni úgy, hogy közben ennek a tevékenységvégzésnek kiteszi kicsi gyermekét is, így lépnek egyre korábban a gyermeki létbe a felnőtt szokások, szórakozási lehetőségek, a szabadidő eltöltésének fajtái. A kisgyermek állandóság iránti vágya, nagy alvásigénye, a saját tér nyújtotta nyugalom, mely biztonságérzetének feltétele, ezzel a viselkedésmóddal sérül. A gyermekek ilyen, számukra egyhangú, frusztráló helyzetben elfáradnak, hangoskodnak, unatkoznak, s ezzel a környezetük és szüleik türelmetlensége fokozódik a gyermekek irányában. Ezek az életkori sajátosságaiknak egyáltalán nem megfelelő helyzetek feldúlják a kisgyermek nyugalomát. A megkülönböztetett bánásmód fokozatos leépülése, a gyermek állandó jelenléte a felnőttek élettereiben a szülők kényelemigényének, alkalmazkodásuk és lemondásuk hiányának az eredménye. (*Vajda*, 2009. 6.)

Ezt reprezentálja, hogy a gyerekek és a felnőttek életmódja mellett összeolvadóban vannak az általuk használt terek és életük idősíkjai is. A másfél évszázad alatt magának sikeresen tért hódító gyerekszoba kezdi eluralni a lakásokat. A különböző áruházláncok praktikus és kényelmes megoldási lehetőségeket kínálnak, hogyan alakíts ki játszósarkot, kis játszóasztalt, játékkonyhát a nappaliban, fürdőszobában,

egyéb családi közösségi helyeken. A „gyerekbarát nappalik” és „gyerekbarát konyhák” világában a felnőtt életterek kezdenek teljesen összeolvadni a gyermek világával, s ez alól a hálószoba sem kivétel.

A gyermek-szülő kapcsolatban bekövetkező változások a média és a marketing által nyújtott kiszélesedett lehetőségeknek is köszönhetők. Az anya már nemcsak közvetlen környezetétől (édesanyja, nagymamája, barátnői) tanulja a gyereknevelés fortélyait, hanem az internet és a különböző marketinges katalógusok is „segítik” a tájékozódásban. Ez – sok vitathatatlanul pozitív hatása és kiaknázható lehetőségei mellett – rengeteg nehézséggel és újfajta aggodalmakkal állítja szembe a gyermeküket nevelő szülőket.

Különböző szóróanyagok, reklámfelületek hirdetik – szakemberek véleményére hivatkozva –, hogy a gyermek miként és hogyan, milyen testi és pszichés, mentális jellemzőkkel „kell”, hogy rendelkezzen egy adott életszakaszban. A gyermeki természetes fejlődés stációiban tapasztalható akár több hónapos eltérés elfogadása helyett a szülőket pánikhangulat fogja el, ha gyermekük nem kezd el kúszni-mászni éppen abban a kijelölt hónapban, amelyet a média szakemberei harsognak, s ezzel szorongó helyzetet teremtve a szülőkben arra ösztönzik őket, hogy a különböző fejlesztő játékokat megvásárolják, és gyermeküket korrekciós foglalkozásokra hurcolják, hisz a kezdeti évek alakulása gyermekük későbbi életére, egész személyiségének kifejlődésére hatással lesz. A különböző, fejlődést elősegítő, gyermekeket „tökéletesítő” internetes portálok (Facebook-közösségek, valamint egyéb közösségi portálok csoportosulásai) és foglalkoztató csoportok (babaangol, babaúszás, babatorna) káros hatásiban az anya-gyermek természetes kapcsolat eltorzulásának veszélye a fenyegető. A spontán dajkanyelv helyett számokkal teli mondókákkal és idegen szavak skandálásával kívánják elérni az „ideális” fejlődési szakaszt a szülők, hogy megfelelő bázist biztosítsanak a későbbi zseni kinevelődésének.

A kisgyermekek irányába tanúsított totális megengedő bánásmód a másik, igen fontos jellemzője a mai szülők viselkedésének. Ez a szélsőséges engedékenység káros azért, mert a kisgyermeknek korlátokra és határookra van szüksége ahhoz, hogy egészséges személyiséggé fejlődjen, hogy megtanulja a társadalomban való helytálláshoz szükséges viselkedésmintákat. De káros azért is, mert a szülők felelősséget hárítanak azzal, ha nem szólnak rá gyerekükre, hisz csak azt teszik, amit máskor is: a

gyermek kívánságait teljesítik, individuumának fejlődését támogatják, megteremtik a lehetőséget akarátának kibontakoztatására, gondolatainak szabad végrehajtására. (Vajda, 2009. 6.)

A család tekintélyi funkciója is megváltozott az utóbbi években. Alkalmazkodott az őt körülvevő világhoz, s most már nem „szent” a szülői szó, nem mindenben követendő, nem mindent felülíró. Demokratikus közösségekben élnek a gyerekek, nincsenek szokásokhoz alkalmazkodó, továbbörökített viselkedéstípusok, mindent a megbeszélés, tárgyalás alakít. Ha a szülői véleménnyel ellenkező kívánsága támad a gyermeknek, azt nem rögtön elutasítással fogadják, hanem meg kell indokolnia, meg kell magyaráznia, hogy azt miért szeretné másképp. A gyermeknek döntéseket kell hoznia olyan helyzetekben, melyeket előző évtizedekben a szülők írtak elő nekik. Elvárják tőlük, hogy küzdjenek saját érdekeiért óvodában, iskolában, meg kell indokolniuk szinte mindent a mindennapi beszélgetésekben is, hisz később a társadalmi struktúra is ezt várja el tőle, az egyén és társadalom számára is sikeres életvezetés nélkülözhetetlen kelléke ez. A modern szülő nevelési habitusát „tárgyalós nevelésnek” nevezi a kutatás. (Preuss-Lausitz, 2009.)

A gyermeknek viszont nem csupán beszédképességre van szüksége az életben való „sikeres” boldoguláshoz, hanem olyan emocionális készségekkel is rendelkeznie kell, mint az alkalmazkodás, másokra való odafigyelés, érzékenység, empátia, tolerancia, türelem, rugalmas gondolkodás s olyan személyiségjegyekkel, mint a kifejezőképesség, önérvényesítés képessége, mérlegelésre való készség.

Mit nevezhetünk családnak a mai kor társadalmában? Családnak nevezhető-e mindenféle közösség, nemtől, kortól függetlenül, melyben felnőttek és gyermekek élnek együtt huzamosabb ideig? Vagy a család fogalmát is újra kell definiálnunk? Mit jelent a mai kor gyermekének a család? Nem ritka jelenség, hogy a gyermek vér szerinti szüleinek különköltözése után, a gyermek életében cserélődnek az apa-, vagy anyamintát megtestesítő személyek. Új férj, új feleség, élettárs, barát, barátnő váltja fel az eredendően stabil anya- vagy apapozíciót, megjelennek a patchwork vagy mozaik családok, ahol az új élettárs sok esetben már a saját gyerekeivel érkezik, így teremtve olyan helyzetet a gyerek számára, hogy testvérként kell együtt élnie más gyermekekkel. Nagyfokú alkalmazkodási készséget kíván meg ez a gyermektől.

A hagyományos családmodell lényegében felbomlott. A házasságkötések száma drasztikusan csökken, a gyermekáldás sem vonja maga után automatikusan a kapcsolat törvényesítését, a gyermekek többnyire úgy nőnek fel, hogy anya és apa nem házasodik össze. Bizonytalanság otthon, bizonytalanság, tervezhetetlenség, kiszámíthatatlanság az élet egyéb területein is.

A hagyományos iskola sem minden esetben tölti már be azt a szerepet, amire hivatottnak szánánk: mégpedig, hogy a társadalmi haladás elősegítése érdekében előkészítse a konstruktív életvezetést, az egyénnek és társadalomnak is hasznos felnőtt életvitelt, és lefedtesse az alapokat mind az ismeret, a tudás, mind a szociális magatartásformák mentén.

Az iskolai nevelés általában az adott társadalom és közösség érdekeit figyelembe vevő, célkitűzéseit szem előtt tartó nevelési és oktatási folyamatokkal működik.

Azonban az iskola intézménye s a benne helyet kapó nevelés és oktatás ellentétes álláspontra helyezkedett ahhoz képest, mint amit a posztmodern kor fogyasztói társadalmá közvetít, amiben létezni vagyunk kénytelenek.

Az „élj az élvezeteidnek”, „vásárolj meg azonnal, ami megdicsőít”, „legyél te a legszebb, legcsinosabb, legtrendibb”, „találd fel magad minden helyzetben” irányelvek helyett az iskola az értékközvetítés, a „tudás = érték” maradinak tűnő módszerével operál. Hogyan vegye fel az érték- és normaközvetítő iskola a harcot a hamis, reklámokkal teli világgal? Megfogalmazhat-e mindenkire érvényes, általános célkitűzéseket? Milyen eszközökkel tartsa a gyermeket azon normák mellett, melyeket kívánatos viselkedésmódoznak és követendő értékeknek tart?

Az internet és az informatikai megoldások mentén alakuló és azok nélkülözhetetlen segítségével működő világunkban nemcsak a technikai fejlődés, hanem az információszerzés is soha nem látott és még a közeli múltban is elképzelhetetlennek tartott gyorsasággal fejlődik. Ezt a gyorsulást a mai, hagyományos módszerek mentén működni próbáló iskolák már nem képesek követni. A gyerekeknek alapvető ismereteken túl már nem elegendő, hogy lexikális tudást adunk a kezükbe. Az életben való boldoguláshoz plaszticitásra, nyelvtudásra, jó szövegértésre, kreativitásra és jó problémamegoldási készségre van szükségük. Ráadásul most sokkal gyorsabban változnak a szakmák, a foglalkozások ismerettartalmai, ezért mindennél fontosabb volna, hogy alkalmazkodni tudó, tanulni tudó gyerekek kerüljenek ki az iskolák

falai közül. A 20. század elején megjelenő reformpedagógiai irányzatoknak és azok továbbfejlődésének köszönhetően, a mai iskolarendszerben már vannak olyan választási lehetőségek, amelyek ehhez a felgyorsult világhoz próbálják felzárkóztatni az iskolában megszerezhető ismereteket és készségeket, képességeket. Munkájukat a kor igényeihez igazítják, a gyermeki individuumban kibontakozását fontosnak vélik, és a gyermek fizikai és mentális fejlődési jellegzetességei mellett pszichés jellemzőit is figyelembe veszik a nevelési-oktatási folyamatok kidolgozásánál.

Az 1970-es évek közepétől jellemző elszegényedés egyre több gyermeket taszított rossz sorba, a szegénység a mai kor emberének, gyermekének egy tartósabb, nehezebben változtatható állapota, mint korábban volt. A szegény sorsú családok gyermekei gyakran szorulnak perifériára, a szegénység mint társadalmi körülmény az egyéni, sikeres életvezetést megakadályozza azzal, hogy olyan képességek, ismeretek kialakulását nehezíti, gátolja, melyek egy ilyen élet kimunkálásához szükségesek lennének. A tanulás a társadalmilag lényegében szegregált helyzetben élő embereknek nem jelent perspektívát, a családok és gyermekeik társadalmi befolyása csökken. (Vajda, 2008. 7.) Ennek a felfogásnak is a következménye lehet a szakemberek által egyre aggasztóbbnak tartott iskolai fegyelmezetlenség problémája, mely szintén posztmodern jelenség.

A jólét elsődleges záloga újra a vagyon lett, ezt próbálják az utódaikra hagyni az tehetősebbek, így még kevesebb az esélyük az eleve vagyontalan környezetben növekedő gyermekeknek a későbbi boldogulásra. A szegénység ismét egy olyan nehezebben áthidalható, nehezebben változtatható állapot lett, hogy az abból való kiemelkedéshez már nem elég csak a tanulás mankójára támaszkodni.

A nagy gazdasági és társadalmi közösségek létrehozásából fakadó történelmi és területi kiegyenlítődések iránti törekvés folyamánként, az oktatás terén új lehetőségek és új követelmények jelentek meg. A posztmodern gyermekének a tanulás potenciálisan már nem korlátozódik saját országának határain belülre, és a multikulturális jelenség, mely egész világunk jellemzőjévé vált, az iskola falai közé is beszívargott: egyre több intézményben vannak jelen az anyanyelvű idegennyelvtanárok, egyre több intézmény szervez ismeretterjesztő kirándulást külföldre is. Az iskolai osztályok magyar ajkú homogenitása főleg a nagyvárosok iskoláiban már a múlté, a külföldről érkező gyerekekkel és kultúrájukkal elfogadóan és befogadóan kell bánni, ezt meg kell tanulni.

A technika fejlődésével lehetőségünk van az internetes anyagok felhasználására a tanítási órán, multimédiás rendszerek használatára, „okostábla” alkalmazására, melyek az oktatási folyamat és a tananyagértés szolgálatába állíthatók.

A szülők gyakori munkahely-változtatásai, illetve pl. a jobb boldogulás reményében történő élettér-változtatások is magukkal hoztak jó néhány újszerű élethelyzetet: a gyermekeknek egyfelől anyanyelvüktől eltérő nyelvi környezetet, új szociális közeget, társadalmi beállítódást kell megszokniuk, az új környezetbe való beilleszkedés nehézségeivel kell szembenézniük, másfelől ezek az élethelyzetek segítenek a kor egyik fontos kihívásának eleget tenni: az anyanyelv mellett, az idegen nyelven történő kommunikációs készségek biztos birtoklásának.

Kettős korjellemző ez, hisz a sok új szociális, emocionális, kulturális inger feldolgozásából, befogadásából fakadó nehézségek mellett olyan szociális és mentális készségek fejlődnek, melyek a későbbi sikeres életvezetés alappillérei lehetnek.

Az integrált oktatás megjelenése is a század terméke. A fogyatékkal élő emberek integrált nevelése az oktatásban nemcsak a sérültek életkörülményeinek javítására tett nagyon fontos lépés volt, hanem a környezet, a társadalom hozzáállásában, el- és befogadásában, szociális érzékenységében is pozitív változásokat eredményezett.

A diplomaszerezés, a tanulás viszont nem olyan érték már, mint akár két évtizeddel ezelőtt. Az iskolázottság már nem jelent automatikusan könnyebb boldogulást a közösségben, nem biztosít szebb jövőt a gyermeknek. Nem jelent többé automatikusan társadalmi felemelkedést, magasabb fizetést, jobb állást, kedvezőbb életkörülményeket, ezért a szegényebb, vagyontalan rétegek motivációja csökken az iskoláztatás iránt.

Ráadásul a túlképzés, az egyre több diplomás ember a bizonyítvány létét elértéktelenítette. Nem azért nő exponenciálisan a felsőoktatásban tanulók száma, mert szükség van ennyi kvalifikált emberre, hanem mert bizonyítvány, diploma nélkül eleve vesztesre van ítélve az egyén élete; nemcsak azért, mert versenyképes félként a gazdaság csak „papírral” a kezében tekint rá, hanem csak így van lehetősége, hogy saját életét megfelelő módon alakíthassa. (Vajda, 2008. 80.)

A szelekció nem a felsőfokú intézményekbe, oktatás áramába való bekerüléskor érvényesül, hanem a munkavállaláskor, s lényegében egész életen át. A gyermeknek – a tanulás során elsajátítandó ismeretanyag megértésének s feldolgozásának felelőssége mellett – képessé kell válnia az egyéni életvezetésre olyan módon, hogy saját maga alakítsa ki, tegye belsővé etikai normáit, alkalmazkodni tudjon a közösséghez és harcolni tudjon

saját érdekeiért. Azonnal használható, állandó tudással rendelkezzen, de megújulni is képes legyen, az új ismereteket rögtön alkalmazni tudja. A kihívásoktól ne riadjon vissza, de képes legyen a szabálykövetésre is adott esetben, flexibilis legyen gondolkodásában, de tudjon érvelni saját nézetei védelme érdekében. Ellentétes kíválmak ezek, de feltételei lettek a társadalom és egyén számára is sikeres életvezetésnek. Az egyén alkalmassá kell hogy váljon a felnőtté válás folyamatában arra, hogy tudjon önmagáról gondoskodni, hogy képes legyen életét saját maga, rugalmasan alakítani.

Kockázati társadalomban élünk, ahol mindenki maga felel életéért, tetteiért. A társadalomban szükséges szabályok nem külsőségekben meghatározhatóak, a kontrollt belsővé kell tenni, egyéni kontroll szükséges. A gyermeknek már kicsi korától kezdve képessé kell válnia arra, amit környezete megkíván tőle: hogy meg tudja tervezni napjait, hogy rendszerben lássa a különórát, iskolai követelmények halmazát, hogy a gyermeki létének oly fontos játékot okosan iktassa be a mindennapjaiba, s hogy mindezek mellett a kortársi csoportokkal is interakcióban legyen, kortársi kapcsolatait ápolni tudja. S ezekhez technikai segédeszközöket is kap: például okosórát, amely jelzi, ha valamelyik kötelezettsége közeleg – legyen az a reggeli fogmosás, ágyrendbetétel, úszás vagy különóra –, s a közösségi felületeket és személyes kontaktus nélküli kommunikációt „segítő” chat programokat. Ezek már nem „kényszerítik” a gyereket a játszótérre vagy találkozóra barátaival, iskolatársaival, hiszen a technika és az internet segítségül hívásával mindezeket otthon is megteheti már.

A hetvenes évektől kezdve a születések számának apadása is tapasztalható. A rendszerváltást követő demográfiai bumm sem következett be, mint azt a szakemberek – az előző nagy gyermekszülési kedv analógiájára – jósolták.

Ennek a helyzetnek a kialakulásáért egyfelől a gazdasági élet területén, s ezáltal a munkavállalási szokásokban bekövetkezett változások okolhatóak; az együttélést, a gyermekvállalást nehezítették, illetve tették egyre inkább lehetetlenné azok a szokások, melyeket az új gazdasági közösség, az Európai Unó munkavégzési magatartása hozott magával: az országok bármelyikében, bármikor képviseld személyesen a céget, szervezetet, vállalatot, ahol dolgozol, így téve azt még inkább versenyképes elemévé a gazdaságnak.

Másfelől pedig oka a születésszám csökkenésének az, hogy a gyermekes családok gazdaságilag kedvezőtlen és hátrányos helyzetben vannak. A gyermek- és az ifjúsági korosztály aránya a társadalmon belül jóval kisebb, mint egy fél évszázaddal ezelőtt.

KERESZTÉNY ÉRTÉKEK RELEVÁNCIÁJA A POSZTMODERN KOR GYERMEKÉNEK ÉLETÉBEN

Az anyagi és szellemi értékek egyensúlybomlásának helyzetével küzdő társadalmunk a posztmodern korra jellemző nehézségekkel állította szembe a gyermekeket és az őket nevelő szülőket, felnőtteket, közösségeket. Ezen nehézségek kompenzálására, illetve ebben a heterogén világban való tájékozódásra sok szülő a választ a hagyományostól eltérő oktatási, nevelési intézmény megválasztásában látja. Vannak, akik az alternatív oktatási intézményeket, míg mások a vallási értékeket közvetítő intézményeket részesítik előnyben.

A posztmodernre jellemző sokszínű, választási lehetőségekben bővelkedő heterogén kép, a spiritualitás megélésére is hatást gyakorolt. Míg korábban az ember és Isten szoros kapcsolatának megtapasztalása, az isteni tanítás követése volt jellemző a civilizált társadalmak vallási életére, napjaink vallási kavalkádjára az ember, a fogyasztói társadalomra oly tipikus szelekciós stratégiát alkalmazza: kiemeli az egyes vallások közül azt, ami érzelmileg, esztétikailag, intellektuálisan megérinti őt, de az egészet sokszor nem fogadja el.

Az egyetemes keresztény értékek, amelyek sok esetben harmonizálnak az egyetemes erkölcsi értékekkel is, az isteni tanítás mentén írhatóak le. Ezek gyermekkorban történő megismertetésével olyan bázist alakíthatunk ki a gyermekekben, melyek a későbbi életvezetést tekintve megkönnyítik a gyakran kaotikus sokszínűségben való tájékozódást, lehetővé teszik a magabiztos választást. A belső kontroll, a belsővé vált értékek alkalmassá teszik a gyermeket, hogy később saját maga alakítsa ki – az egyetemes erkölcsi normákkal harmonizáló – etikai normáit, alkalmazkodni tudjon a közösséghez, és képes legyen harcolni az érdekeiért.

A kereszténység nem magatartás, hanem életforma, életstílus. Szeretetet sugározva jónak, kedvesnek, derűsnek, bölcsnek, türelmesnek, megértőnek, toleránsnak, kötelességtudónak lenni – felelősséggel viseltetni a társaink, a család, a gyermek és az emberiség, a természet, az élő környezet iránt. A keresztény nevelési gyakorlat fejleszti az érzelemgazdag magatartást, szabálytudatot alakít ki, önálló gondolkodásra serkent, mint ahogy a zenével való foglalkozás is.

Most pedig nézzük, hogy a család, a szülő / nagyszülő-gyermek kapcsolat és olyan egyéb egyetemes erkölcsi értékek, mint a méltóság védelme, a közösségi értékek és érdekek tiszteletben tartása hogyan valósulhatnak meg egy keresztény nevelési intézmény falain belül.

Az általam választott szentendrei keresztény óvoda egy evangélikus zenei óvoda. Az óvoda elhivatott a keresztény értékek továbbadásában, a gyerekek keresztény szellemű nevelésében, a zenei nevelés magas szintű művelésében és a családok megszólításában is. Nevelési programjuk szerint a keresztény tanítás alapján történő nevelést és a gyermek harmonikus testi, lelki fejlesztését tűzik ki célul. Azt vallják, hogy védett életet nem biztosíthatnak a gyermekeknek, és próbálják környezetüket az óvodában, családban olyanná alakítani, ami építőleg hat lelki életükre, szellemi és testi fejlődésükre, magatartásukra és egészséges életmódjuk kialakítására. Ezek elérése érdekében első helyen áll az erkölcsi normák – mint a becsület, igazmondás, szeretet, jószág, szabadság – megismerése. A „tedd a jót és kerüld a rosszat!” erkölcsi alaptörvényt a Biblia tanítása szerinti történetek mesélésével, azok tanulságainak megbeszélésével és a gyerekek közelében lévő pedagógusok példamutatásával teszik gyermekközelivé. A tízparancsolat tanításait minden nap próbálják megélni. Ezeken túl olyan eszközöket adnak a gyermekek kezébe, melyek a későbbi sikeres életvezetésnek nélkülözhetetlen kellékei lesznek: a türelem, a tapintat, a figyelmesség, a megbecsülés, a megértés, az élet és a természet szeretete és védelme, az élhető környezet ápolása, a hagyományok és a tudás megbecsülése.

A nevelők jó példával járnak elől, a keresztény hit alapvető ismereteinek közvetítése fontos szempont, sokat segítenek a gyermekeknek közös imával, beszélgetéssel. A társas együttélés szabályainak – úgymint az egymásra figyelésnek, az alkalmazkodásnak, a segítőkészségnek, az együttérzésnek – a megtanítása és betartatása fontos óvónői feladatok, a Biblia értékrendje alapján. Fontos szempont továbbá az óvodában, hogy törekedjenek az egészséges családkép kialakítására, ahol az apának, az anyának, a gyermekeknek és a nagyszülőknek is Istentől rendelt kötelességük és feladatuk van. Együttélésünk legfontosabb keretei ugyanis a család, valamint legközelebbi közösségeink, ahogy az óvodás közösség is. A családokkal való kapcsolattartás jelentőségeltjes, nemcsak beszédben, de cselekedetekben is kívánják erősíteni a családi / közösségi összetartozás érzését. Éves programjukban, az anyák napja mellett nagyszülők napját, keresztszülők

napját, sőt, az apák napját is megtartják, melyekre egésznapos programokkal várják minden esetben a hozzátartozókat. A gyerekek készülnek valamilyen kisebb, általuk alkotott ajándékkal, a családtagokat és a meghívottakat pedig az óvoda inspirálja valamilyen házi készítésű finomság behozatalára, ezzel is reprezentálva, erősítve a gyerekekben az egymásra figyelés érzését.

A közösségi összetartozás élményét közös éves kirándulással (családi), farsangi mulatsággal, óvodai nappal, valamint egyéb csoportos programokkal is színesítik. A teljesség igénye nélkül: bábszínház-látogatás, közös kenyérsütés, programok a Skanzenben, a Kovács Margit Múzeumban agyagbaba-formázás, -mázázás, -kiegésztés stb.

Közösségi érdek továbbá a környezetvédelemre való nevelés, ami védi a jövő nemzedékeinek érdekeit is. Az óvodások a különböző erkölcsi tanulságot is hordozó mesék meghallgatása, esetleg megbeszélése mellett, kis ágyásokat ápolnak, gondoznak az óvoda udvarán, a műanyag hulladékot szelektálva gyűjtik, és tudják, hogy ez miért fontos. Valamint kirándulások alkalmával személyesen is találkozhatnak a természetvédelemmel kapcsolatos megszólításokkal: „ne szemetelj!”, „óvd a környezetedet!”, „ne bántsd az élővilágot!”.

Az óvodás korú gyermek jellemző sajátossága a magatartás érzelmi vezéreltsége. Személyiségén belül az érzelmek dominálnak, ezért elengedhetetlen, hogy szeretetteljes, harmonikus, biztonságot adó légkör vegye őket körül, az egészséges érzelmi kötődés kialakítása miatt. Az óvodapedagógus feladata és felelőssége a gyermekekkel megismertetni, elfogadtatni azokat az elvárásokat, amelyek eltérnek az otthoniaktól, de teljesítésük elengedhetetlen a közösségi élet és tevékenység szempontjából.

Az óvodai csoportszobák hangulatát családi légkör jellemzi, ahol pozitív, elfogadó attitűd a mértékadó, hogy így tudjon a gyermek szeretetteljes viszonyt kialakítani társaival, az óvónővel. A gyerekekkel „személyes percek” töltenek együtt az óvónők, ahol lehetőséget kapnak érzelmeik, gondolataik kifejezésére, elmesélésére. Ennek fontosságára nevelési programjukban is felhívják a figyelmet.

Egymás segítése szintén fontos óvodapedagógiai feladat. Amellett, hogy a csoportszobán belüli élet során fontos szerepet kap az empátia és a szociális érzékenység fejlesztése, annak gyakorlása, az óvoda épületében pl. használt, de jó minőségű ruhák lerakására van lehetőség, hogy az arra rászorulókon segítsenek.

A felelősség gondolatát, a cselekvéseink felelősségének gondolatát a kezdetektől próbálják a gyermekek sajátjává tenni. Mindenkinnek vannak saját feladatai, s arra tanítják a gyerekeket, hogy nem várhatnak minden egyes tevékenységükhöz segítséget. Életkori és pszichés adottságaiknak megfelelően támogatják, ösztönzik őket cselekedeteik végrehajtására, és az ösztönzésben mindig a szeretet és a beszélgetés dominál.

Céлом és lehetőségem nem volt egy nagyobb méretű, sok intézményt felsorakoztató felmérés készítésére, de az egyetemes keresztény értékek és erkölcsi tartalmak mentén haladva megállapítást nyert a fentebbi példák alapján is, hogy a keresztény, szakrális nevelésnek van létjogosultsága a posztmodern társadalomban. Azokon a nagyon fontos területeken tesz kísérletet a kompenzálásra, melyek ugyan a társadalmilag elvárt életvezetéshez szükségesek lennének, de a kor társadalmi struktúrája és szokásai ezt nem közvetítik minden esetben jól az egyén felé. Ezek pedig a szellemi értékek, az erkölcsi és emocionális értékek fontossága.

ÖSSZEGZÉS

A posztmodern kor olyan társadalmi és szociális változásokat hozott az ember életében, melyek értelmezése, kategorizálása azzal a nehézséggel állítja szembe a korszakkal foglalkozó olvasót, hogy bármerre indul, rögtön keresztutakba ütközik.

Sokszínűség, változatosság, határtalanság, sokszor – pont az információk és a lehetőségek túlzott sokasága miatt – bizonytalanság, kiszámíthatatlanság jellemzi az érá.

Már nem tudunk általános igazságokat és követendő, mindenkivel elfogadtatható szabályrendszereket alkotni az élet sokszor olyan fontos tartozékaival kapcsolatban sem, mint pl. az iskola működése. Itt is csak határ- és körvonalakat fektethetünk le, mint az élet egyéb területein. Mert az, hogy a körvonalakat mivel tölti ki az egyén, saját felelősség. Az életben való érvényesüléshez mindenkinek egyéni útját kell megtalálnia, önállóan alkotott etikával, a társadalmi normákhoz igazodó, de egyénileg felállított szabályrendszerrel, önállóan megszerzett és folyamatosan bővülő tudással.

A kor gyermekének most talán nehezebb helyt állni a társadalomban és boldogulni az életben, mint bármelyik előző korszak gyermekének.

A média elektronikus eszközeinek térhódítása, a könnyen is kezelhető informatikai eszközök megjelenése és az internet széles körben történő elterjedése következtében a nem elzárható tartalmak miatt még inkább összerosódott a gyermek- és felnőttkor határa. A gyermekkor sajátosságainak megőrzése, a gyermeki szerep sértetlenségének védelme nehéz feladattal állítja szembe az őt nevelő szülőt, felnőttet.

A gyermekkor védett státusza sok szempontból már a múlté, a felnőtt viselkedésformák és szokások is egyre hamarabb szivárognak be a gyermeki létbe, egyre több gyereknek kell felnőtt módjára olyan lelkileg is nehéz helyzetekkel megbirkóznia, mint pl. a szülői háttér bizonytalansága, válások, párkapcsolatokban a partnerek cserélődése.

Nem vitatható, hogy a technika fejlődése pozitív változásokat is hozott az ember életébe: pl. a lehetőségek tárházának kiszélesedését a tanulás, a tudásszerzés, a munkavállalás terén. A tanulás nem a kiváltságosok lehetősége, hanem mindenki számára elérhető és kötelezően előírt kulturális tényező.

A keresztény értékek relevanciája a posztmodern kor gyermekének életében vitathatatlan: olyan iránymutatóként szolgálhatnak a későbbi felnőtt életvezetés során, melyek segítenek a sokszor kaotikus választási lehetőségek között eligazodni, s társadalmi szempontból is értékes, hatékony életvezetést kiépíteni.

IRODALOM

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*.

Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Hegedűs Judit (2004): A gyermekkor-történet a hazai neveléstörténeti kutatásokban. *Iskolakultúra*, 2004/3. 84–90.

Key, Ellen (1900): A gyermek évszázada (részlet). *Fordulópont*, 19.

Molnár Tamás (2000): *A posztmodern társadalom értelmezése felé*.

http://www.magyarszemle.hu/cikk/a_posztmodern_tarsadalom_ertelmezese_fele
(Letöltve: 2017. március 5.)

Preuss-Lausitz, Ulf (2009): *A fiatalok világa a posztmodern társadalomban*. Fordította: Szekszárdi Júlia. <http://www.ofi.hu/tudastar/fiatalok-vilaga> (Letöltve: 2017. március 5.)

Pukánszky Béla (2003): *Bevezetés a gyermekkor történetébe*. (kézirat)

Pukánszky Béla és Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Vajda Zsuzsanna (2000): Gyermekfelfogás és gyermekkor a történelemben.

In: Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermek évszázada*. Osiris Kiadó, Budapest. 80–101.

Vajda Zsuzsanna (2008): A gyermek évszázada után. In: Knausz Imre (szerk.): *Gyermek, pedagógus, pedagógusképzés*. Új Helikon Bt., Budapest. 67–82.

Vajda Zsuzsanna (2009): Siettetett gyerekek. In: Tengerdi Antal és Varga László (szerk.): *A gyermeklét alternatívái*. Edutech Kiadó, Sopron. 59–69.

Vajda Zsuzsanna és Pukánszky Béla (1998, szerk.): *A gyermekkor története*.

Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Bognárné Kocsis Judit

Karácsony Sándor, a hívő neveléstudós

BEVEZETÉS

Karácsony Sándor (1891–1952) a két világháború közötti időszak rendkívüli műveltségű alakja, aki a hazai neveléstudományra, a református pedagógiára a mai napig nagy hatást gyakorol. Tudományos munkássága, egyetemi professzori állása mellett számos közéleti pozíciót betöltött, ezenkívül egyházi szolgálatot, tisztséget is vállalt.

Vallása jelentette számára azt a szilárd, tiszta alapot, amely életének rendjét, életfilozófiáját meghatározta. Az élet és a világ eseményeire teljesen világos, öntudatos álláspontja volt, amely mindenkor meghatározta magatartását, magasabb rendű törekvéseinek irányát, módját. Hite abban erősítette meg, hogy az önző, énközpontú világ helyett csak a Krisztus-központú világ lehet az emberek számára az egyedüli megoldás, így annak kialakítását, megvalósítását gyakorolta életében. A tanulmányban röviden bemutatásra kerülnek Karácsony Sándor életének fontosabb keresztyén vonatkozásai, majd nevelői attitűdjének főbb sajátosságai.

KARÁCSONY SÁNDOR ÉLETÉNEK FONTOSABB ÁLLOMÁSAI

Karácsony Sándor 1891-ben a Hajdú megyei Földesen született, édesapja jómódú földműves, édesanyja a balmazújvárosi református lelkész lánya. A helyi református elemi iskolába járt, majd a Debreceni Református Kollégiumban tanult. Életében a családi, az

iskolai és a vallási szocializáció harmonikus egységet alkotott. A középiskola után egy év katonai szolgálatot töltött Tirolban. 1914. november 20-án súlyosan megsérült a lába a kelet-galíciai fronton, ennek következtében mozgássérültté vált. Az évek múlásával testileg egyre inkább elnehezedett, ami még inkább akadályozta mozgásában.

A Budapesti Tudományegyetem magyar–német szakos hallgatójaként többször volt külföldi egyetemeken vendéghallgató. Az egyetem elvégzése után dolgozott a kassai katonai főreáliskola tanáraként (1918–1919), a Közoktatásügyi Népbiztosságon Nagy László munkatársaként (1919. június–július), majd 1919 októberétől a Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós Főgimnáziumban (saját kérésére), ahol nyolc éven át tanított. Ez idő alatt számos iskolai munkakörben vállalt feladatot: volt osztályfőnök, igazgatóhelyettes, tantestületi jegyző, önképzőköri vezető tanár, énekkari és zeneköri felügyelő, segítőegyesületi irányító, könyvtárőr és cserkészparancsnok.¹ Közben bekapcsolódott a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) munkájába, és folyamatosan publikált. A protestáns fiatalok körében végzett munkája eredményeképpen a YMCA (Young Men's Christian Association – Keresztyén Ifjak Egyesülete) világbizottsági tagja lett, amely keretében 1938 pünkösdjén a brünni konferencián 2000 fiatalnak tartott előadást az együttműködés fontosságáról.² Karácsony segítette a cserkészmozgalom tevékenységét, a regős cserkészlet elterjedését. Több előadást tartott a Soli Deo Gloria (SDG) balatonszárszói konferenciáin. A református értékrendnek megfelelően a munkát Isten dicsőítése egyik lehetőségének tartotta, ebben való buzgósága okán egyidejűleg több feladatot is elvállalt, amelyeket odaadással végzett. 1924-ben megnősült, feleségül vette Szalay Teréziát, a Keresztyén Leányegyesület országos vezetőjét. Három gyermekük született.

1927 és 1942 között az MTA Szótári Bizottságának munkatársa lett. Egyházi szolgálatot, tisztséget is vállalt: pl. Budapest-Józsefváros parochiális tanácsosa (1923–1927), a Kálvin téri gyülekezet presbitere (1927–1943), a budapesti Pozsonyi úti gyülekezet presbitere (1943–1952), egyházmegyei tanügyi bizottsági tag (1943–1952), a tiszántúli egyházkerület tanácsbírája (1945), zsinati tag (1948). Továbbá számos gyülekezetbe elment előadásokat tartani, ezenkívül az énekeskönyv szerkesztőbizottságának tagja volt, énekes konferenciákon vett részt még 1948–50 között is (1. ábra). 1929-ben doktorált

¹ Kontra, 2009.

² Karacs, 2005. 74–81.

a debreceni egyetemen. 1934-ben magántanári habilitációt tett pedagógiából. 1942-ben a debreceni egyetem nyilvános rendes tanára lett, majd Mitrovics Gyula helyére került, amikor is a pedagógiai tanszék vezetője lett.

1. ábra. Karácsony Sándor előadást tart³

Az 1945 utáni időszakban már reakcióként kezelték és megnehezítették munkáját, ő ennek ellenére vállalta a Magyar Cserkészfiúk Szövetségének elnöki pozícióját, valamint újra megválasztották az Országos Szabadművelődési Tanács (1945. október 9.–1949), a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSz, 1945), illetve a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) elnökének (1946–1948). 1948 után felerősödtek a kritikai írások személyével, tevékenységével kapcsolatban, így kénytelen volt kivonulni a közéletből. Feloszlatta az Exodus munkaközösséget és bibliakört, amelynek tagjai a legközelebbi baráti köréhez tartoztak. Ez a kör rendkívül meghatározó kulturális-tudományos közösség volt, akik az 1920-as évektől kezdődően dolgoztak együtt. Tagjai egykori diákok, munkatársak, református mozgalmak résztvevői voltak, akikre Karácsony hatása abban is tetten érhető, hogy halála után további közösségeket hoztak létre az örökség ápolása céljából. 1950. március 28-án lemondatták egyetemi katedrájáról, majd kényszernyugdíjazták, de alig 2 év múlva nyugdíját is megvonták, amelyet már nem érhetett meg, 1952 februárjában szélütésben meghalt.

³ Forrás: <https://www.hbmo.hu/ertektar/Ertekoldal.aspx?ertekazon=92>

Sokoldalúságát, nézetrendszerének egyediségét igazolja az a tény is, hogy a teológusok, a pszichológusok és a neveléstudományi szakemberek is elismerik munkásságát. A teológusok az eleven Ige-látását, prédikációs adottságait (pl. közvetlen stílus, lendületes előadásmód stb.), gyülekezeti, bibliaköri szolgálatát hangsúlyozzák. A neveléstudomány és a pszichológia területén is méltányolják a magyar filozófiára alapozott gondolkodásmódját. Ezt igazolja az a kutatási eredmény is, hogy 1940 előtt született hatvan magyar pszichológus közül huszonketten vallották, hogy Karácsony Sándor hatással volt gondolkodásmódjukra.⁴ Míg a teológusok teológiai alapú rendszernek, a neveléstudománnyal foglalkozók inkább nevelésfilozófiai rendszernek tartják Karácsony modelljét.⁵ A filozófia, a magyar nyelvészet és a pedagógia doktora volt, de nemcsak e területekre, hanem az egész magyar kultúrára, tudományos életre nagy hatást gyakorolt.

KARÁCSONY SÁNDOR NEVELŐI KÉPE

Karácsony Sándor realitását, tájékozottságát bizonyítja, hogy nincsenek illúziói az iskolákkal, a pedagógusokkal kapcsolatban. Kérdésként jelenik meg egyik művében, hogy valóban megfelelő tanárok vannak-e az iskolákban. Szomorú következtetést von le, amit az alacsony bérekkel, a társadalmi megbecsülés hiányával magyaráz. Majd mintegy összeszegi, hogy a magyar iskolákban nem azok tanítanak, akiknek kellene, nem azt és nem úgy, ahogy kellene.⁶

Karácsony felelősségteljesen hirdette az egyetemes papság elvét a pedagógiában, azaz hogy minden hívő nevelő feladata az Ige hirdetése, Krisztus üzenetének közvetítése, amit természetesen a mindennapi praxisban nem könnyű megvalósítani. Nézete szerint a nevelők megbízatása az lenne, hogy pappá magasztosulva valljanak a hitükről, a gyermek pedig, ezt hallva, érezve, ő is hinni kezd vagy megerősödik hitében. Valójában úgy kell felfogni a pedagógus létet, mintha a gyermekeink, tanítványaink Képes Bibliái lennének.⁷ Karácsony a pedagógus személyiségére, lelki hozzáállására, hitbeli meggyőződésére és társas kapcsolati kultúrájára helyezi a hangsúlyt.

⁴ Bodor-Lányi-Pléh, 1998. 308.

⁵ Bognárné Kocsis, 2010.

⁶ Karácsony, 2003. 158.

⁷ Gyökössy-Szathmáry, 1997.

„Az iskolát az tette sok minden egyéb közt tönkre, hogy a nevelőből tisztviselőt fabrikáltak, holott eredeti viszonyulása szerint atya (vagy anya) volt a testi szülők helyett.”⁸ Karácsony szerint aggasztó tünet, hogy a tanárok sokkal inkább csak bürokraták vagy szakemberek, mintsem bölcsek, papok, szerető nevelők, mesterek, szofokraták. Karácsony értelmezése alapján szofokrata az, aki az életét igazhívőként, alázatosan, de nem meghunyászkodva, hanem tevékenyen, alkotó módon éli. És mit jelent a bölcs szó, ki számít bölcsnek? Általános keresztyén felfogás szerint bölcs az, aki féli az Urat, összefüggésében és egységben látja a világot és az embereket, az élet értelmét, felelősségteljes, lelkiismeretes, harmóniában él környezetével és saját magával. A bölcsesség állapotának elérése általában összefügg az életkorral, az életben nyert tapasztalatokkal. De korántsem állítható, hogy idős korára mindenki bölcs lesz, és az sem, hogy csak idős korra érhető el a bölcsesség.

Karácsony Sándor tanártípusai hasonlóságot mutatnak Sandra Jones és Richard Joss felosztásával, mivel a kompetenciák, szakmai tevékenységek ellátása alapján alkotta meg az alábbi kategóriákat:

1. a tudást képviselő tanárok, ők nagy tudású pedagógusok, de hatásuk közvetett;
2. a tudást átadó, közvetítő tanárok, akik a tudásukat meg akarják osztani a diákokkal;
3. iskolaszervező tanárok, akik sajátjukként tekintenek az iskolára, és megtesznek mindent annak jobbítása, eredményessége, talpon maradása érdekében.⁹

Karácsony értelmezése alapján a pedagógus munkájában egyértelműen a nevelői szerep a hangsúlyos, az iskolában és az iskolán kívüli tevékenységek alkalmával is; a teljes személyiségre hatás, érték közvetítő és személyiségfejlesztő feladatok ellátása a fő feladatuk. Az ismeretátadás csak egy része a nevelői munkának, a nevelés sokkal gazdagabb, jóval összetettebb folyamat. Vagyis kijelenthető, hogy Karácsony különbséget tesz a tanító (oktató) és a nevelő között, álláspontja szerint nem minden tanító alkalmas nevelőnek. A nevelőnek magának is követendő példaképnek kell lennie. Karácsony Sándor a pedagógus szerepét rendkívüli módon kiemelte, és hangsúlyozta, hogy a nevelő szerepe fejlődéslélektani szakaszonként változik. Karácsony a tanárnak készülő ifjak elé pályautítrót tartott, azaz megfogalmazta a tanári pályához szükséges általános és szakmai ismereteket, a feladatellátáshoz tartozó képességeket, magatartást és pszichikai tulaj-

⁸ Karácsony, 2003. 144.

⁹ Jones–Joss, 1995. 11–27.

donságokat, amelyek nélkülözhetetlenek a pedagóguspályához. Mindezeket azonban kérdés formájában fogalmazta meg, így önreflexióra készíti a fiatalokat, az olvasót.

Karácsony Sándor művei alapján kirajzolódna pedagógus-pályaképének tanári professziogramjának legfőbb jellemzői:

1. a tanár elsődleges feladata a nevelés, nem a tanítás;
2. a tanár kötelessége az értelmes feladatok adása, a figyelem felkeltése, fenntartása;
3. a tanár nem felsőbbrendű, viszonyul a tanulókhoz;
4. a tanár csak papi lélekkel képes pedagógiailag viszonyulni, fontos, hogy teljes mértékben átadja magát a feladatnak, a viszonyulás eredményessége azonban függ a tanuló befogadó, elfogadó képességének mértékétől is;
5. a tanár teljes értékű emberként tekintsen a gyermekre;
6. a tanár feladata a gyermek személyiségének kibontakoztatása;
7. a tanár jól ismerje a gyermeket, fejlődéslélektani jellemzőit, képes legyen olvasni a gyermek arcában;
8. a tanárnak tekintélyének kell lennie, aki vezeti, irányítja a rábízottakat, ha szükséges, parancsol;
9. a tanári pálya szolgálat, amely nem kecsegtet gazdagsággal, hanem sokkal inkább alázatos, becsületes, áldozatra kész, hiteles életet vár el;
10. a pedagógusnak tisztában kell lennie azzal, hogy a tanár-diák kapcsolat folyamatos feladatot ad, sokszor küzdelmes, amíg a valódi munka- és életközösség ki nem alakul;
11. a tanár munkája felelősségteljes;
12. példamutató magatartást vár el a tanártól, bár tudja, hogy a tanár gyarló ember;
13. a tanárnak kulturáltnak, motiváltnak, lelkes embernek kell lennie;
14. szociális érzékenység jellemezze;
15. bízson a jövőben, legyen jövőképe;
16. nem tisztviselőként, hanem atyaként (anyaként) bánjon tanítványaival, nevelje a rábízott gyerekeket;
17. a tanár nagy tudású, művelt legyen;

18. rugalmas, megújulásra kész;
19. közlékeny, a problémákra nyitott;
20. talpraesett, magabiztos, eredményorientált, céltudatos;
21. képes legyen jó kedvre deríteni és a jó hangulatot megtartani az osztályban, a közösségben;
22. jellemezze az önreflexió és az önirónia; („Én abban az időben két mankóval jártam és nagyon torzonborz kiállású öreg bácsi voltam. Se pénzem, se barátom, se családom, se kedvem nem volt.”)¹⁰
23. mélyen hívő, filozófus alkat legyen.

Karácsony pedagógus-pályatükréről elmondhatjuk, hogy a szakmai tudás mellett a pedagógus személyisége, hite és erkölcsi meggyőződése kap hangsúlyos szerepet.

„A pedagógus egyéniségében a jövő valóságába vetett hit sarkal a harcra, a harc kényszerít áldozatokra, az áldozatok képesítenek és tesznek késszé az odaadásra, s az odaadás biztosítja az illetékességet.”¹¹

A református neveléstudós rendszerében külön kategóriaként jelennek meg a református pedagógusok, akikkel szemben nagyobb elvárásokat támaszt és hitük alapján tipizálja őket. Kijelenti, hogy a valóságban nincsenek jó református tanítók. Azonban részben fel is menti őket, hiszen szerinte a református pedagógusképzés nem fektet elég hangsúlyt a református vonások kialakítására, valójában csak állami nevelőket képeztek, akiknek el kellett járniuk templomba, hittanórákra, ezért különösképpen hangsúlyozza az állandó önnevelés szükségességét.¹² Több szakirodalom¹³, köztük Karácsony Sándor is kiemeli a pedagógusok önismeretének, énképének fontosságát a hivatásuk megélésében, a tanári pálya professzionalizációjában.

Kálvin János szerint az egyház szolgálóinak, így a tanítóknak is, Isten kegyelmi ajándékaként alázattal kell fogadni a tanítás szolgálatát. A megbízott egyháztagnak egyrészt fel kell ismerniük Isten szolgálatra küldő akaratát (belső elhívás), másrészt a külső elhívást, azaz az egyházi tisztséget el kell vállalniuk az egyház rendjének, tevékenységének

¹⁰ Karácsony, 1998. 6.

¹¹ Karácsony, 2003. 282.

¹² Karácsony, 1995. 185.

¹³ Pl. Zrinszky, 1994. 55.

biztosítása érdekében.¹⁴ Kálvin tanait megerősíti Karácsony, amikor kijelenti, hogy a református nevelőt a hitnek és alázatosságnak kell jellemeznie. A hit, az elkötelezettség onnan ismerhető fel, hogy „ragadós”, azaz magához láncolja a tanulókat. Karácsony Apáczai Csere János mozgó iskoláját hozza fel példaként: amikor Apáczait elüldözték valahonnan, akkor a tanítványok követték őt, így gyakorlatilag az iskolája nem szűnt meg. Karácsony a református nevelőknek három típusát mutatja be:

- iskolamester tanító: aki folyamatosan műveli magát, mindent megtesz a református iskola, kollégium fennmaradása érdekében;
- mártírtanító: aki a keresztyén kisebbségi harcban is alázatos tud maradni és hitéről tesz tanúbizonyságot;
- iskolaépítő tanító: Isten kiválasztotta, aki prófétaként csendben, szerényen tevékenykedik, élete imádságos, bibliás élet. Nem a munkájuk módszere, hanem az életük az ismertetőjegyük.

Karácsony kategorikusan kijelenti, hogy a nevelők magatartásában meg kell, hogy jelenjen a református meggyőződés: hiszen mindenki egyformán bűnös Isten előtt. Ez a felfogás segíti a nevelőt abban, hogy ne gondolja értékesebbnek, különbnek magát a másiktól. Karácsony a nevelők rangsorára vonatkozóan a tanyai tanítót helyezi az első helyre, mivel az ő feladata a legnehezebb.¹⁵

A református nevelők esetében is hangsúlyozza az énkép, az énídeál elérése érdekében a folyamatos önreflexiót, ami Karácsony Sándor értelmezése szerint a Biblia üzenete alapján kell, hogy történjen.¹⁶

Elsődlegesen nem külső elvárásoknak, hanem mindenekelőtt Jézus Krisztusnak kell megfelelnünk. Az önnevelésnek céltudatos, rendszeres önműveléssé kell válnia, hogy a református iskolák, a református nevelők a régi rangjukat, társadalmi megbecsülésüket visszaszerezzék.¹⁷

A 1. táblázat alapján jól látható, hogy Karácsony Sándor és Sandra Jones – Richard Joss szakemberképe / pedagógusképe között párhuzam vonható, csak a kategorizálás alapja más. Karácsony tipizálása talán még nagyobb hasonlóságot mutat Adelson (1976) pedagógustípusaival, aki szerint a pedagógus személyisége határozza meg nevelői stílusát:

¹⁴ Kálvin, 1986. 234.

¹⁵ Karácsony, 2004. 170.

¹⁶ Bognárné Kocsis, 2008. 128–134.

¹⁷ Bognárné Kocsis, 2017. 55–64.

1. lelkesz (küldetéstudat, tudás átadása);
2. misztikus gyógyító (a diákokra koncentrál, a legjobbat próbálja kihozni belőlük);
3. sámán (karizmatikus, nagy tudású tanár).

1. táblázat. Pedagógustípusok kategorizálásának összehasonlítása

	Sandra Jones és Richard Joss szakembertípusai	Karácsony Sándor tanártípusai	Karácsony Sándor református pedagógustípusai	Joseph Adelson tanártípusai
A KATEGORIZÁLÁS ALAPJA	A SZAKMAI ÉNKÉP	AZ EGYÉNISÉG (ÉNKÉP)	EGYÉNISÉG ÉS A HIT MÉLYSÉGE	A SZEMÉLYISÉG
1. kategória: az objektivitás, az elmélet hangsúlyos	a kutató, tudományos eredményekre támaszkodó szakember	a tudást csak képviselő tanárok	iskolamester tanító: folyamatosan műveli magát, nagy tudású nevelő	lelkesz
2. kategória: az átadás, közvetítés a fontos	gyakorlatias szakember, tudása gyakorlati tapasztalatokon alapul	a tudást átadni képes tanárok	mártírtanító: a hitét gyakorlatiasan éli meg	misztikus gyógyító
3. kategória: az elmélet és a gyakorlat együttese	reflektív szakember	iskolaszervező tanárok	iskolaépítő tanító, Isten kiválasztotta, karizmatikus ember, az életük imádságos élet	sámán

Véleményünk szerint Karácsony Sándor ötvözi a professzionális és a személyiségével nevelő képét. Mindegyikkel szemben magasak az elvárásai, ennek eléréséhez hangsúlyozza az önfejlesztés lehetőségét. Karácsony elismeri, hogy református nevelőnek lenni nem könnyű, ugyanakkor a legszebb feladat. Gyakran a pedagógusok magukat

tökéletesnek, okosnak hiszik, a reformátusságukról pedig elfelejtkeznek (vagy legalábbis hanyagolják).¹⁸ Karácsony Sándor mégis bizakodó, és hiszi, hogy legalább a református iskolákban jobb vagy jobbítható a helyzet.

„A vallásos nevelő nem okvetlenül a tízparancsolatot tanítja, még nem is okvetlenül ahhoz fűzi vallásos természetű mondandóját... De akár tanít, akár egyebet cselekszik, arról vall, hogy nem magunkéi vagy egymáséi, hanem az Övéi vagyunk...”¹⁹

Karácsony szerint a vallástalan pedagógus nem lehet eredményes, mert egyrészt nincs honnan erőt merítenie, másrészt hiányoznak a társas lelki előfeltételek, vagyis a másik embert szolgálni akarásának képessége, a viszonyulásra való hajlandóság és az önnevelés, az önvizsgálat segítségével történő egyéni fejlődés, formálódás. A tanár erőforrásai a szeretet és az örömteli alázat, amelyek természetesen a diákkal való kapcsolat alapjául szolgálnak.²⁰ Álláspontunk szerint a nevelőnek általánosságban emberszeretőnek kell lennie, amely egyben értékszeretet is, hiszen nem csupán a konkrét személyt, hanem az őáltala képviselt (vagy belegondolt) eszméket, sajátosságokat fogadja el, viszonzást nem várva. A nevelő csak azokat az értékeket, viselkedésmintákat képes hitelesen közvetíteni, amelyekben hisz. Karácsony megértő volt a nem keresztyén hitforrások iránt is, nem szűkítette le koncepcióját csak a református nevelésre, bár a saját hitbizonyosságát nem titkolta.

Valójában a pedagógus létet nem is hivatásként értelmezi, hanem küldetesként, ebben Kálvin János (1986) koncepciója a tanár mint Isten eszköze, illetve a tanár mint misszionárius kép jelenik meg. Karácsony kijelenti, hogy a magyar középiskolát csak a diáklélek misszionálása mentheti meg.²¹ Karácsony szerint a különbség abban áll, hogy a hivatás az szolgálni akar, a küldetés pedig szeretni, még ha az áldozatot is követel. A pedagógiában áldozatként jelenhet meg, hogy a tanár saját magát, az idejét, a tudását, a cselekedeteit ajánlja a másik ember számára.²² Vagyis a felelősségteljes, örömteli munkavégzés (szolgálat) és ha kell önzetlen áldozatvállalás (önként felajánlott jó cselekedet) együttese jelenti a másik ember számára a szeretetet (2. ábra).

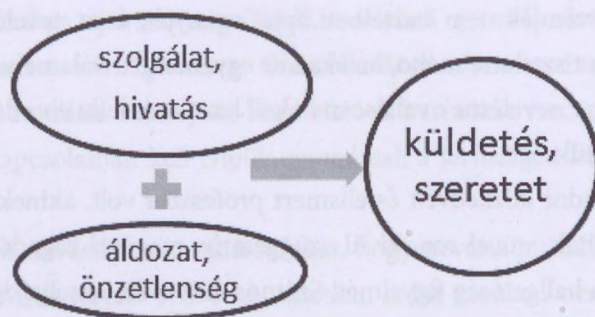
¹⁸ Bogárné Kocsis, 2016a. 18–36.

¹⁹ Karácsony, 2004. 6.

²⁰ Karácsony, 1999. 7.

²¹ Karácsony, 2004. 168.

²² Bogárné Kocsis, 2016b. 114–126.

2. ábra. Karácsony Sándor életfeladatáról vallott elképzelése
(saját ábra)

KARÁCSONY SÁNDOR NEVELÉSI RENDSZERÉNEK FŐBB JELLEMZŐI

Karácsony Sándor több kötetében ír magáról pl. *A csucsai front* (1998), az *Ocsúdó magyarság* (2002), *A nyolcéves háború* (1999) című könyveiben, így képet kaphatunk arról, milyennek látta nevelőként magát, valamint arról is, hogy milyen nevelési alapelveket hangsúlyoz. Nevelési rendszerének legfőbb jellemzői:

1. a nevelés társas viszonyulás;
2. érdeklődést mutatása a másik ember iránt;
3. a másik ember megértése, viselkedésének lelki okai lényegesek számára;
4. a nevelő és a növendék egymáshoz való viszonyulása a pedagógiai alapkérdés, amely relációban két önálló, autonóm ember vesz részt, viszonyulásuk, magatartásuk őszinte;
5. a nevelést a tett, a cselekedet kell, hogy jellemezze;
6. hitt a magyar módon, magyar gondolkodás szerinti nevelésben, vagyis magyar emberek tudnak igazán eredményesen magyarokat nevelni;
7. a nevelés természetes és transzcendens, nem kiszámítható, módszerekkel nem leírható, hanem „megmagyarázhatatlan, csodálatos jelenség”²³;
8. a keresztyén nevelés mellérendelésen alapul, mindegyik fél a másik érdekében cselekszik;

²³ Karácsony, 2002. 374.

9. a nevelő atyaként funkcionál a gyermeknek a nevelés folyamatában, mivel „[a] magyar növendék nem tisztelheti apját – anyját, azaz nevelőjét, csupán abban az esetben, ha tiszteletre méltó, ha akad az egyéniségén valamilyes tisztelnivaló”²⁴;

10. a magyar nevelésnek vallásosnak kell lennie, és lelki ébredésre, szellemi megújulásra van szüksége.

Karácsony Sándor közkedvelt és elismert professzor volt, akinek az előadásaira sokan kíváncsiak voltak, mivel rendkívül szuggesztív, magával ragadó egyéniség volt, fenn tudta tartani a hallgatóság figyelmét. Számos művet írt, amelyekből kitűnik nézetrendszere, filozófiája. Főként a közvetlen stílusa, a világnézete és a tudományos nyelv mellőzése miatt érték támadások, szakszerűtlennek tartották. Nemcsak az emberek közötti kommunikációt, hanem az ember és az Isten közötti kommunikációt is hangsúlyozta. Az ima szerepét emelte ki az önnevelésben, a személyiségfejlesztésben is. A tanítványai közül sokan kiemelték, hogy Karácsony egyik legnagyobb érdeme az volt, hogy gondolkodni tanította meg őket.

Karácsony Sándor saját magát úgy jellemzi, hogy az emberismerete nagyobb volt az átlagosnál; képes volt kijelentéseit, állításait újraértelmezni; beismerte, ha tévedett. Őszinte, önreflektív módon így ír saját magáról: „Legközelebbi hozzátartozóim és barátaim őszinte szavai szerint hirtelen haragú, terrorisztikus hajlandóságú, egocentrikus gondolkodású, gőgös, szeszélyes ember vagyok. Ha nem is a szó közkeletű értelmében, meglehetősen adag »forradalmi« természet is terheli számlámat, és én nem is tagadom ezeket a gyarlóságokat. Nem tagadom, de megtagadom őket. Utálom vétkeimet és szabadulni szeretnék tőlük.”²⁵

ÖSSZEGZÉS

Karácsony Sándor személye, nevelési koncepciója sem a maga korában, sem azt követően nem bírt egyértelmű támogatottsággal a közéletben többek között keresztyénségének felvállalása és az abban rejlő értékek közvetítése miatt. Ő ennek ellenére nem volt hajlandó elvei feladására, mivel számára a református vallás jelentette a tudományos

²⁴ Karácsony, 2002. 375.

²⁵ Karácsony, 1996. 13.

munkájának, életének forrását. Pedagógiája rendkívül alapos szaktudásról, inter- és multidiszciplináris elméleti tájékozottságról vall, amelyben egy világnézetében, hitében elkötelezett tudós rendszere érhető tetten. Gondolkodásmódja arra mutat rá, hogy az Isten alkotta világban mindenre kiterjedő korreláció és harmónia van, így az embereknek is harmonikus kapcsolatban kell élniük egymással, a természeti környezettel és a Teremtővel.

Karácsony nevelési modellje arra tanít minket, hogy nevelés hit nélkül nem lehetséges, ennek értelmében a nevelő sem lehet hitetlen. A hit azonban nem korlátozódik valamely felekezet hitére. A hit azoknak az erkölcsi, emberi értékeknek az elfogadása, amiről a nevelés során vall a nevelő. Tehát nem függ intézményes vallástól, csak az egyéni hitbizonyosságtól.

IRODALOM

- Adelson, Joseph (1976): A tanár mint modell. In: Pataki Ferenc (szerk.): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest. 712–725.
- Bodor Péter – Lányi Gusztáv – Pléh Csaba (1998): *Egy társadalomtudomány elnyomatása és újjászületése: A magyar pszichológia sorsa az egyéni sorsok tükrében, 1945–1970. Önarckép háttérrel*. (Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.) Pólya Kiadó, Budapest.
- Bognárné Kocsis Judit (2008): Karácsony Sándor ideális pedagógusképe. *Módszertani Közlemények*, 4. 128–134.
- Bognárné Kocsis Judit (2010): *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban*. Pannon Egyetem, Pépa.
- Bognárné Kocsis Judit (2016a): A vallás és a hit szerepe a személyiségfejlődés folyamatában. *Református Szemle*, 109. 18–36.
- Bognárné Kocsis Judit (2016b): Reformed education and teaching practice with equal chances. *Teológiai Fórum*, X. évf. 114–126.
- Bognárné Kocsis Judit (2017): European Literacy and the historical traditions of Reformed education. In: Irina Golubeva (szerk.): *Education for European Literacy, Democratic Citizenship and Intercultural Understanding*. Tanárok Európai Egyesülete, Veszprém. 55–64.
- Gyökössy Endre – Szathmáry Lajos (1997): *Mit kaptam Karácsony Sándortól?* Karácsony Sándor Református Iskola, Budapest.
- Jones, Sandra – Joss, Richard (1995): A professzionalizmus modelljei. In: Budai István (szerk., 2011): *Terepgyakorlatok könyve*. Egyesített Egészségügyi és Szociális Intézet – Széchenyi István Egyetem, Győr. 11–27.
- Kálvin János (1986): *Tanítás a keresztyén vallásra*. Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- Karacs Zsigmond (2005): Karácsony Sándor szerepe az ifjúsági mozgalomban. Budapesti História. Budapest 74–81. <http://www.bpht.hu/historiak/48.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 17.)
- Karácsony Sándor (1995): *Hatalom alá vetett ember*. Harmat–Koinonia, Budapest–Cluj.
- Karácsony Sándor (1996): *Utazás a Biblia mélységei felé*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár.

- Karácsony Sándor (1998): *A csucsai front. Egy tanár és egy osztály története*. Nis Kiadó, Kolozsvár.
- Karácsony Sándor (1999): *A nyolcéves háború*. Csökmei Kör, Pécel.
- Karácsony Sándor (2002): *Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Karácsony Sándor (2003): *Magyarság és nevelés*. Áron Kiadó, Budapest.
- Karácsony Sándor (2004): *A magyarok Istene*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Kontra György (2009): *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Karácsony Sándor Művelődési Társaság–Gondolat, Földes–Budapest.
- Zrinszky László (1994): *Pedagógusszerepek és változásai*. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Budapest.

További forrás

<https://www.hbmo.hu/ertektar/Ertekoldal.aspx?ertekazon=92> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 17.)

- Karácsony Sándor (1998): A könyv története és a könyvtár szerepe. In: Kőrösi Csoma Sándor (szerk.): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (1999): A könyvtár szerepe a kultúra és a tudomány terjesztésében. In: *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2002): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2003): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2004): A könyvtár szerepe a kultúra és a tudomány terjesztésében. In: *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2005): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2006): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2007): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2008): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2009): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2010): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2011): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2012): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2013): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2014): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2015): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2016): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2017): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2018): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2019): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2020): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2021): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2022): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2023): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2024): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.
- Karácsony Sándor (2025): *Könyvtárak és könyvtárosok*. Budapest: Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány.

Molnár Krisztina

Művészetpedagógia és élményközpontú irodalmi nevelés: Szabó Magda Abigél című regényének újraolvasása

*„Mindig a részletek a legizgalmasabbak
egy nagy irodalmi műben – tanította Kö-
nig magyarórán –, kérem, sose feledjék el
figyelemmel kísérni a részleteket.”*

Az irodalom fejlesztő és terápiás hatásrendszerének tematikája felértékelődött az elmúlt évtizedekben a pedagógia és az andragógia területén is. A szövegélmény esztétikai természetű tudatosításán alapuló irodalomértés professziója mellett egyre inkább kiszélesedő pszichológiai jellegű praxis természetesen egy, a kultúratörténet kezdeteitől érvényesülő funkció aktualizálása – jöllehet a folyamat, amelynek eredményeképpen a művészet gyógyító szerepének tradíciója egyre inkább teret nyer, nagyon is meghatározható korspecifikus emberi szükségletekre felel. Pedagógiai szempontból ez a tendencia összefüggésben áll az irodalomtanítás szakmódszertanának befogadásközpontú fordulatával is, amely az olvasó személyes pozíciója felőli jelentésképzés prioritására helyezi a hangsúlyt, és ennek mentén a szöveggel való találkozást a szubjektum önismeretének, önreflexiójának, önfejlesztésének kitüntetett módjává emeli. Ez a paradigma értelemszerűen csak olyan didaktikai eljárások révén érvényesülhet, amelyek az intuitív megismerés, a beleérző-ráismerő képesség és nem utolsósorban az egyéni, illetve az olvasó által felfedezett, vagyis az újdonság erejével ható szempontok beemelése alapján szerveződnek; többek között az irodalmi nevelés elsődleges céljának szolgálatában,

vagyis az olvasóvá nevelés érdekében. Mindebből az is következik, hogy a művek értelmezésében az újraolvasás, a befogadástörténeti eredmények folyamatos felülvizsgálata, a bizonyosnak tételezett jelentések kritikája kiemelt jelentőséggel bír, amely kihívás – főként, ha az olvasó személyes élet- és problémavilága felőli rádöbbenések irányában is hasznosul – az időtálló művek, pontosabban a velük való kapcsolódás kimeríthetlenségével szembesít. Különösen igaz ez azokra az alkotásokra, amelyek az egyetemes-nemzeti kánon és a pedagógiai hagyomány részét képezik, ugyanakkor amelyek az olvasók részéről személyesen is kedvelt vagy egyenesen kultikus népszerűséggel övezett művek – mint Szabó Magda *Abigél* című regénye. Az ilyen konstans jelentéssel felruházott szövegek esetében ugyanis különösen érdekes lehet egy új megközelítés felismerése és felvázolása, főként, ha ez a ránézés meg is forgatja a már-már evidenciaként értékelt üzenetek előjelét. Márpedig a művészetpedagógia és azon belül az élményközpontú irodalmi nevelés kihívása éppen ez: villanásszerű ráébredés arra, hogy amit eddig gondoltunk, az másként is van, és talán ez a másként közelebb is visz ahhoz a hatóerőnek a megértéséhez, amely az adott mű vonzását adja az újabb és újabb olvasógenerációk számára.

Mert minden bizonnyal e sorok olvasója is azzal a mély megihatottsággal idézi fel magában ennek az ifjúságiregény-klasszikusnak az utolsó oldalait, mint e sorok írója, aki egy korábbi *Abigél*-elemzéséhez¹, valamint Soltész Márton tanulmányának felvetéseihez² kapcsolódva ezúttal a regény végi jelenetet megragadva tesz kísérletet Vitay Georgina történetének újragondolására. Kétségtelen ugyanis, hogy a történet végi finálé után, amelynek záró pontján a regény középponti titkára is fény derül – kicsoda *Abigél* –, az immár elcsendesült házban egyedül maradó két nőalak valós és szimbolikus találkozása az egyik legszomorúbb és egyben leginkább elgondolkodtató pillanat a lányregények sorában. Horn Mici, a férjét és fiát is elvesztett középkorú asszony – aki Szabó Magda nőábrázolására olyannyira jellemzően, hősies erővel emelkedik felül tragikus veszteségein – és a felnőttkorba éppen átlépő fiatal lány sorsának ez a tényleges és jelképes egymásra vetítése igencsak szembetűnő mozzanat. Annál is inkább, mert Gina szintén mindent elveszít a regény folyamán: nemcsak addigi életformáját és életkörülményeit a Matula Intézetbe kerülés révén, de – mint kiderül – az édesapját is, akit a

¹ Molnár Krisztina: A titok toposzának jelentésváltozatai Szabó Magda *Abigél* című regényében. *Tudmány és Hivatás*, 2017/2.

² Soltész Márton: Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez. *Kortárs*, 2017/10.

legjobban szeretett a világon. Ebbe a legfájdalmasabb eseménybe pedig beleszövődik annak a lelepleződésnek az árnya is, amely az első szerelem csalódásából származik: hiszen – ahogyan ez az események során nyilvánvalóvá válik – Kuncz Feri udvarlását kezdettől fogva nem az őszinte érzés és a házasodás terve – amelynek lehetőségét Gina már ízlelgeti magában (és amelyre a kor szokásai szerint néhány év múlva esélye is van) –, hanem a Vitay tábornok közelébe férkőzés motiválta.

E drámai veszteségek sora pedig lényegében az önazonosság elvesztéséig ível, hiszen a cselekmény szerint a református, budapesti polgárcsaládból származó Vitay Georgina nem élhet (biztonságosan) tovább: az a lány, akire Horn Mici házában új nap virrad majd, immár Makó Anna, bolitai születésű, munkásszármazású, római katolikus hajadon.

Vitay Georginának ez a folyamatos kifosztódása és regény végi „eltűnése” egy olyan olvasati lehetőségre mutat rá, amely a mű értelmezéstörténetében eddig nem kapott kellő hangsúlyt; jóllehet a lányregények egyik legfontosabb tényezőjével – a személyiség fejlődésével – áll összefüggésben. Az ifjúsági regények csoportjára általában véve jellemző, hogy a domináns tematikát a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet, a kortárs csoport-konfliktusok, az iskolai élmények, a barátságok és szerelmek, az egyén és a közösség találkozásának motívuma képezi – amely motívum a lányregények esetében a nőiség, a nővé válás, a női mintákkal való azonosulás, illetve a női szubkultúra kontextusával kapcsolódik. A képletet árnyalja, hogy az ifjúsági regények esetében az esztétikum a pedagógikummal fonódik össze, azaz ezek a történetek norma- és eszményképző funkcióval bírnak, több ízben tudatosan ezzel a szándékkal születnek, és sok esetben a kötelező olvasmányok közé tartozva tudatosan szervezett nevelési hatásrendszerrel szolgálnak a diákok számára. Ugyancsak fontos színezetet ad az ifjúsági regény műfajának az a tény, hogy a korosztály-narratívák többnyire az iskolaelbeszélések körébe illeszkednek – nincs ez másként az *Abigél* esetében sem, hiszen a regény kitűnő lehetőséget ad a pedagógiai intézmény szereplőinek, mindennapjainak és meghatározó eseményeinek elemzésére diakronikus és szinkronikus dimenzióban egyaránt. Összefoglalva tehát: minden ifjúsági regény tétje, hogy megjelenít valami lényegit a felnőtté válásról, illetve – példaként említve Szabó Magda írásművészetének másik közkedvelt remekét (amelynek nagyszerűsége még a szocialista propaganda-kritériumot is kiállja), a *Születésnap* című regényt – képes egy alapvetően egocentrikus és hiszékeny nézetek által vezérelt létezés átmenetét ábrázolni egy érett és felelősségteljes kiteljesedés irányába. Az

Abigél esetében ez a folyamat természetesen érvényesül, sőt a regény egyértelműen állást foglal egy, a közösségi összetartozás, a hősiesség, a nemes cél érdekében vállalt bátor és önfeláldozó magatartás értékeivel bíró humanitás mellett – amelynek erénycsíráit Gina is elmélyíti magában az árkodi hónapok alatt. Ugyanakkor a főhős története és a Matula Intézetben való nevelkedése nem értékelhető (legalábbis messze nem egyértelműen) minőségi értelemben vett belső változásként – azaz személyiségfejlődésként. Sőt. Gina regénybeli útja sokkal inkább egy olyan kiűzetés története, amelyben a Matula Intézetbe való száműzés is csak egy – kényszerű – állomás; és amelynek során az a státus, amelyet Gina birtokol, lényegében a megsemmisülésig leépül. És bár a szövegben akadnak utalások a lány jövőjének kedvező alakulására (házasságára, gyermekeire, az árkodi ellenállókkel és „Abigéllal” fennmaradó kapcsolatára), a státus elvesztése – amely nem csupán emberi, hanem kifejezetten női mivolta mentén következik be – nem hozható helyre.

Gina egy jólnevelt, világlátott, jólétben élő fiatal lány, púdert és rúzszt használ, Mimó néni teáin a fess hadnagy udvarlását fogadja – bármennyire külsődlegesnek, „felszínesnek” tűnnek ezek a tulajdonságok, valójában egy, a felnőttiség kapujában álló, korabeli ifjú hölgy állapotára utalnak. Ez az állapot az Intézetbe való bekerüléssel egy csapásra leépül, és Gina bontakozó nőiességét is egy gyermekes, aszexualizált keretbe szorítja. A csinoságát elfedő egyenruhát adnak rá, ékszerszemeset nem viselhet, haját kislányszerű fonatba kell fésülnie, és a szigorú internátusban olyan pedagógiai módszerekkel találkozhat (sarkba állítás, eltiltás a színháztól stb.), amelyek egyfajta regressziót jelentenek számára. Nem véletlen, hogy az osztályból való kiközösítése is egy női vonatkozású konfliktus miatt következik be – menyasszonyi ábrándjai közepette egy olyan játékban kellene részt vennie, amelyben osztálytársnői a tanterem berendezéseihez mennek férjhez –, ahogyan az sem, hogy a francia nevelőnő és a bohókás nagynéni társaságából kiszakítva az őt gyermekként kezelő puritán prefekta (akinek szerelmét a megvetett irodalomtanár iránt felnőtt fülén szemléli) autoritását képtelen elfogadni. Ám nemcsak arról van szó, hogy női státusának lecserélődése a kislány státusára minden esetben erőpróbaló feladat számára. Hanem arról is, hogy a Matula világával, és azon belül pedagógiai értékeivel nem épít ki belső azonosságot, csupán elviseli ezt a világot – az apjának tett ígérete szerint, és hogy egyszer majd megszabadulhasson belőle. Megsemmisülésének folyamata azonban megállíthatatlan: a külsejét érő megfosztás – „*Elnyeltek mindenestül. Ez már nem is én vagyok... Még a hajamat is elvették. Most már semmim nincs abból, ami*

valaha volt” – a kiközösítéssel folytatódik – „*Nem tartozol hozzánk, nem számítasz. Megszüntél számunkra. Nem létezel*” –, majd ennek katartikus feloldása az osztályba való rituális befogadásával szintén tovább mélyíti önelvesztését: „*Olyan egyforma akarok lenni a többivel, mint egy vízcsepp a folyóban.*” A hermetikusan zárt Intézetbe való beolvadás pedig tovább folytatódik az ebből való kiűzetéssel, amelyet már álruhában, azaz szintén egyfajta élnesztés során él át – „*Ki ért ide hamarabb, te vagy a testvér?*” –, hogy végképp elnyelje őt Horn Mici háza, ahol hivatalos identitását is elveszítve – „*Tessék, az irataid, tanuld meg, ki vagy*” – elnyerheti a túlélés esélyét. Itt tehát nem a személyiségének gazdagodásáról van szó, hanem a személyiségének leépüléséről, amely folyamat természetesen része és következménye annak a történelmi tragikumnak, amely rideg és emésztő karjaival körbefonja sorsát.

Ha ezt a helyzetet egy heroizáló-didaktikus aspektusból szemléljük, a regény katartikusán zárul: az árközi hős ellenállók megmentik a hirtelen, mintegy hősiessé ütemben felnőni kénytelen lányt, így a hős apa nyugodtan halhat meg; az esetlen agglegény figurája mögé rejtő hős König és az őt ugyancsak hősiessé szerető szent hajadon szerelme pedig immár kiteljesedhetik. Gina szempontja felől nézvést azonban ez a végkifejlet jelentősen más színezetet ölt: és nemcsak azért, mert egy klasszikus fejlődéstörténettel szemben egy olyan folyamat megy végbe, amelynek során Gina individuális értéke, önrendelkezése és végül személyazonossága is fölszámolódik. Hanem mert a lány pozíciója mindvégig passzivitásra, azaz a mindenkori fejlődési aktivitás alapját adó autonómia hiányára van ítélve: azért kell az Intézetbe kerülnie, hogy apja nyugodtan dolgozhasson, és ezért kell onnan távoznia is a regény végén. Sorsának megfordítása – és az arra való első kísérlet a Horn Mici házából való megszökéssel – eleve vesztesre ítélt lehetőség; és ebben az értelemben az őt védő-óvó titkos árközi szövetség éppúgy egy láthatatlan börtön, ahogyan Gina számára a Matula-erőd is az. Ezért az egyetlen esélye a belenyugvás, az Intézet szabályaihoz való alkalmazkodás, az iskolával való ideiglenes megbékélés – ahonnan éppoly hirtelen szakítják ki, amilyen hirtelen az otthonát kényszerült elhagyni. A regény végi katarzis – a tábornok és König hősiességének megrendítő felismerése – ezért az értelmező részéről kiegészül azzal a belátással, hogy Ginának egy akarata ellenére megvalósult önfeláldozás jutott osztályrészül, szemben a két apafigurával, akik maguk döntöttek céljaik mellett – és egyben a lány sorsáról. Ezt a tapasztalatot pedig nemkülönben fájdalmasan mélyíti a tény, hogy Gina első udvarlója is része volt a kons-

tellációnak, hiszen a lányt eleve nem önértéke alapján közelítette meg, hanem eszközként használta az apjához való közel kerülésre. Amikor tehát a történet végén a férjét-fiatát elvesztett asszony és az apját-szerelmét elvesztett lány egyedül marad a házban, akkor egy olyan közös női sorstragédia csendes nyugvópontjának lehetünk tanúi, amely részét képezi ugyan a tágabb környezet tragikumának, mégis külön kiemelés érdemel – ahogyan az előbbiekben vázolt gondolatmenet talán kellőképpen bizonyította.

A Gina helyzetére – és általában a női szereplőkre – fókuszáló szemlélet természetesen további meggondolások forrása lehet, hiszen, egy példát említve, a fiatal olvasók olyan élethelyzetekkel találkozhatnak az ötödik osztályos tanulók körében, amelyek szintén felnőtt súlyokkal terhesek. Gondolhatunk az árva Torma Piroskára, akinek egyetlen esélye az életre nagybátyja gyámsága és az Intézet adta biztonság, vagy a zsidó származású Bánki Annára, akire odakint a halál várna – ahogyan Ginára is; hiszen a regény végi megmentés nyilvánvalóan csak egy állomás: hamis papírokkal felszerelve az ellenállók szövetségének védelmében (akik maguk is üldözöttek) várni a háború végét (amelynek kimenetele bizonytalan) a legkevesbé sem jelent biztosítékot a túlélésre. Ily módon a regény szomorúan csendes nyugvópontja nemhogy „pozitív” feloldást nem hoz, de valójában nem is nyugvópont, hiszen Gina megpróbáltatásai még csak most kezdődnek igazán.

A művészetpedagógia és az élményközpontú irodalmi nevelés kritériuma felől nézvést – ami röviden a sajátélményű, szabadon áramló, érzelemalapú, a szövegvilággal teremtett közvetlen, szubjektív azonosulás folyamatán alapuló befogadás – tehát a regény nemcsak abban az értelemben képvisel nevelő hatást, hogy a józan érettség, a bátor emberi cselekvés és a másokért való áldozatvállalás erényét mutatja fel. Hanem abban az értelemben is, hogy szembeállítja az élet keménységével, az elviselendő nehézségekkel – amelyet a Matula fekete-fehér katonás-férfiás világa is modellál – és a rossz létezésével, az ártó szándékok valóságával, a kiszolgáltatott és veszélyeztetett emberség tényével, amelytől az Intézet megvédeni hivatott a tanulókat. Ez a védelem azonban csak ideiglenes, az iskola keretei éppúgy felrobbannak a regény végén, mint Gina otthonának keretei a mű első mondatában: *„A változás, ami életében bekövetkezett, annyi mindentől megfosztotta, mintha bomba pusztított volna otthonában.”* Ebből a szempontból tehát a regény felülírja a lányregény kliséstruktúráját (a jóképű osztályfőnök iránti rajongás, az iskolai csínytevések stb.), és olyan megrázó azonosulási pontot képez, amely minden bizonnyal követi hatásfokában a tematizált morális mintát. Azonban azt sem érdemes szem elől tévesztetni, hogy a regény címadó – és ugyancsak feminin – hőse végső soron

Abigél, az iskola valódi bizalmi középpontja és láthatatlan úrnője, aki mindig is itt állt a kertben, és aki mögött – mint kiderül – egy Krisztus-analógiákkal övezett férfi áll. Az értelmezés során tehát pedagógiai szempontból a Gina helyzetére irányuló empátia mentén létrejövő érzelmi megindulást ide érdemes kifuttatni, hiszen a szobor titka szintén magasan túlnövi az iskolai babona kereteit: olyan spirituális tanítás forrásává válik, amelynek békéje talán a háború keltette iszonyatokat is elrendezi. Ily módon az Abigél-rejtély kezdetben populárisabbnak tűnő romantikája a történet során ugyancsak átlényegül a gondviselő isteni jelenlét realitásának reményévé – ahogyan ezt Torma Piroska szavainak súlya már akkor is jelzi. *„Abigél segít... Ha valami irtózatosan nagy baj van, segít. Mindig is segített.”* Ám ezen a kollektív igazságon belül, amely talán a történelmi traumákat is feloldja egyszer, Gina személyes, egyéni krízise olyan részlete ennek az irodalmi műnek, amelyre – Szabó Magda König szájába adott kiszólásának a mottóban idézett ajánlata szerint is – érdemes figyelmet szánni, főként a pedagógiai színtéren, az individuális pozíciókra napjainkban elsősorban fogékony diákolvasók körében.

Csillag Ferenc – Mészáros László

Gondolatok két Janusz Korczak-könyv kapcsán

A gyermek joga a tiszteletre és Hogyan szeressük a gyermeket

*„Az az út, amelyen én haladtam célom felé,
sem a legrövidebb, sem pedig a legkényelmesebb,
számomra mégis a legjobb, mert a saját utam”*

(Janusz Korczak)

A Flaccus Kiadó Janusz Korczak (Dr. Hersz Goldszmit) életműsorozatának kiadását indította el. A szerkesztés feladatait Dr. Takács István, Csillag Ferenc és Flóri Anna végezte. A Korczak-életműnek ez idáig csupán néhány tanulmánya jelent meg magyarul, ezek újrafordítása is megtörtént. A fordítás munkáit – az eredeti lengyel nyelvű kiadásokból – Szenyán Erzsébet és Éles Márta vállalta.

Fél év alatt két kötet látott napvilágot. A kiadást elsősorban az indokolja, hogy a szerző pedagógiai, orvosi, gyermekvédő (szociális) gondolatai ma is időszerűek, s a szakma hazai képviselői sem igazán ismerik Korczak munkásságát. A szerkesztők és a kiadó úgy látják, hogy a szerző gondolatai eredetiek, ugyanakkor modernnek, sőt a má-
nak szólnak, ezért közkinccsé kell azokat tenni.

Korczak írásművészetének titka abban áll, hogy a laikusoknak éppúgy szól, mint a pedagógusoknak, gyermekgondozóknak vagy orvosoknak, illetve a leendő pedagógusoknak, szociális munkásoknak és orvosoknak is találkozniuk kell tanulmányaik során azokkal a problémákkal és javasolt megoldásokkal, amelyeket az író nagy-nagy szorgalommal lejegyzett és még életében közkinccsé tett.

* * *

A gyermek joga a tiszteletre című kötet, amely 2017 októberében látott napvilágot, négy munkát tartalmaz:

- *A gyermek joga a tiszteletre*
- *Internátus*
- *Nyári tábor*
- *Árvaház*

A gyermek joga a tiszteletre a korczaki életmű igen fontos tanulmánya.

A korczaki jogok inkább a jog általános filozófiai és társadalmi szemléletéhez állnak közel. Elemezni lehet az ember természetéből kiindulva a természeti törvény szempontjából, és az alapján is, hogy az isteni szándék szerint a gyermek a legtökéletesebb lény. A gyermeki jogok elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a fejlődéssel. Fejlődés és jó, fejlődés és erkölcs. A gyerekeknek joga van a bűnhöz, hogy hibázzon, joga van a tudatlansághoz. A gyerek jó, a legnagyobb jó, és cselekszi a jót. Ez kapcsolódik a tőle elválaszthatatlan méltósághoz.

Érdeemes ennek az alig huszonöt oldalas munkának a fejezeteit is megismernünk:

- Lenézés – bizalmatlanság
- Idegenkedés
- A tisztelethez való jog
- A gyermek joga arra, hogy az legyen, ami

A kötet előszavából egy magyarázó gondolatot idézünk: „*Lengyel barátainknak, kolégáinknak jelentős része van abban, hogy 1989-ben az ENSZ égisze alatt működő UNICEF az ENSZ Közgyűlése elé tudta terjeszteni a szervezet máig legnagyobb támogatott-*

ságot elért nyilatkozatát, a Gyermekjogi Nyilatkozatot. Ennek, az emberiség egészére kiható dokumentumnak a kimunkálásához a lengyel UNICEF képviselői Dr. Goldszmit-től meríthettek erőt.¹

A kötet további írásai gyakorlati pedagógiai jellegűek. Az *Internátus* című munkában a kollégium belső világát jeleníti meg a szerző. A leírtak jól közvetítik Korczak gyermekszeretetét. „Elsuhan egy kedves arcocska, mosolygós szemek villannak. Az a másik gyerek meg olyan kis hitvány – szegényke.”²

A *Nyári tábor* a felnőtt felelősségét állítja az olvasó elé. Az új környezet, a kötetlenebb élet más szabályokat teremt, amelyekre a gyerekek sajátosan reagálnak. A szabályok kialakításának fontosságáról és azok betartásáról és betartatásáról módszertani útmutatót kap az olvasó. De szóba kerül az esti mesék szerepe is. Több esetleírást feldolgoz, jelentős, mind a mai napig érvényes következtetéseket fogalmaz meg Korczak: „Ne próbáld gyerekként kezelni őt, mert a szemed közé nevet, vagy becsap látszólagos megbánással, és elfordulva mond rólad valami gúnyos, ravaszul ellesett megjegyzést, hogy nevetségessé tegyen. Mindent tehetsz, csak az émelyítő érzelmességet kerüld, mert a gyerek semmibe fog venni, kihasznál és nevetségessé tesz.”³

A kötetet záró írás az *Árvaház* címet viseli. Korczak árvaháza olyan intézmény, ahol a nehéz sorsú, árva gyermekek neveléséről, felügyeletéről gondoskodnak. Ebben a munkában már nemcsak a pedagógiai kérdések merülnek fel, de az orvosi elköteleződésnek is tanúi vagyunk. Például részletesen szól a beteg gyermekek elkülönítésének fontosságáról is. A Korczak által vezetett intézményben szigorú, ám szeretetteljes szabályozottság uralkodott. Voltak pártfogók, volt belső újság, melyet a gyerekek szerkesztettek, és működött kollegiális bíróság is, amely a gyermekek által elfogadott kódex szerint ítélt. „Ha valaki rosszat tesz, legjobb megbocsátani neki, és megvárni, amíg megjavul.”⁴ A bíróság nem csak a gyermekek fegyelmezésére szolgált, elé kerülhetett a nevelő, sőt a vezető is. Erről így emlékezik a szerző: „Fél év alatt ötször mentem bíróság elé. Egyszer, mert egy fiút nyakon vágtam, egyszer, mert kiküldtem a hálóteremből, egyszer, mert sarokba állítottam, egyszer, mert megsértettem a bírót, egyszer, mert egy kislányt lopással vádoltam. [...] Teljes határozottsággal állítom, hogy ez a néhány ügy az új »alkotmányos«

¹ Dr. Takács István: A szerkesztő előszava. In: Janusz Korczak: *A gyermek joga a tiszteletre*. Flaccus Kiadó, Budapest 2017. 8.

² I. m. 61.

³ I. m. 157.

⁴ I. m. 199.

*nevelővé való nevelésem sarokköve lett.*⁵ Árvaházában a demokratikus intézményrendszer teljesen kiépített. Alulról felfelé építkező. Még parlamentje is volt az intézménynek, amely komoly felelősséggel és jogkörökkel működött.

A kötet írásaiból igen pontos képet kapunk a közösségi nevelés múlt század eleji elképzeléseiről. Korczak nemcsak szabályokat, tanácsokat fogalmaz meg, nemcsak az elvárható módszereket adja közre, de önkritikus, olykor önironikus hangot is megüt. Ugyanakkor ezek az írások szépirodalmi értékű olvasmányok is.

2018 májusában jelent meg a második Korczak-kötet, *Hogyan szeressük a gyermeket* – *Gyermek a családban* címen.

*„Mindenkinek meg kell ismernie a »szeretet módszereit«, aki hivatásánál fogva vagy érdeklődése okán a gyerekekhez közel kíván kerülni, legyen az pedagógus, orvos, dajka, bíró és elsősorban szülő. A csecsemők, a kisgyermek világában való biztos jelenlét, tudatos magatartás ma is, mint a kötet megszületésének idején, elengedhetetlen. A gondolatait még szavakba öltetni nem tudó csöppség is érez; vágyai, akarata van, megéli a gondoskodást, a szeretetet, de sírhat is ha valami kényelmetlen vagy kellemetlen a számára. A gyakorló orvos, Korczak maga vállalja fel a közművelés feladatát, gyakorlati tanácsai szemléletet alakítanak – ne feledjük a történelem egy igen kritikus időszakában.*⁶ Mert a tanulmány 1919-ben látott napvilágot.

116 gondolat, eseteírás és magyarázat, elemzés, jótanács olvasható a kötetben. Korczak gyerekorvosként kíván az anyáknak segítséget nyújtani. S nemcsak a csecsemőkkel, a kisgyermekkel kíván foglalkozni, hanem vállalja a gondozást a tizenhat éves fiatalemberek esetében is.

Világosan látja, hogy ahány esettel találkozunk, annyiféle anyatípussal van dolga. Praxisában ott van az aggodalmas, a féltő, a bizonytalan anya éppúgy, mint a magabiztos, az orvost irányítani kívánó típus. Hiszi és vallja, hogy a gyerekorvosnak nemcsak a beteg gyermek gyógyítása a feladata, a kötelessége, de az édesanyák gondozása is. S ezen a ponton lép át pedagógusi szerepkörbe. Érdekes azzal a jelenséggel is szembesülnünk, hogy olykor a doktor – nevezzük nevén az „Öreg Doktor” – is

⁵ I. m. 245.

⁶ Csillag Ferenc: *Előszó*. In: Janusz Korczak: *Gyermek a családban*. Flaccus Kiadó, Budapest 2018. 5.

kétségeket él át. A tudás és a magabiztosság Korczak megítélése szerint nem ugyanaz, hiszen azonos betegség esetén is más és más a gyógyított személy, s az, hogy ki, miként reagál az alkalmazott terápiára, mindig kérdéses.

Két írására és megállapítására érdemes e rövid bemutatásban kitérni. *„A játék nem annyira a gyermek lételeme, mint inkább az egyetlen terület, ahol szűkebb vagy tágabb körben engedélyezzük számára a kezdeményezést. A játékban a gyerek bizonyos mértékig függetlennek érzi magát. Minden más röpke kegy, pillanatnyi engedmény, a gyerekek joga van a játékhoz. [...] Azt halljuk, amikor a kislány előadást tart a babának a jó modor szabályairól, ahogy kioktatja és megdorgálja, de nem halljuk, amikor az ágyban a babának panaszkodik a környezetére, suttogva vallja be neki az aggodalmait, kudarcait és álmait.”*⁷ Ezek a sorok messze túlmutatnak az orvos mindennapos rutinján, és a gyermeki lélek- és gondolatvilág kiváló ismeretéről tanúskodnak. A probléma felvetése rendkívül érdekes, hiszen itt a gyermeki bizalomról van szó. Érdemes azon elgondolkodni, hogy egy baba milyen szimbolikus szerepet tölt be a kisgyermek életében, s milyen fontos számára ez a bensőséges kapcsolat.

„A gyerek azt akarja, hogy komolyan vegyék, bizalmat követel, útmutatásokat és tanácsokat. Mi pedig viccelődünk vele, állandóan gyanakodunk, értetlenül eltaszítjuk magunktól, megtagadjuk tőle a segítséget. [...] A gyerek fél egyedül aludni a szobában kétségbeesik a közeledő éjszaka gondolatára-

– Miért nem mondtad?

– De hát épp mondtam.

*Az anya semmibe vette: szégyen, hogy egy ilyen nagyfiú féljen.”*⁸

Kritikusan látja a nevelési hibákat. Az orvos személyes tapasztalatai útmutatásként fogalmazódnak meg a klienskör számára, és ezek napjainkban is érvényesek.

A 116. feljegyzés a szerző elégedettségét közvetíti. Úgy látja, hogy nem volt haszontalan ezeket a rövid eseteket leírni, hiszen mindenki okulására szolgálhat, ugyanakkor ezekkel az írásokkal a szakmaszeretnek és hivatástudatnak is emléket állít az Öreg Doktor.

Mindkét kötet érdekes, valóban modern gondolatokat tartalmaz, s emberszeretetről, humánumról tanúskodik.

⁷ J. Korczak: *Gyermek a családban* – 74. I. m. 93–94.

⁸ J. Korczak: *Gyermek a családban* – 102. I. m. 131–132.

AZ ÉRTÉKORIENTÁLT PEDAGÓGIA SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

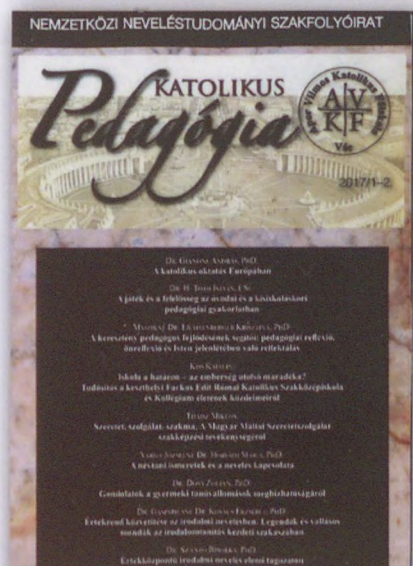
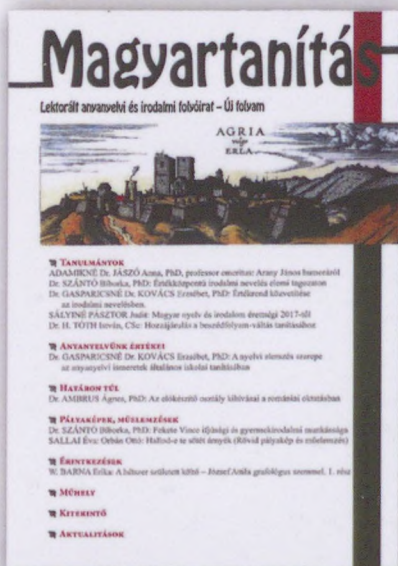
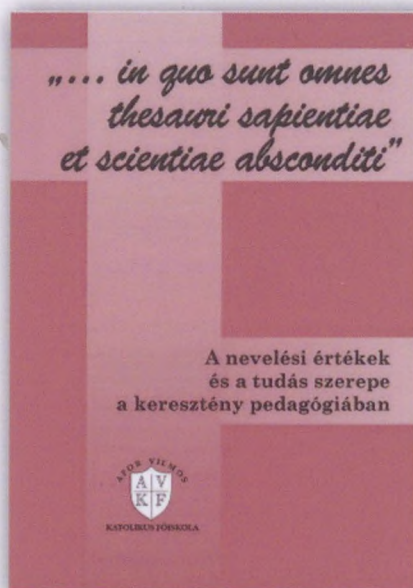
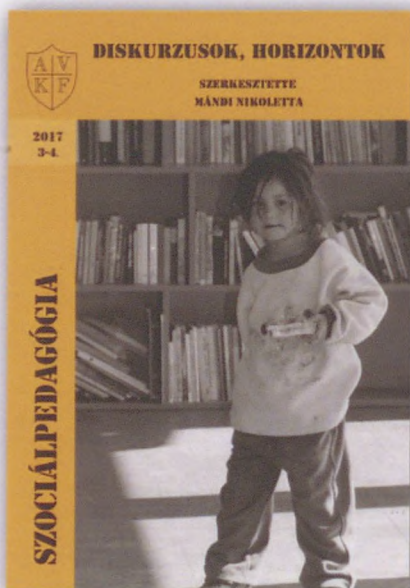

A Szent István Társulat a jelenkori sürgető igényeknek megfelelően, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia támogatásával új kiegészítő tankönyvsorozatot indított **ÉRTÉKORIENTÁLT PEDAGÓGIA** címmel. A sorozat kötetei felölelik a közoktatási tárgyak 1–12. osztályainak szinte mindegyikét, azzal a céllal, hogy munkatankönyvek és tanári segédkönyvek által a keresztény értékrend alapján tárgyalják egy-egy tantárgy anyagát. A keresztény értékrend ugyanis áthatja az élet minden területét, így a különféle tantárgyak keretében oktatott tartalmakban is szükséges megjeleníteni. Ezt támogatja az Értékorientált Pedagógia program, amely segítséget nyújt az értékközpontú oktatás-nevelésmegvalósításában a katolikus iskolák és más – akár határon túli – intézményeknek is.

A **TUDASHÁLÓ** – www.tudashalo.com – honlap az Értékorientált Pedagógia tankönyvsorozat kiegészítője, amely az internet tág lehetőségeivel élve a világhálón át szeretné eljuttatni a keresztény értékeket a közoktatási tartalmakba illesztve mindenkinek, aki érdeklődik a magyar nyelven elérhető keresztény kultúra iránt. Megtalálhatók itt a korszerű oktatást segítő különféle dokumentumok – filmek, zenei anyagok, képek, szövegek, térképek stb. A sorozat köteteibe virtuálisan is belelapozhatunk, tanulmányozhatjuk a tartalomjegyzéket, és tanmenetek segítségével egy-egy téma illesztését az adott tantárgy tananyagához. A folyamatosan bővülő e-könyvtár olyan kiadványokat tesz közzé, melyek nélkülözhetetlenek egy-egy témakör megismeréséhez, de esetleg már nincsenek forgalomban, vagy nyomtatásban egyáltalán nem jelentek meg.

Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola kiadványai

APOR VILMOS KATOLIKUS FŐISKOLA
www.avkf.hu • 2600 Vác, Konstantin tér 1-5.
 Telefon: +36/27-511-150
 Rendelés: avkf@avkf.hu

